

K ETIMOLOGIJI INDOEVROPSKEGA GEOGRAFSKEGA TERMINA:

PSL. *MOR'E, LAT. MARE ... PIDE. *MOR-I- (N.)

*V spomin dragemu Milivoju,
ljubitlju in častilcu vsega v zvezi z mōrjem*

V prispevku se dodatno pomensko in formalno utemeljuje več kot sto petdeset let stara Curtiusova in Sonnejeva povezava pide. geografskega termina srednjega spola *mori- (v psl. *mor'e, lat. mare ...) z glagolskim korenem *mer- 'umirati'.

The article provides additional semantic and formal justification for the over- hundred-year-old Curtius' and Sonne's connection between the geographic neuter noun *mori- (CSl. *mor'e, Lat. mare ...) with the verbal root *mer- 'to be die'.

Ključne besede: etimologija, geografska terminologija, besedotvorje, leksika

Key words: etymology, geographic terminology, word formation, lexicon

1 Leta 1852 je Georg Curtius prvi podal etimologijo pide. geografskega termina *mori- (n.), ko je lat. mare povezal s pide. korenem *mer- 'umirati'. Morje naj bi bilo z mare označeno zaradi svoje nerodovitne/mrtve vegetacije tako kot v grščini, kjer se ἀρπύγετος 'nerodoviten' pojavlja kot epitet morja, je razložil Curtius 1852: 33. Nekaj let zatem Sonne 1865: 336, citirajoč Curtiusa, te pomenske razlage ni omenil, ampak zapisal, da se v tem pide. izrazu za morje ohranja koren, s katerim je bila prvotno označena le stoječa voda, močvirje.

Namesto da bi se že v začetnih letih indoevropskega primerjalnega jezikoslovja postavljeno povezavo med lat. mare, pide. korenem *mer- 'izginjati, umirati'¹ in prvotnejšim pomenom 'stoječa voda = močvirje' postopno nadgrajevalo, je neupravičeno šla v popolno pozabo,² etimologija pide. *mori- (n.) pa je do danes ostala na ravni poizkusov korenskega etimologiziranja. Tako se je kasneje, ne ozirajoč se na Curtiusovo in Sonnejevo povezavo, ta geografski termin povezovalo z drugimi glede pomena zelo različnimi pide. koreni, in sicer s pide. *mer- 'bleščati se, lesketati se', češ da naj bi bilo morje v etimološkem smislu poimenovano kot 'lesketajoča ploskev' (Walde-Hofmann 1954: 8; Buck 1949: 36), s pide. *mer- 'temen, mračen' (Specht 1944: 119),³ pide. *mer- 'škropiti, pršeti' (Meid 1982: 96) in pide. *mer- 'širok biti' (EIEC: 503).

V pričujočem prispevku želim staro Curtiusovo in Sonnejevo povezavo pide. geografskega termina *mori- (n.) s pide. glagolskim korenem *mer- 'umirati' ponovno oživiti in dodatno pomensko in formalno utemeljiti. K mnenju, da je prav ta korenska

¹ Rekonstrukcija pomena po LIV: 1998: 395. Pomen 'izginjati' jasno potrjuje anatolska skupina ide. jezikov.

² Kot mi je znano, je bila v novejšem času omenjena le v ESJS: 8, 490.

³ Citirano po Pokorny 1959: 748.

povezava za pide. **mori-* med do sedaj predlaganimi najbolj verjetna, me namreč navajajo mlajši miselni vzorci iz slovanskih jezikov.

Slovanski jeziki v svojem številnem in raznovrstnem leksikalnem fondu še vedno ohranjajo marsikatero praindoevropsko miselno predstavo, pa čeprav med indoevropskimi jeziki spadajo med mlajše izpričane in se jim prav zaradi tega pri identifikaciji pide. potez po krivici pripisuje manjšo informativnost, ob tem pa pozablja, da so bili slovanski jeziki zaradi svoje pozne zapisanosti najkasneje podvrženi jezikovnemu uniformiranju = standardizaciji in da se prav zato v njih lahko ohranja marsikaj starega.

2 Pomenski razvoj 'stoječa voda, tj. jezero, močvirje ipd.' → 'morje'

Do podobne razlage kot Sonne 1865: 336, da pide. **mori-* (n.) prvotno ni označevalo morja, ampak stoječe vode = jezera, močvirja ... in šele kasneje, ko so se posamezne indoevropske skupine srečale z morjem kot veliko stoječo vodo, tudi morje, se je bolj argumentirano prišlo mnogo kasneje na podlagi pomenske variantnosti refleksov tega pide. leksema, ki poleg morja v slovanski, baltski, keltski, italški in germanski jezikovni skupini označujejo tudi stoječe sladke vode, tj. zaliv ali razširjen del reke v obrežju ali jezero ali močvirje (Isačenko 1957: 314; Gamkrelidze-Ivanov 1995: II, 580).

Tako v baltski skupini poleg morja refleks pide. **mori-* (n.) lahko označuje tudi zaliv, npr. lit. *mārės* (pl.) 'Kurški zaliv', stprus. *mary* 'zaliv'. V germanskih jezikih pridevnik **mariska-* (enako tudi tvorba **mōra-*) iz pide. **mori-* (n.) označuje samo močvirje ali močvirnato območje (npr. snizkonem. *mersch*, *marsch* 'rodovitna nižina ob morju ali reki', stangl. *mer(i)sc* 'močvirje'), toda got. *marei* (f.) samo morje. V osetščini *mal* (< **mori-*) označuje globoko stoječo vodo.

V ruščini narečni deminutiv *morcō* iz psl. **mōr'e* označuje jezero, nastalo iz razširjenega rokava ob rečnem ustju. Refleksi psl. **mōr'e* (n.)⁴ ← pide. **mori-* (n.) pa v posameznih slov. jezikih označujejo **jezero** (srb. dial. *mōro*, stp. *morze*, str. in nr. dial. *more*, toda slovin. *m^oře* 'večje jezero'), **(večji) (pokrit) vodni rezervoar** (p. dial. *morze*, ukr. *móre* in str. *more*, kjer str. pomen 'večji vodni rezervoar sladke ali slane vode' lahko že kaže na vpliv pomena 'mare'), **čistino v jezeru** (r. uralsko *móre* 'del s trsjem zaraslega jezera, kjer je voda čista') in **lužo oz. mlako na polju/travniku, tj. močvirnato območje** (r. pskovsko in tversko 'mlaka na polju', br. dial. *móre* 'z vodo zalit travnik'). Zadnji pomen bi bilo iz imenskega gradiva mogoče abstrahirati tudi vsaj za slovensko severno območje, kjer koroški mtpn. *W Mù:ri* (< lok. sg. **v̥ mōr'u*) označuje močvirnato območje na Obirskem in seveda nima nobene zveze z morjem, ampak se, sodeč po konfiguraciji tal, v njem psl. **mōr'e* ohranja v pomenu 'palus'. Enak pomen se ohranja tudi v štajerskem tpn. *Mórje*, lok. sg. v *Mórju*, imenu razložene vasi po obronkih Pohorja južno od Framas s precej močvirnatim in gozdnatim svetom. Iz vsega tega je razvidno, da je bil leksem **mor'e* (n.) v praslovanščini polisemantem, ki je ob najnovejšem pomenu 'morje' ohranjal tudi starejša, vsaj 'jezero' in 'močvirje' (Furlan 2009: 105).

⁴ Pregled refleksov je najbolj sistematično podan v ESSJa: 19, 227s.

3 Pomenski razvoj 'mrtva voda' → 'stoječa voda, tj. jezero, močvirje ipd.'

Pri prepoznavanju etimologije pide. geografskega termina **mori-* (n.) je torej treba vzeti v ozir, da pomenska motivacija 'slana voda', na katero kaže npr. sti. *sal-ilá-* (n.) 'morje, ocean' ← *sal-ilá-* (adj.) 'slan',⁵ ne more priti v poštev, ker samostalnik prvotno ni označeval morja.

Ker je variantnim pomenom refleksov pide. **mori-* skupen sem netekoča = stoječa voda, je mogoče, da je bil samostalnik **mori-* (n.) pri Praindoevropejcih uporabljan kot antonimično poimenovanje, ki je služilo za označevanje voda, ki niso bili tekoče. Veliko število ide. poimenovanj za izvire, potoke in reke je tvorjenih iz glagolskih korenov s pomenom 'teči (o vodi)', npr. **sreṇ-*, **H₃reǵH-*, **tek^u-*, zato je možno, da **mori-* (n.) kot označevalec stoječe = netekoče vode vsebuje pide. koren, ki ga je Praindoevropec uporabljal za označevanje nepremične = nežive = mrtve stvarnosti. To pa je bil – glede na fonemsko podobo pide. **mori-* – lahko le glagolski koren **mer-*, ko se je iz pomena 'izginevati' razen v jedru, iz katerega izhaja anatolska skupina ide. jezikov, povsod drugod že izvršila pomenska specializacija v 'umirati'. S pide. **mori-* (n.) označena stoječa voda jezer, močvirij ali zalivov je bila torej lahko pomensko motivirana kot mrtva voda. Taka pomenska motivacija je skladna s slovničnim spolom tega pide. samostalnika. Stoječa voda poimenovana z **mori-* Praindoevropejcu namreč ni predstavljala nevarnosti, da bi aktivno posegla v njegovo življenje (npr. poplave), saj kot samostalnik kategorije neživosti ni mogla nastopati v vlogi subjekta.

Motivacijsko primerljiva poimenovanja je mogoče zaslediti v mlajših ide. jezikih. Tako npr. italijanska zveza *acqua morta* tako kot slovenska *mrtva voda* ali pa makedonska *mrtva voda* označuje stoječo vodo jezer, močvirij itd. V zvezi s tem sta pomensljivi razlagi v dveh hrvaških besedilih iz 17. stoletja:

Voda od rik živa je, zač teče, a voda od blatih jest mrtva, zač stoji na mistu (Radović) 'Voda rek je živa, ker teče, toda voda močvirij je mrtva, ker stoji na mestu.'

Govori se ... voda živa ona, koja izvira, jere se miče, a ona od blata zove se mrtva, jere se ne miče (Mrnavić) 'Pravi se, da je živa voda tista, ki teče, ker se premika, toda tista močvirij je mrtva, ker se ne premika.'⁶

Izgleda, da se je predstava o mrtvi vodi kot stoječi/netekoči vodi jezer in močvirij pri Slovanih ohranila še najdalj. To nakazuje raba pridevnika **mǫrtvъ* 'mortuus'. Njegova izpeljanka **mǫrtvica* je pogosto onimizirana in označuje mrtve vode, slepe rečne rokave, kaluže, porasle s trstjem ipd. (Bezljaj 1961: 402). Ustreden apelativ pa tako pomensko podstavo imen potrjuje, prim. sln. *mrtvíca* 'struga ali rečni rokav reke s stoječo vodo' (SSKJ), mak. *mrtvica* 'voda, ki ne teče, močvirnato območje; mesto v reki, kjer voda zelo počasi teče', stp. *martwica* 'stoječa voda', ukr. dial. *mertyčja* 'blato' (ESSJa: 21, 142).

⁵ O drugih primerih s tako pomensko motivacijo za leksikalni pomen 'morje' Gamkrelidze-Ivanov 1995: II, 581.

⁶ Oba primera sta iz ARj: 7, 87.

S pridevnikom **mǫrtvъ* 'mortuus' je pri označevanju neživih realij (ljudje + predmetnost)⁷ in torej tudi netekočih = stoječih voda konkuriral mlajši **mǫrbskъ* 'mrtev', ki nima nič skupnega s psl. **mor'e* 'lacus/palus; mare', ampak je izpeljanka deverbativa **morbъ*⁸ in nastopa v slovanskem geografskem terminu **morbъskoje oko* 'mrtvo jezero, tj. jezero brez vidnih vodnih virov oz. odtokov' (Furlan 2009).⁹

4 Pide. **móri-* (n.) ← pide. **mer-* 'umirati'?

V lat. *mare* je vokal *a* internolatinskega nastanka iz prvotnega *o* (Schrijver 1991: 419, 454), zato je dvom, da pide. **móri-* (n.) ne bi bila pristna pide. beseda, kot so še sklepali nekateri starejši raziskovalci,¹⁰ odveč. Povezava s pide. glagolskim korenem **mer-* 'umirati' pa kaže, da bi bil pide. **móri-* lahko njegov deverbativ in da torej tako kot npr. stir. *guin* 'rana' (< **g^hon-i-* ← **g^hen-* 'tolči')¹¹ in verjetno tudi psl. **pōl'e* 'ager'¹² spada med redke znane deverbative kategorije neživosti z ojevsko prevojno stopnjo korena.¹³ Ti so bili v pide. besedotvorno produktivni sočasno z bolj številnimi strukturno enakimi kategorije živosti tipa gr. τρώχης (m.) 'tekač' ← τρέχω 'hitro se premikati, teči' in so, kot je za deverbative tudi značilno, iz pravih nomenov actionis prek razvoja slovničnega pomena lahko začeli označevati tudi rezultat glagolskega dejanja, prim. lat. *scobis* (f.) 'žagovina', 'žaganje' ← lat. *scabō* 'praskati ipd.', stvn. *skaban* 'strugati, praskati', pgerm. **balgi-* (m.) 'napihovanje' > 'meh' (npr. got. *balgs* 'isto', stvn. *balg*) ← stvn. *belgan* 'napihovati, otekati'.

V praslovanščino je bil pide. samostalniček **mor-i-* (n.) prestrukturiran v ojevsko deklinacijo in enaki posodobitvi je bil podvržen tudi pide. **der-u-* (n.), prim. psl. **dǫrvo* = r. *dévevo* = sln. *drevō* ..., ki s svojimi refleksi drugod (npr. het. *tāru-* (n.), sti. *dāru*, gr. δόρυ) jasno kaže, da se je prvotno dekliniral po akrostatičnem kvalitativnem prevojnem vzorcu **dōru* (nom.-akz. sg.), gen. **dēru-s*. Enako prestrukturiranje pide. **móri-* in pide. **deru-* v slovanski jezikovni sistem pa bi bilo treba razumeti, da obema samostalnikioma ni bil skupen le slovnični spol, ampak verjetno tudi pide. deklinativni vzorec. To pa pomeni, da so bili deverbativi, ki jih s strukturo **CoC-i-* lahko

⁷ V tolminskem narečju slovenščine je s pridevnikom *mrtev* npr. označena zunanja stran drevesnega lubja: *mrtvi lub* (Kenda 1926), medtem ko je notranja, živa stran označena s pridevnikom *živ* 'vivus'. V zvezi z rabo pridevnika *mrtev* 'mortuus' je zanimiva tudi cerkljanska zveza *svet leži v mrtvo* (Kenda 1926), ki označuje pusto, nezaraščeno območje, tj. neživo = mrtvo območje.

⁸ Prim. sln. *mōr* (m.), gen. *mōra* 'umiranje, smrt, kuga', hrv. *mōr* (m.), gen. *mōra* 'isto', č. *mor* 'kuga, kužna bolezen'.

⁹ Pridevnik **morbъskъ* 'mrtev' se ohranja tudi v sln. narečni besedni zvezi *morska kost*, ki v knjižni slovenščini ustreza terminoma *divja kost* oz. *mrtva kost* '(v veterini) grčast koščen izrastek na površini cevastih kosti' (SSKJ), '(v medicini) izrastek na človekovi kosti, ki povzroča močne bolečine, poimenovan tudi *osteofit*'; prim. drugod pri Slovanih: slš. *mrtvá kost* 'trda oteklina', ukr. *kístka mértva* 'bolezen, izrastek na telesu', p. dial. *martwica* 'izrastek na kolenu (za konje)', blg. dial. *martvák* 'trdi izrastek, divja kost'; č. *návní kost*, r. *navja kóstočka* (Furlan 2009: 104s).

¹⁰ Npr. Milewski pri Machek 1968: 374.

¹¹ Beekes 1987: 48.

¹² Iz pide. **polH₂-i-* 'udarjanje' > 'ravna/široka ploskev' > 'polje' ← **pelH₂-* 'udarjati, tolči' (Pokorny 1959: 805s).

¹³ Deverbativi tipa **CoC-i-* (n.) naj bi bili posredno prepoznavni v indoiranskem, germanskem in kelt-skem glagolskem sistemu (Beekes 1987: 49, z literaturo).

prepoznamo v posameznih ide. jezikih, prvotno deklinirani po enakem vzorcu in zato ob strukturi **CoC-i-* (= **mor-i-*) lahko pričakujemo tudi **CeC-i-* (= ***mer-i-*).

Povezava pide. **mór-i-* (n.) s korenem **mer-* 'umirati' zahteva, da se pomensko verigo 'morje' ← 'jezero, močvirje' ← 'stoječa/netekoča, tj. mrtva voda' izvaja iz prvotnega strukturalnega pomena 'umiranje'. Razhajanje med pomenoma 'umiranje' in 'stoječa/netekoča, tj. mrtva voda' pa je mogoče premostiti, če se predpostavi, da je v nomeni actionis **mor-i-* 'umiranje' prišlo do slovničnega razvoja v nomen rei acti tipa sti. *cárman-* (n.) 'koža' < **k^hér-men-* 'rezanje, odiranje'. Šele ko je prišlo do tega slovničnega razvoja, je samostalnik lahko postal geografski termin za označevanje voda jezer in močvirij, ki jih je Praindoevropejec kot stoječe in netekoče dojemal kot mrtve vode.

Rezultat glagolskega dejanja umiranje je smrt, zaradi česar je mogoče, da bi se v leksiki ide. jezikov ohranjal tudi tak pomenski odtенок samostalnika **mori-*. Sled tega pomenskega razvoja in prvotnega akrostatičnega kvalitativno prevojnega vzorca se mor-da ohranja v let. *mèris* 'kuga',¹⁴ ki je lahko tako kot **viesis* (m.) 'gost' v *-i-jo*-deklinacijo prevedeni ijevski samostalnik¹⁵ s sekundarno uvedeno dolžino po *mêrêr* 'lakoto trpeti'. Kuga je namreč pomensko motivirana tudi kot smrt, npr. sti. *māra-* (m.) 'smrt': gr. *μóρος* (m.) 'usoda, smrtna usoda, smrt': lit. *māras* (m.) 'kuga'.

Kakor koli že, širok areal izpričanosti pide. leksema **mor-i-* (n.) je znak, da je beseda nastala v obdobju pide. jezika, ko je bil kvalitativni prevoj še živa oblikotvorna kategorija in zato je možno, da je bila njegova paradigma tipološko enaka paradigmi **deru-* (n.) 'drevo, les', **g^henu-* (n.) 'koleno', **seru-* (n.) 'plen' ..., in sicer:

nom.-akz. sg. **mori-Ø* → **mori-* (n.) 'mrtva = stoječa/netekoča voda'

gen. sg. **meri-s* → (?) let. *mèris* 'kuga'

5 Pgerm. vrddhi **mōra-* 'močvirje, močvirnato območje' in pide. **mor-* (n.) 'mrtva = stoječa voda' → **mor-i-* (n.) 'isto'

Čeprav upravičenost rekonstrukcije pide. samostalnika srednjega spola **mori-* (n.) potrjujejo številni ide. jeziki, izgleda, da prvotno to ni bil ijevski, ampak korenski samostalnik.¹⁶ Na prvotno konzontančno osnovo namreč kažeta dve latinski sklonski obliki (prim. abl. sg. *mare* in gen. pl. *marum*) pa tudi pgerm. vrddhi **mōra-* 'močvirje, močvirnato območje', npr. stvn. *muor* (m./n.) 'močvirje', srvn. *muor* (n.) 'isto', stagl. *mōr*.

Ta germanski vrddhi se prek pomenske motivacije **'pripadajoč morju'* razlaga kot vrddhi iz pide. samostalnka **mori-* oz. pgerm. **mari-* (Darms 1978: 164s) kljub temu, da pgerm. **mōra-* ne vsebuje karakterističnega ijevskega elementa pide. **mori-* oz. pgerm. **mari-*, ki bi se v vrddhiju, če bi bil tvorjen iz njega, moral ohranjati.

Ker v pgerm. ni obstajal samostalnik ***mōrja-*, ampak le **mōra-*, in ker latinščina ohranja znake o prvotni konzontančni deklinaciji lat. *mare*, bi bilo v pide. **mor-i-* (n.) treba prepoznati v ijevsko deklinacijo prestrukturiran prvotni korenski samostalnik **mor-*. Le iz tega namreč lahko izvira pgerm. vrddhi **mōra-*.

¹⁴ Besedo navaja Fraenkel: 409.

¹⁵ O **viesis* tako Forsmann 2001: 116s.

¹⁶ Prvotno konzontančno osnovo je za pide. **mor-i-* (n.) predpostavil že Benveniste 1935: 76.

Prestrukturiranje konzonatnih samostalnikov obeh pide. spolov v ijevske je v ide. jeziki znana razvojna poteza. Tako npr. ob *vāri-* (n.) 'voda' v stari indijščini soobstaja konzonantni samostalni *vār-* (n.) 'voda'. Pide. **k'erd-* (n.) 'srce' nima znakov ijevskega samostalnika le v baltski (lit. *širdis*) in slovanski skupini (psl. **sŕdbce*), ampak tudi v anatolski (prim. gen. sg. *kardijaš* in *kardijant-* (c.) v nom. sg. *kar-di-an-za*).¹⁷

Pomensko polje pgerm. vrddhija **mōra-* 'močvirje, močvirnato območje' je le podobno pomenskemu polju, kakršnega se na pide. stopnjo za **mori-* (n.) rekonstruira na podlagi izpričanih pomenov refleksov. Medtem ko pgerm. **mōra-* označuje le močvirje oz. močvirnato območje, je za pide. **mori-* (n.) treba predpostaviti, da je označeval stoječo/netekočo vodo, ki je značilna tako za zalive, rečne rokave, jezera kot za močvirja. Pomenska razlika 'močvirje/močvirnato območje': 'stoječa/netekoča voda (zaliva, rečnega rokava ...)' med pgerm. **mōra-* in pide. **mori-* (n.) je posledica vrddhija s pomensko podstavo 'takšen, ki je v zvezi z **mor-*, tj. stoječo/netekočo vodo', ki je sprožil zožanje pomena v pgerm. **mōra-*.

Predpostavljene pomenske razvoje se je torej v deverbativu **mor-* 'umiranje' > 'mrtva voda = stoječa/netekoča voda' izvršil, preden je bil iz njega tvorjen vrddhi in še preden je konzonantni samostalni prešel v ijevskega.¹⁸

**mer-* 'umirati:

1. → **mor-* 'umiranje' > rezultat 'mrtva voda = stoječa/netekoča voda';¹⁹

2. → **mōrō-* 'takšen, ki je v zvezi z **mor-*' > 'močvirje';

3. → **mor-i-* 'mrtva voda = stoječa/netekoča voda'.

Taka relativna kronologija formalnega in pomenskega nastanka členov torej kaže, da je vrddhi **mōra-* v germanskih jezikih praindoevropska dediščina, saj je moral nastati, preden se je korenski samostalni **mor-* prestrukturiral v ijevskega **mor-i-* (n.).

6 Na začetku omenjeno razlago o morju kot o nerodovitni/mrtvi vegetaciji, pri kateri se je Curtius skliceval na rabo grškega epiteta ἀρτύετος 'nerodovitni', bi bilo danes bolje razumeti, da se raba grškega ἀρτύετος nanaša na predstavo o morju kot vodi, ki je stoječa/netekoča = mrtva, tj. neživa = nerodovitna.²⁰

¹⁷ Zato bi bila pozornosti potrebna Sturtevantova domneva o pide. osnovi **k'erd-* (Sturtevant 1933: 106 op. 50), ki nakazuje, da bi bil v nom.-akz. sg. *Šā-ir = ki-ir = gi-ir* izglasni *-i* apokopiran, torej prvotno nom.-akz. sg. n. **k'ērdi*. Stir. *crīde* (n.) < **k'rdjo-* je torej lahko tematizirana ijevska osnova z ničto stopnjo korena **k'rdi-* = lit. *širdis* = psl. **sŕdbce* = het. *kardijaš*.

¹⁸ Povezovanje het. *marmarr(a)-* s pide. **mori-* oz. **mor-* (Ivanov 1976: 152; Tischler: 5–6, 141; Rikov 1993) ni zanesljivo, ker njen pomen še ni bil dovolj preciziran, prim. CHD: 3, 192: 'a kind of terrain'. Dodaten argument, da beseda genetično verjetno ni povezana z obravnavanim pide. samostalnikom, pa bi bilo v kontekstu etimologije **mori-* ← **mer-* 'umirati' treba videti tudi v tem, da anatolski jeziki korena **mer-* v pomenu 'umirati' ne potrjujejo in zato tudi samostalnika iz pomenske stopnje 'umirati' ne morejo imeti.

¹⁹ Sled tega samostalnika se lahko ohranja v pogostem slov. hdn. **Morava* denominativnega izvora (k besedotvorju prim. psl. **dqbrъ* (m.) 'hrast' → **dqbrava* 'območje s hrastom'), torej verjetno 'območje, tj. reka, za katero so značilni rečni rokavi/zalivi s stoječo vodo'. Slov. homonimni apelativi **morava* taki razlagi ne nasprotujejo, saj označujejo ali travo (sln. dial. *morāva* 'mehka temnozeleno ljuljka' (Pleteršnik s.v. *murāva*), hrv. dial. *mōrava* 'Scorzonera villosa'), travnata območja = travnike (blg. *morāva* 'loka; območje pokrito z mlado zeleno travo') ali pa vlažna travnata območja (č., slš. *morava* 'vlažno travnato območje'). Glej ESSJa: 19, 214 in za hdn. tudi Bezljaj 1961: 32s (s starejšo literaturo).

²⁰ Pomensko podoben epitet se identificira v Plinijevem zapisu *Morimarusa* 'mortuum mare' (< **mori* + ptc. *mār-us-* k **mer-* 'umirati'; Trubačev 1983: 251s; isti 2003: 44), ki naj bi se nanašal na severni ocean =

Naj za zaključek podam še sklepno misel: Tu predstavljena etimologija pide. **mor-i-* morda kaže na vir za nastanek nekaterih verovanj o vodi pri Indoevropejcih. Ob njej se namreč vsiljuje vprašanje, ali asociativnosti in s tem verovanj, ki smrt oz. duše umrlih povezujejo z vodo (reko, morjem ipd.), oziroma verovanj, da v svet duš umrlih = raj vodi pot prek vode,²¹ že pri Praindoevropejcih morda ni sprožila prav dejanska = etimološka povezanost pide. geografskega termina **mor-i-* (n.) s pide. korenem **mer-* 'umirati'. Jezikovna zavest o genetični povezanosti med besedno družino **mer-* 'umirati' in **mor-i-* 'stoječa/netekoča voda' se je sčasoma izgubila, kot spomin na to etimološko povezanost pa so v kulturi (verovanja) in jeziku ostale posamezne sledi. Mednje bi bilo mogoče prišteti psl. vrddhi **rajъ* (m.) 'paradisus', tj. 'kraj, kjer prebivajo duše umrlih' < **kar* je v zvezi z vodnim tokom' ← pide. **H₃roġHo-s* 'vodni tok' = sti. *raya-* (m.) 'tok' (Trubačev 2003: 190) ali pgerm. izpeljanko **saiwa-lō* (f.) 'duša' < **kar* je v zvezi z jezerom/morjem' ← **saiwi-/saiwa-* 'jezero/morje' (Meid 1982: 91 op. 3) ali pa ugotavljanja o homonimiji med **neH₂u-i-s* 'ladja' (lat. *nāvis* (f.) 'ladja') in **neH₂u-i-s* 'mrlič' (csl. *navъ* (f.) 'mrlič', sln. *nāvje* (n.) 'duše nekrščenih otrok', got. *naus* 'mrlič'), ki lahko kaže na verovanje o prevozu duš umrlih v raj z ladjo (Gamkrelidze-Ivanov 1995: I, 724).

VIRI IN LITERATURA

- ARj: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1880–1976.
 Robert S. P. BEEKES, 1987: Indo-European Neuters in *-i*. V: *Festschrift for Henry Hoenigswald. On the Occasion of his Seventieth Birthday*. Ed. by G. Cardona and N. H. Zide. Tübingen.
 Emile BENVENISTE, 1935: *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris.
 France BEZLAJ, 1961: *Slovenska vodna imena II*. Ljubljana.
 Carl Darling BUCK, 1949: *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*. Chicago – Illinois.
 CHD: *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago I–*. Ed. by H. G. Güterbock, H. A. Hoffner and Th. P. J. van den Hout. Chicago 1983–.
 Georg CURTIUS, 1852: Vermischte etymologien – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen* I, 25–36.
 Georges DARMS, 1978: *Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn. Die Vrddhi-Ableitung in Germanischen*. München.
 EIEC: *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Ed. by J. P. Mallory and D. Q. Adams. London – Chicago 1997.
 ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnskeho I–*. Praha 1989–.
 ESSJa: *Etimologičeskij slovarъ slavjanskich jazykov I–*. Moskva 1974–.
 Berthold FORSMANN, 2001: *Lettische Grammatik*. Dettelbach.
 Ernst FRAENKEL: *Lithauisches etymologisches Wörterbuch I–II*. Heidelberg 1962–1965.

Baltiško morje. Drugačna je seveda motivacija v epitetu z isto pomensko podstavo v hdn. *Mrtvo morje* 'slano jezero na meji med Izraelom in Jordanijo', ker v jezeru zaradi slanosti ne živi noben večji organizem, prim. hebr. *Jam ha Melah* 'jezero soli', toda arab. *Bahr al Majit* 'morje smrti'. Toda hrv. zveza *mrtvo more* v Splitu označuje mirno morje, potem ko je veter nehal pihati.

²¹ O tem v novejšem času Gamkrelidze-Ivanov 1995: 724. Naj v zvezi s to tematiko opozorim na slovensko monografijo Mirjam Mencej, *Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti*. Ljubljana 1997.

- Metka FURLAN, 2009: Polisemija in homonimija slovanskega pridevnika *морскъ. V: *Studia etymologica Brunensia* 6. Ed. I. Janyšková, H. Karliková. Praha. Str. 101–112.
- T. V. GAMKRELIDZE – V. V. IVANOV, 1995: *Indo-European and the Indo-Europeans. A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture. I–II*. Preface by R. Jacobson. English version by J. Nichols. Berlin – New York.
- Aleksander Vasiljevič ISAČENKO, 1957: Morské oko – »nebolšoe gornoe ozero«. V: *Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov/Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov*. Sofija. Str. 313–315.
- V. V. IVANOV, 1976: Razyskanija v oblasti anatolijskogo jazykoznanija. 3–8 – *Ėtimologija* 1976, 1978, 153–162.
- Josip KENDA, 1926: *Slovarsko gradivo s Tolminskega*. Rokopis. Hrani Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- LIV 1998: *Lexikon der indogermanischen Verben*. H. Rix et al. Wiesbaden.
- Václav MACHEK, 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha.
- Wolfgang MEID, 1982: 'See' und 'Meer'. V: *Investigationes philologicae et comparative. Gedenkschrift für Heinz Kronasser*. Hrsg. E. Neu, Wiesbaden, 91–96.
- Maks PLETERŠNIK: *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*. Elektronska izdaja 2006. Uredile M. Furlan, H. Dobrovoljc in H. Jazbec. Ljubljana.
- Julius POKORNY, 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I*. Bern–München.
- Georgi T. RIKOV, 1993: Hittite marmarr(a)- and Latin mare – *Špostavitelno ezikoznanie* XVIII/4–5, 29–32.
- Peter SCHRIJVER, 1991: *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*. Amsterdam–Atlanta.
- Wilhelm SONNE, 1865: Sprachliche und mythologische untersuchungen, angeknüpft an Rigveda I, 50 – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen* XIV, 21–343.
- Franz SPECHT, 1944: *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*. Göttingen.
- Edgar H. STURTEVANT, 1933: *A Comparative Grammar of the Hittite Language*. Philadelphia.
- Rudolf THURNEYSEN, 1946: *A Grammar of Old Irish*. Dublin.
- Johann TISCHLER: *Hethitisches etymologisches Glossar I–*. Innsbruck 1977–.
- Nikita I. TOLSTOJ, 1969: *Slavjanskaja geografičeskaja terminologija*. Moskva.
- Oleg N. TRUBAČEV, 1983: Jazykoznanie i etnogenez Slavjan. Drevnie Slavjane. Po dannym etimologii i onomastiki. V: *Slavjanskoe jazykoznanie. IX meždunarodnyj s'ezd slavistov. Kiev, sentjabr' 1983 g. Doklady soverskoj delegacii*. Moskva.
- Oleg N. TRUBAČEV, 2003: *Etnogenez i kultura drevnejšix Slavjan. Lingvističeskie issledovanija*. Izdanie vtoroe, dopolnennoe. Moskva.

SUMMARY

The given etymology PIE *mor-i- (n.) 'dead water = standing/non-running water' (CSL. *mor'e, Lat. mare ...) ← PIE *mer- 'to die' might point to the source that gave rise to some Indo-European beliefs about water. The etymology begs the question whether the association and the related beliefs connecting death or, rather, dead souls with water (river, sea), and/or the beliefs that the path to the world of dead souls = heaven leads across water – originated at the time of PIE in an actual, i.e., etymological, connection between the PIE geographic term *mor-i- (n.) and the PIE root *mer- 'to die'. While the linguistic awareness of the genetic connection between the word family *mer- 'to die' and *mor-i- 'dead water = standing/non-running water' has been

lost, certain traces remained in the culture (of beliefs) and in the language as reminders of this etymological connection. For example: CSL. **rajb* (m.) 'paradise', ie., 'place where the dead souls reside' < *'what is related to water flow' ← PIE **H₃rojHo-s* 'water flow' = OI. *raya-*(m.) 'flow'; PGerm. **saiwa-lō* (f.) 'soul' < *'what is related to lake/sea' ← **saiwi-/saiwa-* 'lake/sea' ...

SEMANTIKA GLAGOLA ČULNE PERCEPCIJE U STAROSLOVENSKOM JEZIKU*

U radu se ispituje semantika staroslovenskih glagola čulne percepcije *ošutiti*, *čuti*, *viděti*, *glědati*, *zbrěti*, *slyšati* i *slušati*. Istraživanje, rađeno na korpusu *Marijinog jevanđelja*, obuhvata analizu sintaksičko-semantičkih odlika datih glagola i uslova pod kojima dolazi do njihove metaforizacije u domen »mentalne percepcije«. U zaključku autor ukazuje na semantička obeležja na kojima se zasniva mapiranje iz domena čulne percepcije u kognitivni domen, te na koji način staroslovenske jezičke strukture odražavaju kognitivnu dinamiku percepcije i kognicije.

This article deals with semantics of the Old Church Slavonic perception verbs *ošutiti*, *čuti*, *viděti*, *glědati*, *zbrěti*, *slyšati* i *slušati*. The research, based on the corpus of the *Codex Marianus*, encompasses the analysis of their syntactic-semantic features and the conditions which enable their metaphorization into the domain of "mental perception". In the conclusion the author points out the semantic features on which the mapping from the domain of sensory perception into the cognitive domain is based, as well as the way in which Old Church Slavonic linguistic structures represent the cognitive dynamics of perception and cognition.

Ključne reči: istorijska semantika, staroslovenski, Marijino jevanđenje, glagoli čulne percepcije.

Key words: historical semantics, Old Church Slavonic, Codex Marianus, perception verbs.

1 Uvod

Cilj ovoga rada jeste da osvetli semantiku staroslovenskih glagola čulne percepcije *ošutiti*, *čuti*, *viděti*, *glědati*, *zbrěti*, *slyšati* i *slušati*, posebno puteve i uslove njihove metaforizacije. Istraživanje je ograničeno na *Marijino jevanđelje* (CM), za koje se danas pretpostavlja da je najbliže izvornom slovenskom prevodu četvorojevanđelja, te se uzima i kao osnova za najnoviju rekonstrukciju prvobitnog teksta (Aleksiev 2005: 4). Odnos staroslovenskih glagola vizualne i auditivne percepcije u CM prema grčkom originalu analiziran je u Grković-Mejdžor 2008a; 2010, te se ovom prilikom neće pratiti. Valja naglasiti, međutim, da su navedena istraživanja pokazala da su prevodioci prvih slovenskih tekstova posedovali istančano razumevanje semantičkih nijansi ovih glagola u oba jezika te da prevod jevanđelja veoma dobro ilustruje stanje u slovenskom sistemu.¹

Imajući u vidu pretpostavljenu arhaičnost arhipredložka CM ispitivanje bi moglo pružiti uvid u situaciju blisku prvobitnom staroslovenskom ćirilometodijevske epohe, tj. »solunskom staroslovenskom« (v. Večerka 2006: 97–112), na šta su ukazale i neke

* Rad je nastao u okviru projekta *Istorija srpskog jezika*, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (br. projekta 148008).

¹ Ovo još jednom dokazuje da su prvi prevodioci morali biti bilingvalni (v. Vereščagin 1966).

ranije studije iz oblasti semantike (v. Grković-Mejdžor 2008b). S obzirom na to da u ukupnom korpusu kanonskih spomenika, koji zapravo u sebe uljučuje više hronoloških slojeva, dolazi do interferencije različitih leksičkih sistema,² ovakvim pristupom ispunio bi se osnovni zahtev u istraživanjima ove vrste: semantička analiza u okvirima jednog sistema.

2 Generalna čulna percepcija: ‘opažati, osećati’

U CM se javljaju dva glagola sa značenjem ‘opažati, osećati’: *oštutiti* i *čuti*, čiji bi etimon upućivao na generalnu čulnu percepciju.³ Oba imaju značenje direktne fizičke percepcije ukoliko je u akuzativu pojam koji je, trajno ili privremeno, integralni deo subjekta percepcije. Akuzativ se može javiti samostalno (1) ili u konstrukciji sa participom (2):

- (1) *a brvъna eže estъ vъ očese tvoemъ ne čjueši* Lk 6:41
‘a brvno koje je u oku tvome ne osećaš’
- (2) *a. i abъe їsъ oštjuštъ vъ sebe silъ išedъšъ otъ nego* Mr 5:30
‘i odmah Isus oseti u sebi silu kako izlazi iz njega’
b. azъ bo čjuhъ silъ išedъšju iz mene Lk 8:46
‘a ja osetih silu kako izlazi iz mene’

Glagoli se metaforizuju u kognitivni domen (‘shvatiti’, ‘znati’) ukoliko se javljaju apsolutno (3), ili ako je u akuzativu pojam koji ne predstavlja integralni deo subjekta percepcije (4):

- (3) *a. i ne oštjutišę donъdeže pride voda i vъzętъ vъsę* Mt 24:39
‘i ne shvatišće dok ne dođe potop i odnese sve’
b. i ne čju iosifъ i mati ego Lk 2:43
‘i ne znade Josif i mati njegova’
- (4) *a. bę bo prikrъvъnъ otъ nihъ da ne oštjutętъ ego* Lk 9:45
‘jer beše sakrivena [= reč] od njih da je ne shvate’
b. ne hotęaše da bi i kъto čjulъ Mr 7:24
‘ne htjede da iko dozna za njega’

² Posledica toga su i mnogi leksički i semantički dubleti koji genetski ne pripadaju istom sistemu/govoru. Opširnije o ovom pitanju v. u: Cejtin 1977: 43–54.

³ *Čuti* se izvodi od praie. **(s)keu-*, koje se u Pokorny 1959 (587) tumači kao ‘worauf achten (beobachten, schauen)’, dann ‘hören, fühlen, merken’, a u LIV (561) kao ‘wahrnehmen, schauen’. Za *oštutiti* postoje barem dva tumačenja: jedno koje ga vezuje za navedeni etimon i drugo koje ga spaja sa lit. *jaučiũ, jaũsti* < praie. **jeut-*, srodnog značenja (ESJS 10: 604). U Buck 1949 (1019–1020) za oba staroslovenska glagola daje se opšte značenje »perceive by the senses; sense (sb.)«. Slično objašnjenje daje i F. R. Preveden (1932: 148), koji govoreći o razvoju *čuti* u slovenskim jezicima piše i sledeće: »In this case also the acoustic idea originated through the restriction of the general sense-perception to the sense of hearing«.

Oba glagola referišu o neintencionalnoj radnji,⁴ i polisemična su. Kao što se iz navedenih potvrda vidi, na njihovu konkretnu semantičku interpretaciju utiču barem dva faktora:

a) prisustvo dopune: ako su glagoli upotrebljivi apsolutno, tj. ako se objekat ne eksplicira oni imaju apstraktno značenje budući da fizička percepcija podrazumeva prisustvo objekta;

b) »blizina« predmeta opažanja: ako dopuna označava integralni deo subjekta glagoli imaju konkretno značenje, u suprotnom dolazi do semantičke ekstenzije u kognitivni domen.

Iako se u Sweetser 1990 (38) navodi da se 'osećati' univerzalno metaforizuje u emocionalni domen,⁵ još K. D. Bak piše da se glagoli ovoga značenja u indoevropskim jezicima koriste kako za sferu emocionalnog tako i za domen »mentalne percepcije«, tj. shvatanja i razumevanja (Buck 1949: 1020). Staroslovenska građa potvrđuje metaforizaciju u kognitivni domen.

3 Vizualna percepcija: 'videti'

U tekstu su potvrđena tri osnovna glagola vizualne percepcije: *viděti*, *glědati*, *zbrěti*. 'Videti' referiše o primanju svetlosnih utisaka i sticanju informacija čulom vida, a o zavisnosti vida od svetlosti svedoči etimologija više indoevropskih glagola (Buck 1949: 1041). Među njima su i stsl. *glědati* i *zbrěti*, a možda i *viděti*.⁶ Ova grupa glagola obrazuje međusobno čvrsto povezanu skupinu, što omogućuje istraživanje njihovog semantičkog odnosa (Gisborne 2010: 2).

3.1 *Viděti* je neintencionalan glagol, čiji je subjekat u semantičkoj ulozi eksperijensera. Stoga se može realizovati apsolutno, u značenju 'imati čulo vida':

- (5) *ideže i umy se i pride vidę Jv 9:7*
ode pak i umi se i dođe videći'

Ukoliko se kao objekat javlja akuzativ imenice konkretnog značenja, samostalan (6) ili u konstrukciji sa participom (7), glagol referiše o fizičkoj percepciji objekta:

⁴ Intencionalnost (+/–) je relevantan semantički faktor, budući da se ljudsko ponašanje može, u osnovi, podeliti na intencionalno i neintencionalno (Jacob – Jeannerod 2003: 35), što se reflektuje u jezičkim strukturama. Neintencionalnost je obeležje automatskih procesa koji ne podrazumevaju svesnu mentalnu aktivnost, a kognitivna psihologija ih definiše kao one koji se »a) odvijaju bez namere da se obave, b) njih nismo svesni i v) oni zahtevaju minimalno kognitivno angažovanje« (Kostić 2006: 96). O različitim pogledima na odnos percepcije i intencionalnosti u filozofskoj literaturi v. Borst 1970.

⁵ Kao ilustracija se, između ostalog, navodi grč. αἰσθάνομαι i njegov razvoj do savremenog grčkog u 'osećanje'. Međutim, navedeni primer u Lk 9:45, gde je u grčkom originalu ovaj glagol, svedoči o metaforizaciji ovoga glagola u intelektualni domen u vizantijskom grčkom.

⁶ *Glědati* < **ghlend(h)*- 'glänzen, schauen, blicken' (**ghel*- 'glänzen, schimmern'); *zbrěti* < **gher*- 'strahlen, glänzen, schimmern' (Pokorny 1959: 431, 441). Koren **ve'd-* u *viděti* rekonstruiše se sa značenjem 'videti' ('erblicken', LIV: 665). Njegovo primarno značenje možda je zatamnjeno zbog duboke starine, a keltske potvrde mogle bi upućivati na izvorno 'svetleti' (stir. *find* 'weiß, hell, hübsch' etc., v. NIL: 719, 722), s obzirom na sistemski razvoj 'svetlost' > 'vid', a ne obrnuto.

- (6) *priděta vidita město . ideže leža* Mt 28:6
 ‘dođite, vidite mesto gde je ležao’
- (7) *obrašř Źe se řř . i viděvň ě po sebe idōřta . ġla imř* Jv 1:38
 ‘okrenuvši se pak Isus i videvši ih kako idu za njim, reče im’

Imenica apstraktnog značenja u akuzativu indukuje metaforizaciju glagola u ‘videti mentalnim očima’, tj. ‘shvatiti, znati’, što svedoči o neophodnosti semantičke kompatibilnosti predikata i dopune (Topolińska 1986: 281):

- (8) *i viděvň řř verō ihř* Mt 9:2
 ‘i shvativši Isus veru njihovu’

Ista je situacija i ako se kao dopuna javi rečenica koja saopštava o nečemu što ne može biti predmetom vizualne percepcije:

- (9) *ġi viřdō ěko prřkř esi* Jv 4:19
 ‘Gospode, shvatam da si prorok’

Metaforizovano značenje *viděti* utemeljeno je na fizičkom opažanju, reč je o saznanju baziranom na vizualnoj percepciji manifestacija određene pojave, tj. perceptualnom znanju.⁷ Uočavamo da na sinhronom planu u staroslovenskom deluje isti kognitivni mehanizam koji je delovao i u dijahronijskom razvoju praie. **veid-* ‘videti’ (perf. **void-* > stsl. *vědě/věmb* ‘znam’, grč. οἶδα ‘isto’ itd.).⁸ Reč je o jednom od univerzalno dostupnih puteva metaforizacije glagola vizualne percepcije, a uzrok ovome treba tražiti u činjenici da je čulo vida čovekov glavni i najsigurniji izvor sticanja znanja o svetu, istovremeno u ovom pogledu i najobjektivnije čulo (v. Sweetser 1990: 38–40).

3.2 Glagol *glědati* javlja se samo jedanput, bez dopune, i odgovara značenju *viděti* u apsolutnoj upotrebi: ‘imati čulo vida’.

- (10) *tōgda privěřē kř nemu běřřnojōřř se slěpř i nēmř i iscěli i . ěko slěpř i nēmř ġlaře i glědaře* Mt 12:22
 ‘tada dovedoše besomučnoga, slepog i nemog, i isceli ga, tako da slep i nem govoraše i gledaše’

3.3 Za razliku od prethodna dva glagola, *zbrěti* je markiran distinktivnim semantičkim obeležjem intencionalnost (+), budući da podrazumeva kontrolisanu pažnju, tj. svesnu mentalnu aktivnost. U svim potvrđama glagol izveštava o vizualnoj percepciji i nikada se ne metaforizuje u kognitivni domen.

I kad se realizuje bez ikakve sintaksičke dopune, kontekst upućuje na konkretnu implicitnu dopunu, tj. pruža informacije o objektu na koji je pažnja usmerena. Na primer, u delu jevanđelja gde se govori o Isusovom raspinjanju i narodu koji je stajao i to posmatrao:

⁷ Epistemologija smatra osnovnim tipovima znanja perceptualno i inferencijalno znanje, a ova distinkcija je bazirana na postavkama B. Rasla (1961: 187).

⁸ Valja dodati da se ista metaforizacija vidi i kod grčkih tekstualnih korelata βλέπω, θεάομαι, θεωρέω, ὁράω, a isti procesi zapaženi su i kod drugih glagola vizualne percepcije u istorijskom razvoju grčkog jezika (npr. σκέπτομαι, λεύσσω, Tarrant 1960: 181).

- (11) *i stoěho ljudie zbręšte* Lk 23:35
 ‘i narod stajaše posmatrajući [x]’

Kao objekatska dopuna može se javiti slobodni akuzativ, u kojem je pojam ili proces konkretnog značenja (ili se zamenicom upućuje na njega), te glagol označava vizualnu percepciju:

- (12) *stoěho... ženy všeděšeje sь nimъ otъ galileje zbręšte* sihъ Lk 23:49
 ‘stajahu žene koje ga pratiše iz Galileje, posmatrajući ovo’

Semantička priroda *zbrěti* naglašava se dopunom *na* + akuzativ, kojom se ističe usmerenost pažnje. Nepravi objekat, iskazan predložko-padežnom konstrukcijom, predstavlja po sebi značenjski markiranu strukturu (u ovom slučaju je eksponent odlike intencionalnost (+)), što potvrđuje ikonični princip da jezička složenost odgovara konceptualnoj složenosti:

- (13) *i všěmъ vъ sьnъmišti oči běašete zbręšti na nъ* Lk 4:20
 ‘i oči svih u sinagogi behu uprte u njega’

Kao dopuna sreće se i rečenica uvedena pomoću *kъde*:

- (14) *zbrěašete kъde i polagaahъ* Mr 15:47
 ‘posmatrahu gde ga polagahu’

Osnovna opozicija kod glagola vizualne percepcije uspostavljena je između *viděti* i *zbrěti* (intencionalnost (–) ~ intencionalnost (+)), dok je *glědati*, značenjski blisko leksemi *viděti*, periferni član sistema, sa samo jednom potvrdom u tekstu. Na osnovu toga se može pretpostaviti da je u ćirilometodijevskom jeziku bazična distinkcija bila *viděti* ~ *zbrěti*.⁹

4 Auditivna percepcija: ‘slušati, čuti’

U tekstu su posvedočena dva osnovna glagola u domenu auditivne percepcije: *slyšati* i *slušati*, koja vode poreklo od istog korena.¹⁰ CM pokazuje razliku u njihovoj semantici.

4.1 Glagol *slyšati* javlja se u najvećem broju potvrda i ima najširi opseg sintaksičkih realizacija. Kao što se iz primera koji slede može videti, u sebi sažima značenja intencionalnog ‘slušati’ i neintencionalnog ‘čuti’, a ovakva semantička neizdiferenciranost posvedočena je i na indoevropskom planu (Buck 1949: 1036).

Bez dopune, upotrebljen apsolutno, *slyšati* znači ‘imati čulo sluha’:

- (15) *glusi slyšetъ* Lk 7:22
 ‘gluhi čuju’

⁹ Tek sa nestankom *zbrěti* iz sistema, nakon gubljenja slabog poluglasnika, koje je izazvalo homonimiju sa ‘zreti (sazrevati)’, do čega dolazi nakon ćirilometodijevske epohe, *glědati* počinje da zauzima mesto glagola *zbrěti*, a ovaj proces je tekao u periodu nastanka sačuvanih staroslovenskih spomenika.

¹⁰ Oba glagola su izvedena od praie. **kleu-* ‘čuti/slušati’ (‘hören’, Pokorny 1959: 605).

On se može javiti bez dopune i u slučajevima kada se iz konteksta podrazumeva objekat direktne auditivne percepcije:

- (16) *slýšęštemъ že vъsęmъ ljudemъ reče* Lk 20:45
 ‘i dok je sav narod slušao [x], reče’

U istom značenju realizuje se i s akuzativom objekta, samostalnim (17) ili u konstrukciji s participom (18):

- (17) *bystъ že naležęštu emu narodu . da bę slýšali slovo bžie* Lk 5:1
 ‘a dogodi se kad narod navali k njemu da sluša reč Božiju’
 (18) *pristępъ edinъ otъ knžnikъ . slýšavъ ę sętędzajęštę sę* Mr 12:28
 ‘pristupi jedan od književnika, koji ih je slušao kako se prepiru’

Dopuna u formi arhaičnog adverbijalnog akuzativa,¹¹ predložko-padežne veze o + lokativ (20) i rečenice uvedene veznikom *ěko* (21) upućuje na indirektnu percepciju, tj. da je informacija dobijena iz »druge ruke«.

- (19) *ioanъ že slýšavъ vъ qzilišti dęla hristova* Mt 11:2
 ‘a Jovan, čuvši u tamnici za dela Hristova’
 (20) *kъto že estъ sъ o nemъže azъ slýšę takovaa* Lk 9:9
 ‘ko je taj o kojem čujem takve stvari’
 (21) *slýšaste ěko rečeno bystъ* Mt 5:27
 ‘čuli ste kako je kazano’

Tipom dopune uz *slýšati* markira se, dakle, kategorija evidencijalnosti, tj. načina na koji se stiče informacija (Aikhenvald 2004: 3). U slučajevima indirektno evidencijalnosti značenje glagola se automatski metaforizuje u kognitivni domen: ‘čuti od nekoga’ > ‘saznati’.

4.2 Glagol *sluшati* javlja se u daleko manjem broju potvrda, ali samo u metaforizovanom značenju ‘pridrжavati se saveta, zapovesti, pokoravati se’, a kao dopunu ima uvek genitiv (koji se nikada ne realizuje uz *slýšati*):

- (22) *sluшajeъ slovese moego . i verę emlę posъlavъšјumu mę* Jv 5:24
 ‘ko sluša moju reč i veruje onome koji me je poslao’

Iako su *slýšati* i *sluшati*, kao što je napomenuto, izvedeni od istog korena, u *sluшati*, sa prevojnim stupnjem o, reflektuje se semantika indoevropskog rezultativa:¹² ‘čuo sam’, sa daljom metaforizacijom u ‘pridrжavam se zapovesti itd.’. Ovo je jedan od osnovnih puteva semantičkog razvoja glagola auditivne percepcije u indoevropskim jezicima

¹¹ Reč je o primarnom praindоеvropskom akuzativu kao opštem, semantički difuznom adverbijalnom padežu koji je iskazivao čitav niz okolnosti vršenja glagolske radnje (‘u vezi sa x’). O funkcijama indoevropskog akuzativa v. detaljnije Krysko 1997: 19–46, a o adverbijalnom akuzativu u staroslovenskom v. Grković-Mejdžor 2007: 81–89.

¹² Kao, na primer, u grčkom perfektu ili indoevropskim deverbativnim imenicama, kojima pripada i stsl. *sluшъ* ‘vest’ (‘ono što se čulo’), sa istim prevojnim stupnjem, npr. *i izide sluшъ ego abie vo vъsę stranę galileiskę* Mr 1:28 ‘i izađe vest o njemu odmah po celoj zemlji galilejskoj’.

(Buck 1949: 1036), a pojedini istraživači ga smatraju i univerzalnim (Sweetzer 1998: 34–35).¹³

Dosledna realizacija genitiva uz ovaj glagol nije slučajna. Njime je iskazan agentivni pojam (v. Schmalstieg 1995), čije delovanje kao posledicu ima stanje subjekta, a njegova upotreba kompatibilna je s prevojnim stupnjem glagolskog korena. Ovdje valja skrenuti pažnju na jedan detalj, koji svedoči o prevodilačkom umeću Solunske braće i njihovih učenika (Grković-Mejdžor 2010): dok se u grčkom semantička razlika između ‘slušati₁’ (fizička percepcija) i ‘slušati₂’ (‘pridržavati se zapovesti itd.’) markirala samo dopunom,¹⁴ ona se u CM obeležava i prevojnim stupnjem glagola. Ovo baca novo svetlo i na najraniju slovensku situaciju, pokazujući da se u kasnom praslavenskom, barem dijalekatski, čuvala drevna distinkcija između dva glagola, te da nije u pitanju noviji razvoj, kako je tvrdio A. Meje.¹⁵ Tek u kasnijim crkvenoslovenskim tekstovima ova razlika se gubi.¹⁶

5 Zaključci

Jedna od onovnih manifestacija principa rasta u istorijskoj semantici (v. Grković-Mejdžor 2008c), po kojem temelj u metaforizaciji čine pojmovi iz sfere elementarnog fizičkog iskustva, kao konceptualni izvor apstraktnog pojmovnika, spada i predstavljanje čovekovog unutrašnjeg sveta po modelu fizičkog tela ili fizičkih radnji i stanja. U svom čuvenom »rečniku ideja« K. D. Bak naglašava da u etimološkom pogledu »words for thought processes or emotions are, all theoretically and a great many demonstrably, based upon indicative physical acts or conditions« (Buck 1949: VII). Isto će, mnogo kasnije, zapaziti i kognitivna lingvistika. Tako I. Svicer ovo naziva »Mind-as-Body-Metaphor« (Sweetser 1998: 28), dok se u kognitivnoj lingvistici sreće termin »embodiment« (v. Rohrer 2007). U prilog univerzalnosti datog procesa govori i činjenica da se iskustvene osnove metafore potvrđuju i na sinhronom (Lakoff – Johnson 2003: 19)

¹³ Istraživanja jezika različitih grupa pokazala su, međutim, da ovo nije jedini put. Glagoli auditivne percepcije mapiraju se i u kognitivni domen, što je rede potvrđeno i u indoevropskim jezicima; npr. grč. ἀκούω javlja se i u značenju ‘razumeti’, u *Prvoj poslanici Korinćanima* 14:2 (GEL: 32). U nekim jezičkim grupama to je, međutim, osnovni put metaforizacije, kao u australskim (Evans – Wilkins 2000). Potvrđena je i metaforizacija leksema koje označavaju auditivnu percepciju u domen emocija (v. Huang 2002).

¹⁴ Semantička razlika između klasične genitivne i akuzativne konstrukcije sa ἀκούω u grčkom (*Acc. rei ~ Gen. personae*: ἀκούειν φωνῆν ~ ἀκούειν φωνῆς, Blass – Debrunner 1961: 95), koja se bazira na istovrsnim indoevropskim strukturama (Meillet 1897: 156), objašnjava se na sledeći način: akuzativ služi da označi prostu zvučnu percepciju, dok se genitiv upotrebljava da predstavi slušanje kao proces koji utiče na subjektivu svest (Moehring 1959: 87).

¹⁵ U studiji o razvoju genitiva-akuzativa A. Meje smatra vezivanje genitiva za *slušati* i akuzativa za *slušati* novijim, specifično slovenskim razvojem: »on sera porté à conclure que la fixation de l'accusatif et du génitif avec ces deux verbes est un fait relativement récent, et en tout cas proprement slave« (Meillet 1897: 157).

¹⁶ U samim kanonskim tekstovima, kao i u njihovim redakcijama i novim prevodima, dolazi do semantičkih pomeranja, te se *slušati* realizuje i sa značenjem ‘pridržavati se saveta itd.’. O tome govore i tekstualne varijante tipa *slušai / slyšai s(y)ne zakonъ o(tь)ca tvoego* (SJS 37: 126). Budući da relevantni staroslovenski rečnici obuhvataju ukupnu kanonsku građu (SS) ili, uz to, i odabrane redakcijske spomenike (SJS), podaci u njima upućuju i na značenjsko preklapanje dva glagola. Up. npr. SS: 615; SJS 27: 184–185; 37: 122–123, 124–126; 46: 680–681; ESJS 14: 842, 844.

i na dijahronom planu, o čemu svedoči etimologija leksema koje označavaju apstraktne koncepte.

Mada staroslovenski glagoli čulne percepcije potvrđuju navedeni generalni put semantičke ekstenzije, analiza je pokazala da proces ne obuhvata sve glagole, već je dodatno uslovljen njihovim posebnim semantičkim odlikama. Ostavljajući po strani već doistorijski metaforizovano rezultativno *slušati*, zapaža se da polisemičnu strukturu imaju samo neintencionalni glagoli *ošutiti*, *čuti*, *viděti*, odnosno neintencionalno realizovano *slyšati*. Drugim rečima, samo kod njih dolazi do mapiranja u kognitivni domen (za razliku od intencionalnog *zbrěti*), što pokazuje da se data stanja i procesi konceptualizaciju kao neintencionalne mentalne predstave:

- a. ‘opažati, osećati’ (*ošutiti*, *čuti*), intencionalnost (–) > ‘shvatiti, znati’;
- b. ‘videti’ (*viděti*), intencionalnost (–) > ‘znati’;
- c. ‘slušati/čuti’ (*slyšati*), realizacija intencionalnost (–) > ‘sazn(av)ati’.

Činjenica da se čulna percepcija metaforizacijom transformiše u »mentalnu« potvrđuje blisku vezu ova dva domena. Ona ima i fiziološku osnovu, budući da je mentalna vizualizacija po svojim osnovnim karakteristikama ekvivalentna opažanju (Kostić 2006: 206), a prilikom vizualne imaginacije, kao i sanjanja, koristi se vizualni korteks kao i tokom fizičke percepcije (Johnson – Lakoff 2002: 249). Na blisku vezu dva domena upućuje i Talmy (2003: 139), postulirajući kognitivni domen »ception« koji obuhvata tradicionalne pojmove »perception« i »conception«. Ovo ilustruje nepostojanje oštarih granica među pojedinim kognitivnim domenima, tj. ne samo fazičnu prirodu jezika, već i samog mišljenja (v. Radovanović 2009).

Treba naglasiti dodatni uslov za metaforizaciju datih glagola u staroslovenskom: ona se odvija jedino ako ne postoji direktan kontakt sa objektom percepcije, tj. u slučajevima »udaljenosti« od njega: uz *ošutiti*, *čuti* ako objekat nije integralni deo subjekta; uz *viděti* ukoliko je objekat apstraktni pojam ili proces koji se ne može vizualno percipirati; uz *slyšati* u primerima indirektno evidencijalnosti. To je u skladu sa procesom transformacije vizualnih opažaja u misli, kako ga definišu Jacob i Jeannerod (2003: 32): »Clearly then, the process of cognitive dynamics is not limited to the transformation of visual percepts into thoughts. It involves *shifts from more engaged to more detached or less engaged thoughts ...*« (istakla JGM). Ista konstatacija bi se, kako ovde istražena jezička građa pokazuje, mogla primeniti i na ostale tipove percepcije. Tako staroslovenski pokazuje da jezičke strukture odražavaju kognitivnu dinamiku percepcije i kognicije, a polisemična struktura glagola manifestuje se na sintaksičko-semantičkom planu. Sintaksičkim tipom dopune i njenom semantikom (apstraktni pojam ~ konkretni pojam) eksplicira se da li je reč o fizičkoj ili »mentalnoj« percepciji.

LITERATURA

- Alexandra Y. AIKHENVALD, 2004: *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- A. A. ALEKSEEV et. al., 2005: *Evangelie ot Matfeja v slavyanskoj tradicii*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvenyj universitet – Filologičeskij fakul'tet – Sinodal'naja biblioteka Moskovskogo Patriarchata – Rosijskoe biblejskoe obščestvo.
- F. BLASS, A. DEBRUNNER, 1961: *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- C. V. BORST, 1970: Perception and Intentionality. *Mind*, New Series 79, No. 313. 115–121.

- Carl Darling BUCK, 1949: *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- R. M. CEJTLIN 1977: *Leksika staroslavjanskogo jazyka*. Moskva: Nauka.
- CM: *Codex Marianus glagoliticus* (ed. V. Jagić). Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt (reprint), 1960.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 1–. Praha: Academia. Nakladatelství Československé akademie věd, 1989–.
- Nicholas EVANS, David WILKINS, 2000: In the Mind's Ear: The Semantic Extensions of Perception Verbs in Australian Languages. *Language* 76/3. 546–592.
- GEL: *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* (A translation and adaptation of the fourth revised and augmented edition of Walter Bauer's Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur by William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich). Chicago–London: The University of Chicago Press, 1979.
- Nikolas GISBORNE, 2010: *The Event Structure of Perception Verbs*. Oxford: Oxford University Press.
- Jasmina GRKOVIĆ-MEJĐŽOR, 2007: *Spisi iz istorijske lingvistike*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- – 2008a: O glagolima vizualne percepcije u staroslovenskom i grčkom. Ksenija Maricki-Gadžanski (ur.), *Evropske ideje, antička civilizacija i srpska kultura*. Beograd: Društvo za antičke studije Srbije – Službeni glasnik. 60–71.
- – 2008b: O semantici staroslovenskih prideva *dobrъ* i *blagъ*. *Južnoslovenski filolog* LXIV. 51–60.
- – 2008c: O kognitivnim osnovama semantičke promene. Milorad Radovanović, Predrag Piper (ur.), *Semantička proučavanja srpskog jezika*. Beograd: SANU. 49–63.
- – 2010: O glagolima auditivne percepcije u staroslovenskom prevodu jevanđelja. *Zbornik Matice srpske za klasične studije* 11 (u štampi).
- Shuanfan HUANG, 2002: Tsou is different: A cognitive perspective on language, emotion, and body. *Cognitive Linguistics* 13/2. 167–186.
- Pierre JACOB, Marc JEANNEROD, 2003: *Ways of Seeing. The Scope and Limits of Visual Cognition*. Oxford: Oxford University Press.
- Mark JOHNSON, George LAKOFF, 2002: Why cognitive linguistics requires embodied realism. *Cognitive Linguistics* 13/3. 245–263.
- Aleksandar KOSTIĆ, 2006: *Kognitivna psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- V. B. KRYSKO, 1997: *Istoričeskij sintaksis russkogo jazyka: ob'ekt i perechodnost'*. Moskva: Indrik.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 2003: *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- LIV: *Lexicon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammgebildungen* (Unter Leitung von Helmut Rix). Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2001.
- Antoine MEILLET, 1897: *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-slave*. Paris: É. Bouillon.
- Horst R. MOEHRING, 1959: The Verb ἀκούειν in Acts IX 7 and XXII 9. *Novum Testamentum* 3/1–2. 80–99.
- NIL: Dagmar S. Wodtke, Britta Irslinger, Carolin Schneider, *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2008.
- Julius POKORNY, 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern–München: Francke Verlag.

- Francis Ralph PREVEDEN, 1932: Some Balto-Slavic Terms of Acoustic Perceptions. *Language* 8/2. 145–151.
- Milorad RADOVANOVIĆ, 2009: *Uvod u fazi lingvistiku*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Bertran RASL, 1961: *Ljudsko saznanje. Njegov obim i granice*. Beograd: Nolit.
- Tim ROHRER, 2007: Embodiment and experientialism. Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 25–47.
- William R SCHMALSTIEG, 1995: *A Student Guide to the Genitive of Agent in the Indo-European Languages*. Journal of Indo-European Studies, Monograph Number Fourteen.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52. Praha: Academia, 1966–97.
- SS: *Staroslavjanskij slovar' (po rukopis' am X–XI vekov)*, pod redakciej R. M. Cejtlin, R. Večerki i Ė. Blagovoj. Moskva: Russkij jazyk, 1994.
- Eve E. SWEETSER, 1990: *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leonard TALMY, 2003: *Toward a Cognitive Semantics, 1: Concept Structuring Systems*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Dorothy TARRANT, 1960: Greek metaphors of light. *The Classical Quarterly*, New Series, 10/2. 181–187.
- Zuzanna TOPOLIŃSKA, 1986: Grammatical functions of noun phrases in Balkan Slavic languages and the so-called category of case. Richard D. Brecht, James S. Levine (eds.), *Case in Slavic*. Columbus: Slavica Publishers. 280–295.
- Radoslav VEČERKA, 2006: *Staroslověština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc – Praha: Euroslavica.
- E. M. VEREŠČAGIN, 1966: K charakteristike bilingvizma epochi Kirilla i Mefodija. *Sovetskoe slavjanovedenie* 2. 61–65.

POVZETEK

V prispevku avtorica obravnava pomenskost glagolov čutnega zaznavanja v starocerkvenoslovanščini na korpusu *Marijanskega evangelija*. Domnevna arhaičnost arhipredloge rokopisa omogoča vpogled v jezikovno stanje blizu »solunski starocerkvenoslovanščini«.

Glagola *zrěti* 'gledati, opazovati' in *glědati* 'imeti čut vida' označujeta izključno čutno zaznavanje. Glagol *slušati* se pojavlja zmeraj v pomenu 'držati se nasveta, zapovedi, pokoravati se'. Nasproti temu, *ošutiti*, *čuti* 'zaznavati, čutiti', *viděti* 'videti' i *slyšati* 'slišati, poslušati' se realizirajo kot polisemični glagoli, ki označujejo poleg čutnega tudi 'mentalno' zaznavanje: 'dojeti, spoznati'.

Skupna pomenska značilnost glagolov *ošutiti*, *čuti* in *viděti* je intencionalnost (–), medtem ko se glagol *slyšati*, ki je v tem pogledu nezaznamovan, metaforizira le v slučajih, ko gre za neintencionalno zaznavanje ('slišati'). To kaže, da se mentalna stanja in procesi konceptualizirajo kot neintencionalne mentalne predstave. Pogoj za njihovo metaforizacijo je oddaljenost od objekta zaznavanja, tj. neobstoj neposrednega kontakta z objektom: ob *ošutiti*, *čuti* objekt ni integralni del subjekta; ob *viděti* je to abstraktni pojem ali proces, ki ga ni možno vizualno zaznati; ob *slyšati* – to, kar se sliši »iz druge roke« (indirektna evidencialnost). To je v skladu s procesom transformacije vizualnih zaznav v misel, ki vključuje tudi mentalno »oddaljevanje«, in se, na starocerkvenoslovanskem gradivu, kaže, da jezikovne strukture odražajo kognitivno dinamiko percepcije in kognicije.

JANŠEVE IN PAHORJEVE PREPRIČEVALNE STRATEGIJE NA ZADNJIH PARLAMENTARNIH VOLITVAH*

Prispevek analizira, kako sta skušala Janez Janša in Borut Pahor v svojih predvolilnih govorih na volitvah 2008 prepričati volivce. Z jezikoslovčevega vidika so bili v ta namen zbrani, transkribirani in analizirani nekateri njuni predvolilni govori ali deli teh govorov. Pokazalo se je, da so razlike v rabljenih prepričevalnih strategijah do določene mere odvisne od politične stranke, ki ju predstavljata, in od njunih osebnostnih lastnosti. Tako Janša volivce prepričuje s sklepanjem, držo in osebnostjo, Pahor po drugi strani pa večinoma z vplivanjem na čustva, osebnostjo in držo.

The author analyzes the strategies of voter persuasion employed by Janez Janša and Borut Pahor in their campaign speeches during the 2008 Slovenian general elections. She collected, transcribed, and analyzed from the linguistic point of view some of their campaign speeches or their parts. It appears that differences in the persuasive strategies in these speeches to some extent depend on the political party each politician represents and also on their personality. Janša persuades voters with inferences, poise, and personality, while Pahor, on the other hand, largely by playing on their emotions, with personality, and poise.

Ključne besede: politično jezikoslovje, predvolilni govor, državnozborske volitve, slovenščina

Key words: political linguistics, discourse, election speech, general election, Slovene language

1 Uvod

Politični jezik lahko opredelimo v širšem in ožjem smislu. V širšem je jezik, ki ga uporabljamo pri upovedovanju političnih tem, v ožjem pa jezik nosilcev političnih funkcij, kot ga ti uporabljajo na vseh področjih svojega poklicnega delovanja (Hribar 2006: 63). Predvolilni govor ima kot sicer vsi drugi žanri političnega oglaševanja¹ temeljni politični namen, tj. pridobiti želeno politično moč, in sicer s pridobitvijo zaupanja volivcev te prepričati, da napravijo eno: volijo na način, ki zagotavlja podporo prihodnjim političnim delovanjem tvorca, tj. govorca oz. inštitucije, ki jo zastopa, in z nastopom na političnem prizorišču dati političnim nasprotnikom vedeti, da niso edina možna izbira volivcev. Predvolilni govor je vrsta političnega diskurza in ga ne moremo razumeti le kot besedilo. »Kadar je žarišče raziskav na določenem dogodku, priložnosti, govorimo o besedilu, kadar pa raziskujemo vzorce, skupnost, razmerja, v katerih nastajajo različna besedila in priložnosti, v katerih ta besedila nastajajo, govorimo o diskurzu. Diskurz tako pomeni družbeno dejavnost ustvarjanja smisla z jezikom in drugimi simbolnimi sistemi v določeni vrsti situacije.« (Wodak, de Cillia, 2006: 710).

¹ Žanri političnega oglaševanja so poleg predvolilnih govorov še predvolilni programi, slogani, plakati, predvolilni letaki, brošure itd.

Predvolilni govor kaže, kako jezik dobiva moč, če ga rabijo vplivni ljudje (isto: 714). Tako odločitev za analizo predvolilnih govorov Janeza Janše in Boruta Pahorja ni bila težka, saj sta predsednika trenutno dveh najmočnejših strank v Sloveniji, težje pa se je bilo odločiti o primernem ali zadostnem številu zbranih govorov – na to so vplivali dosegljivost na internetu, dolžina posameznega govora in namen analize, saj je tema, čeprav z naslovom omejena le na govore, zelo široka in kompleksna.

1.1 Gradivo

Za namene analize so bili zbrani in transkribirani govori ali posamezne pasaže govorov Boruta Pahorja na shodih v Kranju (29. 3. 2008), Celju (20. 4. 2008), Slovenj Gradcu (17. 5. 2008), na Ptujju (26. 5. 2008), v Velenju (7. 9. 2008) in Kopru (9. 9. 2008) ter pozdravna nagovora na Facebooku in Red-booku ter Janeza Janše na predstavitvi programa (7. 7. 2008), pikniku v Postojni (12. 7. 2008), festivalu seniorjev in seniork v Domžalah (20. 7. 2008), v Šentvidu pri Stični (16. 8. 2008), intervju ob zaključni prireditvi v Ljubljani² in nekaj krajših poldrugo minuto trajajočih govorov ob različnih priložnostih, npr. ob predstavitvi kandidatske liste, kolesarjenju po Sloveniji.

V analizo so smiselno vključeni še drugi žanri volilne kampanje, npr. slogani, in drugi deli kompleksnega ozadja – npr. udeleženci predvolilnih shodov, ureditev prireditvenega prostora –, ki vplivajo na razumevanje sporočenega, saj je tudi politični diskurz z vidika udeleženčevega mentalnega modela komunikacijskega stika opredeljen v smislu »kdo govori s kom, ob kateri priložnosti, v kateri vlogi in s katerimi cilji« (van Dijk 2002: 225).³

2 Nekatere informacije o ozadju analiziranih komunikacijskih stikov

2.1 Udeleženci

2.1.1 Predstavitve Boruta Pahorja in Janeza Janša

Borut Pahor prepričuje zlasti z osebnostjo, držo in vzbujanjem čustev, vedno govori na pamet in ne za govorniškimi pultom. Očitno je, da ga stranka izkorišča kot svoj najvidnejši in najboljši prodajni produkt,⁴ kot preroka, voditelja, ki obljublja spremembe in implicira, da te pomenijo boljšo prihodnost. Skladna s tem je njegova predstavitev na shodih (glej odlomek 1).

² V nadaljevanju za sklicevanje na posamezne govore oz. pasaže uporabljam: KR za Kranj, CE – Celje, SG – Slovenj Gradec, Ptuj – PU, VE – Velenje, KP – Koper, Red-book – RB, Facebook – FB; Postojna – PO, Domžale – DO, Šentvid pri Stični – ST, predstavitev programa SDS – PP.

³ Že pri gradivu so navedeni podatki o kraju in času izbranih komunikacijskih stikov. Program konkretnega shoda in drugi govorci tega shoda so prav tako vplivali na razpoloženje volivcev in ga sooblikovali ter tako vplivali na uspeh prepričevanja. Tovrstne informacije so navedene le po potrebi.

⁴ Da gre za prodajanje in oglaševanje, potrjujejo tudi Janševe besede na predstavitvi kandidatske liste: »SDS želi z to listo nadgraditi svoj program, želi nadgraditi ponudbo za prihodnji mandat in naprej.«

Odlomek 1

Pred leti so mu rekli politik nove generacije, danes je jasno, da gre za voditelja prihodnosti! Vsaka ekipa potrebuje kapitana, potrebuje liderja. In Socialni demokrati imajo vrhunskega voditelja. Voditelja, ki razume, da se do najboljših rešitev pride preko odprtega pogovora, ki vodi v najširši dogovor. Politika konsenza, ki z vsako svojo odločitvijo in z vsako svojo izjavo gradi novo politično kulturo. Politično kulturo na višji ravni: politično kulturo dialoga in konsenza. Predstavljamo vam kandidata Socialnih demokratov za predsednika vlade, predsednika Socialnih demokratov Boruta Pahorja. (VE, KP)

Predstavitve predstavlja podporo trem argumentom: Pahor je a) voditelj prihodnosti, b) politik nove generacije in c) politik konsenza. Tema je tako impliciten poziv *prisluhnite Borutu Pahorju*. Učinek prepričevanja je dosežen s skladenjskimi in z leksemskimi sredstvi, ki stopnjujejo učinek sporočenega tako, da močno dvigujejo pričakovanje in zanimanje drugih udeležencev. Ta sredstva so 1) začetni, kataforično rabljeni tretjeosebni edninski zaimmek *mu*; 2) paralelizem: *potrebuje kapitana, potrebuje liderja*,⁵ *voditelj, ki ..., da /.../, ki ...; politik konsenza, ki ...*; 3) parafraze *politik nove generacije, voditelj prihodnosti*,⁶ *vrhunski voditelj, politik konsenza, kandidat SD za predsednika vlade, predsednik SD*; 4) stična repeticija: *politična kultura*; 5) protipomenskost: *pred leti – danes*. Svoj učinek izrečenemu doda nasprotje med začetno rabljenim glagolskokončniškim morfemom za tretjo osebo množine *so rekli* brez jasnega in enoumnega denotata in zaključna napoved, izražena z glagolskokončniškim morfemom za prvo osebo množine *predstavljamo* z verjetnim denotatom *Socialni demokrati* in drugoosebni množinski zaimkom *vam* s funkcijo ustvarjanja slovesnosti trenutka. Na bazo vrednot v izbrani pasaži kažejo osnovniki pridevnikov *nov, vrhunski, odprt, primernik višja*, ki implicira boljša, kakovostnejša, presežnika *najširši, najboljši* ter samostalniki *dialog, kultura, prihodnost, konsenz*. Če bi desno določilo *konsenz* besedne zveze *politik konsenza* nadomestili z leksemom a) *soglasje, privolitev*, b) *mnenje večine* oz. *večinsko mnenje* ali c) *dogovor*,⁷ novonastala besedna zveza verjetno⁸ ne bi imela enake učinkovitosti in efektnosti kot prvotna.

Predstavitve Janeza Janše so bile seveda precej krajše, saj je bilo dovolj povedati, da je predsednik stranke in aktualne vlade. Zanj se zdi, da prepričuje s sklepanjem, manj z vzbujanjem čustev, izrazito implicitno pa z držo in osebnostjo. Svoj govor ima pred seboj in ga deloma bere, deloma govori. Ob krajših priložnostih so njegovi govori spontani.

⁵ Po SSKJ ima beseda kvalifikator publicistično, mišljen pa je zlasti politični voditelj.

⁶ Parafrazi *politik nove generacije* sledi parafraza *voditelj prihodnosti*, ki zoža pomenski okvir prve koreference, saj implicira *ni vsak politik tudi voditelj*.

⁷ *Konsenz* po SSKJ pomeni *soglasje, privolitev*, lahko pa bi bila rabljena v pomenu, kot ga ima v angleščini, tj. *mnenje večine* (angl. *majority of opinion*). V novinarski besedilih (glej korpusa Fiduplus, Nova beseda) se *konsenz* rabi v pomenu *dogovor*.

⁸ Kako sporočeno učinkuje na soudeležence, ve le soudeleženec sam, glede na virtualni pomen jezikovne poimenovalne enote in njen najverjetnejši smisel v določenem kontekstu lahko o učinku sporočenega le predvidevamo (glej Kunst Gnamuš 1984: 8, 23).

2.1.2 Drugi udeleženci

Poleg osrednjega govorca kot tvorca oziroma le sporočevalca temeljnega volilnega sporočila so ostali udeleženci shodov še drugi govorci in/ali nastopajoči, npr. župan in/ali kandidat za poslanca, moderator, širši javnosti znan in uveljavljen igralec, znana glasbena skupina, in poslušalci kot prejemniki. Slednji so v prvi vrsti simpatizerji in člani stranke, torej prepričani, in so prav tako politični akterji, saj imajo določeno vedenje in prepričanje o politični stranki, sledijo pozivom govorca, da naj bodo politično aktivni tudi v smislu prepričevanja svojih bližnjih. Poslušalci posredno prepričujejo naslovnike, to so neopredeljeni volivci in druge politične stranke, ki se potegujejo za zmago na volitvah (van Dijk 2002: 224), zato je njihovo sodelovanje na shodih potrebno.⁹ Z medklici, ki izražajo pritrdjevanje izrečenemu, s smehom in/ali z aplavzom podpirajo sporočeno (Verschuere 2000: 338, Beard 2000: 37) in predstavljajo dodatni argument v nizu argumentov.

2.2 Ureditev prireditvenega prostora

Svojo obvestilno vrednost ima ureditev prireditvenega prostora, ki je do določene mere strankarsko pogojena.

2.2.1 Ureditev prireditvenega prostora SDS

Na festivalih SDS je značilna ostra ločnica med udeleženci srečanja na odru in pred njim. Da gre za druženje članov in simpatizerjev SDS kažeta modra in rumena barva, prisotni tudi v strankinem simbolu. Njun pomen Janša razloži v govoru na vrhu Triglava: *»/.../ da je sicer na nebu nekaj sivih oblakov, ki so simbolizirali barve preteklosti, vendar pa je bilo na obzorju rumeno sonce in modro nebo /.../ S Triglava se danes, ko se megle razkadajo, vidi daleč vsaj tja do leta 2012 in tja seže tudi naš pogled.«* Ta govor se začne s preprosto primero: redki sivi oblaki predstavljajo ostanke komunistične ureditve, rumeno sonce in modro nebo pa SDS. Z zaključnim izrekom, prav tako primero – ostanke starega, komunističnega so le še meglice – je sporočeno, da se danes lahko brezskrbno pogovarja že o pripravi na volitve leta 2012. Prislovno določilo prostora je zloženo iz jedrnega prislova *daleč* in določila *vsaj tja do leta 2012*, ekspresivno rabljena zveza *tja do* izraža približnost določitve meje, z absolutno izraženim časom pa je zamejitev natančna in oprijemljiva. Referenca za čas (časovni prislov *danes*) predstavlja točko na poti, ki je le polovično končana: Slovenija mora naprej, še dlje stran od starega, komunističnega. To primero je Janša uporabil tudi v svojem postonjskem govoru: *V tem času, ki je pred nami, se na slovenskem nebu zelo jasno rišeta dve alternativni. Ena vodi naprej v razvoj in sodelovanje, druga pa nazaj na staro in v staro izključevanje. Potrudili se bomo, da bo dobila podporo tista prva in da bo Slovenija ostala na pravi poti.* Poleg primere o nebu je v izbranem odlomku še primera o dveh alternativah, ki predstavlja dve močni politični stranki, Janša z opi-

⁹ Tovrstno sodelovanje poslušalcev je značilnost in sestavina tudi slovenskih političnih shodov še od prvega slovenskega tabora dalje, tj. od 1868 (glej *Slovenski gospodar: Podučiven list za slovensko ljudstvo*, št. 34, Maribor, 20. 8. 1868, letnik (tečaj) 2, 133), in zato pri poročanju v dnevnem časopisju o vzdušju prvotnega komunikacijskega stika, tj. shoda, mitinga, festivala, tabora idr., ne manjka.

som delovanja obeh alternativ nakaže, kateri stranki sta denotata: SDS in SD. Njuno delovanje je s protipomenskima smernostnima prislovoma predstavljeno na časovni osi glede na trenutno politično stanje. V tem segmentu lahko brez težav, kar je tudi sicer značilno za Janšev govore, opazujemo tematsko-rematsko členitev oz. členitev po aktualnosti (Daneš 1968: 125–141; Halliday 1998: 37–38, 298–302). Jedro predhodnega stavka *dve alternativni* se razcepi na izhodišči naslednjih dveh stavkov: *ena*, *druga*, v četrtem stavku je izhodišče spet izhodišče drugega stavka. Z zadnjim izrekom potrdi naslovnikova predvidevanja o pravem denotatu in zaključí, da je smer prve alternative prava.

2.2.2 Ureditev prireditvenega prostora SD

Prvi shodi SD potekajo pod šotorom, na sredi katerega je prostor za govorca, ki mu je omogočeno prosto sprehajanje tudi med volivci. Na koprskem shodu je prireditveni prostor klasičen. Svoje k vzdušju prispeva še rdeča kot značilna barva SD. Pomemben del sporočila na velenjskem in koprskem shodu pa nosi pesem Franka Sinatre *My way*. S to pesmijo v ozadju Pahor stopi pred publiko in na velenjskem shodu skladno z njeno vsebino izpelje govor (glej odlomek 2).

Odlomek 2

B. Pahor prihaja na oder, maha publikí, spremlja ga del pesmi Franka Sinatre *My way*:

Yes, there were times I'm sure you knew

When I bit off more than I could chew

But through it all, when there was doubt, I ate it up and spit it out.

I faced it all and I stood tall; And did it my way.¹⁰

(1) Hvala. (2) Hvala Velenje! (3) To pesem sem si izbral zato, ker je metafora za sanje. (4) Leta in leta smo se mnogi tukaj tudi zelo osebno, z veliko odrekovanja trudili, da bi Socialna demokracija prišla v položaj, ko bi se borila za zmago na parlamentarnih volitvah. (5) To so bile še pet ali deset let nazaj sanje. (6) In zdej v tej, v tej volilni kampanji te sanje spreminjamo v resničnost./.../ (8) Prvič – tako kot je rekla voditeljica – dveaset let me poznate v politiki in v politiko nisem želel nikoli vnašat konflikta. (9) Jasno, ljudje imamo svojo glavo na svojih ramenih in imamo pravico do drugačnega mnenja. (10) Ravno v tem, da priznamo, da kdo misli drugače, je utemeljen dialog in iskanje kompromisov. (11) Sem in tja zamenjujejo to mojo potrpežljivost in to željo, da iščemo kompromise za pot naprej, z neodločnostjo, mlačnostjo. (12) Zakaj vam to govorim? (13) Zato ker se js v teh dvajsetih letih, tudi v tej volilni kampanji za potrebe teh parlamentarnih volitev nisem spremenil. (14) Ko sem lansko leto sporočil, da sprejemam vaša in moja pričakovanja,¹¹ da uspemo na letošnjih volitvah in da se odločim peljat stranko na te volitve po zmago, sem povedal, da stranka s tem tvega, da sprejme kot svoj način političnega boja zmernost. (15) Od te zmernosti nisem nikoli odstopo. (16) In od te zmernosti ne bom odstopo tudi zdaj, zato ker vem, da tako, kot se zmaga na volitvah, se potem tudi vlada. (17) Če bomo zmagali na zmeren način, bomo lahko tudi vodili

¹⁰ V prevodu: *Da, bili so časi – prepričan sem, da pomniš – ko sem odgriznil več, kot bi lahko prežvečil. Vseskozi, kadarkoli je bil dvom, sem vse pogoltnil in izpljunil. Soočil sem se z vsem in stal pokončno; vse pa naredil na svoj način.*

¹¹ Težave pri rabi povratnoosebnega svojilnega zaimka *svoj* in osebnega svojilnega zaimka *moj*.

vlado na zmeren način. (18) DRUGAČE ZMAGAT NE ŽELIMO! (19) Naj bo to popolnoma jasno! (20) Kar se afere¹² tiče – tudi zaradi tega, kar sem zej reko – si mi takih dogodkov v volilni kampanji nismo ne želeli in ne režirali. (21) In PIKA.

Od udeležencev se za interpretacijo tako sporočenega verjetno ne pričakuje poznavanje vsebine Sinatrove pesmi ali znanje angleščine, bistvena je pesem, ki ustvarja želeno vzdušje, tj. prijetno druženje »enako« mislečih.¹³ To potrjuje manipulativnost izbrane prepričevalne strategije. Pahor se tako v odlomku z značilno, leksikalizirano elipso zahvali publiki, ki jo nagovori z zemljepisnim lastnim naselbinskim imenom *Velenje*, torej gre za metonimični prenos mesto/prostor za ljudi. Za tak nagovor se zdi, da učinkuje neosebno.¹⁴ Z eksoforično razširjeno koreferenco *to pesem* se naveže na zunajbesedilno danost oz. predmet govora. V izreku (5) zadnje mesto zaseda pomensko najpomembnejša beseda *sanje*, prislovno določilo *pet ali deset let nazaj* zaradi prislova *nazaj* učinkuje kot vrivek. Pahor se je tu odločil, da komentira aktualna dnevno-politična dogajanja. S samim govorom, torej odločnim nastopom – z jasnim in močnim glasom izgovarja sporočilno nosilne izreke (18, 19, 21), s stičnimi repeticijami (glej izreke 8, 14, 15, 16),¹⁵ s spremenjenim besednim redom (13), z retoričnim vprašanjem (12) in premišljeno rabo edninskega prvoosebne glagolskokončniškega morfema (3, 12, 13, 14, 15) oz. množinskega (9, 10, 11, 17, 18)¹⁶ za jasno ločevanje med jaz – B. P. in drugi, npr. stranka, državljani, udeleženci shoda, – skuša ovreči nanj nanašajoče se najpogostejše očitke o neodločnosti, mlačnosti, kar doseže tudi z medmetno rabljeno besedno zvezo – morda bi lahko rekli tudi z leksikalizirano elipso – *in pika*, ki izraža odločnost in nepopustljivost. Tako jezikovno in nejezikovno¹⁷ izražena odločna in nepopustljiva drža je v nasprotju s Pahorjevo predstavitvijo kot politika *dogovora / večinskega mnenja* in politika, ki vodi svojo stranko *na zmeren način*. Raba prvoosebnega zaimka oziroma ustreznega glagolskega morfema ustvarja jasno ločnico med govorcem, *jazom*, in drugimi, *vami*. Kako interpretirati sporočeno, je odvisno od okoliščin, zlasti izkušenj, ki so podlaga za usmeritve pri interpretiranju. Te usmeritve nosimo s seboj in jih drugim predstavljamo izražene na način, ki nam omogoča tvorjenje in razumevanje sporočenega. Pri interpretiranju pogostosti rabe prvoosebnega zaimka si lahko pomagamo z zaključkoma Pahorjevih govorov v Kranju in Velenju (glej odlomek 3),¹⁸ pri rabi prvoosebnega množinskega zaimka in/ali ustrezne glagolske končnice pa z uvodom v njegov kranjski govor (glej odlomek 4), upoštevajoč, da je za večino besedil značilno, »da so nasledek načrtne komunikacijske dejavnosti; ta načrt zajema tri

¹² Pahor govori o aferi Patria.

¹³ Če naj obstoječa družbena ureditev »preživi, je treba široko javnost pripeljati v stanje tradicionalne otopenosti in poslušnosti ter jo pritisniti s prizorišča politične razprave in akcije« (Chomsky 1997: 131).

¹⁴ Več o nagovorih publike glej dalje.

¹⁵ O funkciji stičnih ponovitev ali kot popravkih oz. vračanjih ali kopičenjih v smislu dvigovanja soudeleženčeve pozornosti na to, kar bo šele sledilo in naj bi bilo pomembno, torej vredno posebne soudeleženčeve pozornosti, bi bilo smiselno narediti natančnejšo analizo ne le predvolilnih govorov.

¹⁶ Uvod in zaključek z množinskimi glagolskokončniškimi morfemi.

¹⁷ Npr. žuganje prsta.

¹⁸ Pri urejanju prispevka sem oklevala, ali naj zgradba zbranih predvolilnih govorov vpliva na zgradbo prispevka ali ne. Odločila sem se, da bom raje z več odlomki iz različnih pasaž prikazovala ugotovitve, saj se le tako prej opazijo bistvene značilnosti govorov enega ali drugega politika.

osnovne vidike; tj. motiv, cilj, izvršitev. /.../ Oblikovanje govornih sporočil sicer tudi poteka po treh podobnih postopkih, vendar pod veliko večjim pritiskom pragmatičnih okoliščin“ (Korošec, Dular 1991: 25).

Odlomka 3

BP: /.../ da si te spremembe vsi skupi zaslužimo, potem pravimo: Mi smo pripravljeni bit vaša sprememba in smo pripravljeni storit vse za to, da vaših pričakovanj ne bomo razočarali. JE PRAV TAKO? ALI SE STRINJAMO GLEDE TEGA? ALI SE BOMO BORILI ZA TO? ALI BOMO DALI VSE OD SEBE ZA TO? ALI BOMO V TEH ŠESTIH MESECIH ŠLI DO KONCA, KER SMO TIK POD VRHOM? ALI BOMO ALI NE?

Publika: JA!

BP: TO MI DELAJTE!¹⁹ (KR)

Naj živi socialna demokracija in hvala vsem za vašo podporo. Hvala lepa, Velenje! Krasen večer! Uživajte! Srečno! (VE)

Odlomek 4

Sedaj SD | stojimo pred Slovenci in jih nagovarjamo. (KR)

Uvod kranjskega govora (glej odlomek 4) je neobičajen, čeprav naj bi – zdi se – učinkoval zelo slovesno, saj je v stavku z glagolom v prvi osebi množine realiziran osebek: *SD stojimo*, rabljen pa je tudi glagol jezikovne dejavnosti²⁰ *nagovarjamo*. Te glagole lahko rabimo v prvi osebi ednine ali množine,²¹ sedanjega časa, povednega naklona, tvornega načina in v dovršnem ali nedovršnem vidu,²² saj naj bi tako tvorec z njimi naredil izrecno, katero delo izvaja, ko formulira izrek (Kunst Gnamuš 1994: 191, Mišičević 1983: 32). *Nagovarjati* po SSKJ pomeni dvoje: a) ‚z besedo, stavkom začenjati pogovor‘ in b) ‚s prepričevanjem povzročati pri kom psihično pripravljenost, da kaj stori‘. Ta glagol zahteva t. i. interpretativno razdaljo, ker ima kot glagola *lagati*, *navajati* status, ki naj ga soudeleženec ne bi prepoznal, saj je tvorčeva intenca zavesti soudeleženca. Torej ga ne moremo rabiti niti polperformativno niti performativno (Verschuere 2000: 311). Če bi šlo za (pol)performativno rabo glagola *nagovarjati* bi govorec izrazil negativno vrednostno sodbo in s tem že med samim izrekanjem dejanje oslabil. To pomeni, da je govorec a) zgolj opisal dejansko stanje: *SD stojimo pred Slovenci²³ in jih nagovarjamo*, b) tu in sicer z rabo jezikovnih sredstev za izražanje prve osebe ednine in/ali množine nakazal razmerje moči: *jaz, B. P., imam moč, stranka ima odgovornost, vi, tj. volivci, pa se prilagodite ‚instituciji‘ oz. vlogi, ki jo imate znotraj te institucije, države, volitev, tj. volite ugodno zame in za mojo stranko*. Nič natančnega niti v govoru niti v drugih okoliščinah ne kaže na to, kateri pomen glagola, a) ali b), je bil mišljen. O njegovem smislu lahko sklepamo npr. iz zaključkov nekaterih Pahorjevih

¹⁹ Z glasom izraža čustva in tako posledično vpliva na občutje poslušalcev, kar pripomore k prepričevanju preko čustev.

²⁰ Poimenovanje vzeto po Verschuere 2000: 309.

²¹ Rabo glagola jezikovne dejavnosti v prvi osebni množini lahko razumemo kot polperformativno (Verschuere 2000: 303).

²² Raba glagolskega vida pri izvajalniških glagolih ostaja odprto vprašanje oz. govorniki glede na komunikacijski stik in čut za jezik izberejo ali dovršno ali nedovršno obliko (prim. Žagar 2009: 150–151).

²³ Glej dalje o referencah in koreferencah za prebivalce Republike Slovenije.

govorov (glej odlomka 3 in 5). Pahor namreč v izbranih odlomkih od publike »zahteva« odgovore na svoja odločevalna vprašanja, z opisovanjem vzdušja (*Krasen večer!*) pa publiko hvali in apelira na njena čustva ter namiguje, da se bo v njegovi družbi, torej pod njegovim vodstvom, imela *krasno* (glej odlomek 3) oz. da je njegova stranka ne bo razočarala (glej odlomek 5).

Odlomek 5

/.../ če ste za to, da odpremo, da napišemo neko novo poglavje, neko uspešno poglavje slovenske prihodnosti, potem ne oklevajte, potem pojdite na volitve in dajte priložnost Socialnim demokratom, ne bomo vas razočarali. (CE)

Čeprav Pahor prevzame vlogo najboljšega prodajnega produkta svoje stranke – pogosta raba sredstev za označevanje prve osebe *jaz, mi, -m, moj* – pa odgovornost za dogajanja po volitvah prelaga na Socialne demokrate.

V izbranih odlomkih najdemo vsaj še dva izrazita primera približevanja publiki. Prvi je raba glagola *zaslužiti si kaj* v pomenu ‚zaradi določenih dejanj, lastnosti biti upravičen dobiti kaj‘, s čimer publiki sporoča, da je upravičena do sprememb, prirazumljeno pa je, da ji trenutno gre slabo. Drugi primer je zaključni vzklik *To mi delajte*, s katerim publiko hvali, še bolj pa gre za poskus poistovetenja z njo. Navedeni vzklik lahko analiziramo kot aktualizacijo znanega refrena pesmi *To mi radi*, ki se pogosto pojavlja v bolj sproščenih govornih položajih pa tudi v slovenskih sinhronizacijah risanih filmov. Nedvomno je, da Pahor tu očitno skuša s svojim govorom pridobiti podporo publike, sama funkcija dajalniške oblike prvoosebnega edninskega zaimka *mi* pa ni povsem jasna. Dajalnik naslonske edninske oblike je lahko smiselni osebek, ki napoveduje pomensko kategorijo samodejnega pojava. Taki stavki nakazujejo voljo, željo osebk, da bi se nekaj zgodilo, npr. pleše se mi, in dejanje, ki se osebk, da bi se samodejno: npr. dremlje se mi (Tomišić 2010: 81). Pri *to mi delaj* se zdi, da gre za visoko stopnjo pomenske izpraznjenosti, s samim zaimkom pa izražamo čustvenost (Toporišić 2000: 308), kar bi lahko pomenilo, da rabljeni zaimek izkazuje določene členkovne značilnosti.

3 Analiziranje izbranih predvolilnih govorov

Predvolilni govor je vitalni del politikove naloge pri oglaševanju politike, ki jo zagovarja sam in institucija, ki jo predstavlja, ter pri prepričevanju publike, da bi se z njegovo politiko strinjala (Beard 2000: 35). Čeprav so govori lahko v celoti vnaprej pripravljeni, kažejo na govorčeve retorične spretnosti oz. na spretnosti prepričljivega javnega nastopanja. Te spretnosti igrajo večjo vlogo kot poštenost in so pomembnejše od politikovih osebnih verjetij in njegovega odnosa do predmeta/teme govora (Beard 2000: 36). Kažejo se tudi v izraziti prepletenosti izrečenega in neizrečenega, a sporočenega, kar lahko opazujemo v jezikovnem samem. Težko namreč ločujemo denimo kohezijo od koherence (de Beaugrande, Dressler 1992: 12) – T. Korošec (Korošec 1998: 217) predlaga enovit kriterij besedilnega vezanja, t. i. soveznost – metaforo kot leksikalno sredstvo prepričevanja od paralelizma kot slovničnega sredstva. Na katero raven analize sodi potemtakem retorično vprašanje? Upošteva se, da funkcija določa zgradbo in

zgradba vpliva na funkcijo (Schiffrin 1995: 350), lahko izhajamo iz funkcije, ki je v obeh primerih pozivna v smislu prepričati naslovnika. V analizi, kot je bilo moč opaziti že do sedaj, povezujem oz. prepletam²⁴ slovnične in leksikalne ter druge strategije prepričevanja in jih skušam navajati v nekem smiselnem zaporedju. Prva sta nedvomno tema in tematski razvoj, izhajajoča iz snovi, ki je v predvolilnem govor zaradi okoliščin že dana. Udeleženci shoda vedo, da bodo slišali kaj o posameznih točkah strankinega programa, o kandidatih za posamezna ministrska mesta, o političnih nasprotnikih idr. Pahor ta pričakovanja publike obrne sebi v prid, saj jih prosi za le *kratek čas, da odgovori na vprašanja*, ki zadevajo prav publiko (glej odlomka 6).

Odlomek 6

(1) *dd, mogoče kdo od vas pričakuje, da se bom tako kot večina drugih politikov d, lotil neke najaktualnejše teme. (2) Pa se je ne bom.*²⁵ (3) *Mislim, da Slovenija štrnajst dni pred volitvami dolguje, slovenska politika dolguje svojim ljudem, za katerih naklonjenost se bori, odgovore na vprašanja, ki zadevajo njihovo prihodnost, njihovo, njihov vsakdan, njihove probleme in priložnosti. (4) In tega bi se rad dotaknil v tem kratkem govoru.*²⁶ (KP)

Pa so *prihodnost, vsakdan, aktualni problemi, priložnosti* publike res teme predvolilnih govorov? Ali ne gre za delne teme, ki jih pri argumentiranju lahko razvrstimo v šest logično-pomenskih kategorij (Brinker 1985: 59–68)? Skupna, glavna tema vseh zbranih predvolilnih govorov je poziv volivcem: *volite nas*. Prej navedene teme so »zgolj« argumenti, ki s svojo podporo – običajno gre za opisovanje ali obveščanje o delnih temah –, z izrazito bazo vrednot, ki jo predstavljajo zlasti s pridevniki, npr. *okolje, življenje > zdravo (življenjsko) okolje, boljše življenje*, ter z implicitnim, pri Pahorju pa tudi eksplicitnim ključnim pravilom v obliki: *če boste volili nas, potem ...* (glej odlomek 5) prepričujejo soudeleženca k izvršitvi poziva, večjo težo nosi torej izbor postopka, tj. kako prepričati soudeleženca.

Prikrita zahteva *volite nas* je pravzaprav prikazana kot obojestransko koristna, kar je v nasprotju z Leechevo lestvico ugodnosti (Leech 1991: 107–110), po kateri ima več ugodnosti tvorec kot soudeleženec. Pri tem se celo zdi, da je neugodnost za soudeleženca neopredeljena. Izrecna ali neizrecna predvolilna obljuba neugodnost predstavlja kot ugodnost za soudeleženca. Tudi to potrjuje, da je predvolilni govor del politične oglaševanja, ki kot oglaševanje v ospredje postavlja potrebe kupca, tj. volivca.

Predvolilne govore izhodiščno usmerja misel, izražena s sloganom (Wodak, De Cillia 2006: 711). Ta na kratek in lahko zapomljiv način napeljuje na izbrana pozitivna strankina delovanja (Beard 2000: 58). Z besednimi igrami in tako tvorjenimi smisli je oblikovan, da pritegne pozornost volivcev in jim da misliti.²⁷ Slogan se ne pojavlja le v govoru, ampak tudi v zapisanih besedili, npr. na plakatu. Njegov jezik je eliptičen in oblikovan, da učinkuje v trenutku (Beard 2000: 58). To velja tudi za slogana obeh

²⁴ Povzemam po R. Zadravec Pešec, ki po Korošcu izhaja iz pomena *texus* 'tkivo' iz *textere* 'tkati', besedilo ima torej strukturo prepletenih jezikovnih enot (Zadravec Pešec 2000: 15).

²⁵ Implicirana je trditev *nisem kot drugi politiki*.

²⁶ Raba sedanjega pogojnika *rad bi se dotaknil* je manj zavezujoča kot povedni prihodnjik *se bom dotaknil*, čeprav tu naslovniki dejansko nimajo možnosti jezikovno nasprotovati tvorčevi nameri.

²⁷ Prim. Korošec 2005.

strank, SDS: *Slovenija na pravi poti*, in SD: *Odgovornost za spremembe*. Če je v prvem izpuščen polnopolnomenški glagol *biti*, je v drugem več možnosti dopolnjevanja, npr. *Na nas je odgovornost za ...; Prevzeli smo/bomo / Prevzemamo / Prevzemimo odgovornost ...; (Mi) /n/osimo odgovornost za ...* V strankinem predvolilnem sloganu je torej izražen že omenjen izhodiščni cilj *priti na oblast oz. jo obdržati*.

3.1 Tematika analiziranih predvolilnih govorov

Kot rečeno, je tematika predvolilnega govora vnaprej dana: a) izbrane točke oziroma pomembni poudarki političnega programa, v zbranih predvolilnih govorih so to a1) kazalci gospodarskega razvoja: gospodarska rast, stopnja brezposelnosti, inflacija, a2) enake možnosti napredka za vse državljane, b) verjetni kandidati za ministrska mesta, c) predvolilni politični nasprotniki in d) pomembnost zmage na volitvah. Čeprav se lotevata Janša in Pahor istih tem, je vsak predvolilni govor nekaj posebnega in izraža govornikova osebna politična prepričanja na edinstven način in v edinstvenih okoliščinah. Govorec hkrati nastopa kot predsednik stranke: ustvarja antagonizem v razmerju do drugih političnih strank in/ali do vlade ter izraža tendence oziroma ideologije²⁸ inštitucije, ki jo predstavlja. Tako govorec uprizarja/igra parlamentarno demokracijo, predpostavlja oč skozi zgodovino spreminjajoče skupno kulturno ozadje, jezik in druge norme ter vzorce (glej tudi van Dijk 2002: 204). Kako prepričati, je v predvolilnem govoru bistvena strategija, saj argumenti niso preračunani na naslovnikov razumski odjem, ampak temeljijo na manipulaciji s prejemnikom in/ali z naslovnikom. Govor je oblikovan tako, da je prejemnikovo in/ali naslovnikovo logično razmišljanje, tj. zdravorazumska skeptičnost, in uresničevanje lastnih namer onemogočeno. Učinkujejo vrednote, interesi, prejemnikove potrebe,²⁹ želje ter taktike, s katerimi je mogoče prelisičiti prejemnika (Hudej 1998: 273). Kot sicer pri oglaševanju gre tudi tu za položaj, v katerem ni nujno, da bi tudi najboljši *pathos*, *logos* in *ethos* jamčili pragmatični uspeh (Bhatia 1993: 65).

Za natančnejši prikaz prepričevalnih strategij izbranih govorcev so v nadaljevanju predstavljena jezikovna sredstva, s katerima govorca referirata ali koreferirata na državo in njene prebivalce, prikazano je, kako začenjata, zaključujeta svoje govore ter kako razvijata določeno temo predvolilnega govora.

²⁸ Ideologija je razporeditev temeljnih ali zdravorazumskih in pogosto normativnih verjetij in idej, povezanih z nekim vidikom stvarnosti (Verschueren 2000: 346). V verjetja in ideje se le redko podvomi. Ideologija prispeva »k vzpostavljanju in vzdrževanju odnosov moči, nadvlade in izkoriščanja. /.../ Analiza besedil (vključujoča morda tudi posebej predpostavke v besedilih) je pomemben vidik ideološke analize in kritike, vendar le, če je uokvirjena znotraj širše analize dogodkov in družbenih navad.« (Fairclough 2003: 218).

²⁹ Chomsky izpostavlja dva tipa interesov: nacionalnih in posebnih interesov. V sodobni politični retoriki se pojem *posebni interesi* »nanaša na delavce, kmete, ženske, mladino, starejše ljudi, invalide, etnične manjšine itn. – skratka, na večino prebivalstva« (Chomsky 1997: 132), nacionalni interes pa predstavljajo korporacije, finančne ustanove in druge poslovne elite (p. t.).

3.1.1 Referenčni in koreferenčni izrazi za državo in njene prebivalce

V predvolilnih govorih sta temeljna vrednota država in njeni prebivalci: Slovenija, Slovenci/Slovenec/Slovenka, slovenski, državljani/državljan/državljanica Slovenije, torej ne le Slovenci. Te reference so poziv k domoljubju, ki je na prvi pogled izrazitejši pri Janši in SDS kot pri Pahorju in SD. Prvi gredo na Triglav, se s kolesom vozijo po Sloveniji, njihova je predvolilna pesem *Za Slovenijo*,³⁰ pomembni so jim državni simboli (»... *sem se zahvalil ministru za šolstvo, ker je takrat izdal okrožnico, da na šolah ob koncu leta visijo slovenske zastave – tokrat zahvala županu Postojne ...*«). Drugi, Pahor pa na kranjskem shodu stoji *pred Slovenci in jih* nagovarja (glej odlomek 4), torej o njih pogosteje govori v tretji osebi kot v drugi (glej odlomek 7).

Odlomek 7

... ki bo prepričala Slovence, da znamo – paste, to je pa zdej ključna stvar – v naslednjih štirih letih procesirati neizogibno potrebne strukturne spremembe v gospodarskem in socialnem življenju, da bomo leta 2012 vsi boljše živeli. To je naša naloga! /.../ Vsak dan, vsako uro delat na tem, da tistih, ki so nam zaupali, ne bomo razočarali.

Odlomek po eni strani kaže na govorčevu prizadevanje približati se soudeležencem, po drugi pa se od njih oddaljuje. Z vrivkom *paste, to je pa zdej ključna stvar* se neposredno obrne nanj, potem ko je malo prej o njih govoril v tretji osebi, in to le o Slovincih, ne pa o državljanih še drugih narodnostih. Ali tu Pahor nagovarja volivce, ki jim je nacionalnost pomembna? Določeno razdaljo do soudeleženca ustvarja tudi z izbiro socialne zvrsti jezika, – oddaljevanje od zbornega pogovornega jezika je zlasti opazno v slovenjegraškem govoru, čeprav naj bi prav s preklapljanji med kodi ustvarjal poistovetenje in solidarnost³¹ – in z rabljeno leksiko. V izbranem delu tako uporabi glagola *procesirati* in *delati na*. Prvi po SSKJ pomeni ‚obdelovati podatke v procesorju‘, glede na rabo, kot jo prikazujeta korpusa *Fidaplust* in *Nova beseda*, pa se *procesirati* v prvem večinoma pojavlja v pomenu ‚izvesti‘, v drugem pa v pomenu, kot je znan npr. iz nemščine, ‚izpeljati/izvesti (sodni) proces‘. Drugi, glagol *delati na* v pomenu ‚sestavljati, delati‘ nosi oznako pogovorno knjižno in z njim za razliko od prej omenjenih primerov ustvarja bližino, saj naj bi ga uporabljali v bolj sproščenih govorjenih komunikacijskih stikih (Žele 2008: 41, 83). Bližino ustvarja tudi s kratkimi nedoločniki (*znamo procesirati*) in pri nagovoru z rabo pogovorne oblike velelnika glagola *paziti*, tj. z izpuščenim nenaglašnim samoglasnikom. Na igranje na naslovnikova čustva kaže tudi primer pretiravanja, saj z izkoriščanjem možnosti pomenskega vračanja in s tem preoblikovanja prvotne formulacije *vsak dan* v drugotno *vsako uro* manjša časovno enoto in s ponovitvijo pridevniškega totalnega zaimka za izražanje brezizjemne obsežnosti določene vrste poveča oz. stopnjuje pomembnost in težo predvidenega dejanja.

³⁰ *Za Slovenijo živim, zame je edina. Je kot pesem polna rim, moja domovina. Za Slovenijo živim in me vodi tok, v čustva z njo se potopim, je moj smeh in jok.*

³¹ Gumperz, povzeto po Schiffrin 1995: 98–102, ločuje položajno in metaforično menjavanje koda. Pri prvem govorci menjujejo kod skladno z jasnimi spremembami v definicijah pravic in dolžnosti vsakega udeleženca, pri drugem, metaforičnem menjavanju koda govorci menjujejo možnosti znotraj posameznega položaja, zgolj zato, da bi podali drugačen pogled na ta položaj in njihovo razmerje, tako se menjavanje koda nanaša na določene vrste tem oz. predmete pogovora in se uporablja za ponazoritev dveh ali več različnih razmerij med istimi posamezniki.

3.1.2 Uvodne pasaže Pahorjevega predvolilnega govora

K uvodnim pasażam predvolilnega govora sodijo nagovori publike (glej tabelo 1). Pahorjevi so ekspresivni in ideološko obarvani, Janševi pa dosledni po protokolu, saj naprej nagovori po funkciji najvišjega.

Tabela 1: *Nagovori*

Pahor	Janša
Uvodni nagovor, lahko kot zahvala ali pozdrav	
Drage prijateljice, dragi prijatelji (RB)	Spoštovani gospod župan, spoštovane kolegice in kolegi, lepo pozdravljeni tukaj. (PO)
Spoštovane tovarišice in tovariši (SG)	Spoštovane kolegice, kolegi, seniorke, seniorji, predsednik kluba gospod Ivan Bizjak, prva predsednica Marija Vodišek, glavna tajnica kluba Vera Ban in vsi ostali ... (DO)
Hvala Velenje! (VE)	Lep pozdrav vsem skupaj, lep pozdrav ... (PP)
Evo, če prideš med svoje primorske rojake, vedno naletiš na dober sprejem. Hvala lepa. (KP)	
Nagovor med tematsko zaokroženimi deli govora	
Drage tovarišice in tovariši, prijatelji (SG) Drage Gorenjke in Gorenjci (KR)	

Kako pomemben je pravi nagovor publike ob pravem času, lahko opazujemo v Antonijevev govoru v 2. prizoru Shakespearejevega Julija Cezarja. Antonij publiko najprej nagovori »le« z *Rimljani vrlimi*, potem so *prijatelji* in *Rimljani, rojaki*, ko pa jih že povsem pridobi za svojo stran, čeprav jih ne podžiga, ampak miri: *čujte, stojte, čakajte, mir, poslušajte*, jih nagovori z *dragi prijatelji* in *bratje*, s čimer pove, da je opazil, da si je pridobil njihovo zaupanje in naklonjenost, ter da si je z njimi soroden. Pahor publiko (glej tabela 1) povsem rutinsko nagovori z *dragi prijatelji*, ki daje jasno vedeti, da ustaljen vzorec nagovarjanja med člani iskrenega, zaupnega odnosa, temelječem na sorodnosti mišljenja, čustvovanja izkorišča oz. celo zlorablja za doseganje svojih ciljev.

3.1.3 Strategije prepričevanja z določeno tematiko predvolilnega govora

O Pahorjevih strategijah prepričevanja je bilo že precej povedanega, zato v tem in naslednjem delu prispevka skušam prikazati, kako Janša prepričuje volivce s temo o volilnih tekmeceh, zlasti o Pahorjevi stranki (glej odlomek 10), in zaključuje svoje predvolilne govore.

Odlomek 8

Hkrati z našim programom za prihodnost smo predstavili tudi celotno ekipo, ki je v prihodnji vladi pripravljena ta program uresničevati. Le naša konkurenca je predstavitev programa in podobne ekipe napovedovala že za začetek letošnjega leta, potem so dejali, da bodo ekipo predstavili do začetka poletja, potem so dejali, da bo vse predstavljeno 5. avgusta. Danes je 16. avgust pa te ekipe še vedno ni. Ź, na nek način bi že radi vedeli, s kom bomo po volitvah

sodelovali ali kdo bo naša opozicija. Žal pa obnašanje naše politične konkurence nekoliko spominja na režiserja Woodyja Allena, ki je nekoč dejal: Ne poznam vprašanja, vendar vem, da je seks definitivno odgovor nanj. Očitno je zelo težko napisat konsistenten program in sestavit dobro ekipo, kljub temu da imam recimo štiri leta čas samo za to. In če je nervoza velika danes v vrstah politične konkurence, kaj bo šele čez štiri leta.

Janša v izbranem odlomku najprej pove, kaj dobrega je naredila njegova stranka, na to pripoveduje o volilnih tekmecih, tj. s paralelizmom: *potem so dejali, da bodo ekipo predstavili do začetka poletja, potem so dejali, da bo vse predstavljeno 5. Avgusta*, in členki: *le, žal, šele, recimo*, ovrednoti dogodek oz. (ne)dejanja in s premim govorom, katerega funkcija je sicer poustvarjanje prvotnega komunikacijskega stika, primerja izjave resne in odgovorne politične stranke – te lastnosti implicira oz. naslovnik jih prikljče v spomni, saj se stranka kot taka predstavlja, to pa se od nje tudi pričakuje – z izjavami znanega komika in režiserja. S pripovedovanjem o preteklih dejanjih SD, ki se nanašajo na program in ekipo, Janša konkurenčno stranko v resnici postavlja na laž, čeprav z rabljenimi členki izraža obžalovanje, ki implicira, da je Janševa stranka brez prave *resne* konkurence.

3.1.4 Zaključne pasaže Janševih predvolilnih govorov

Pahor in Janša zaključne pasaže izbranih predvolilnih govorov začenjata z uvodom v zaključek, tj. predzaključkom, ki ga predstavlja a) praviloma implicitna obljuba in/ali b) eksplicitni ali implicitni poziv prejemniku/naslovniku in c) ponovitev slogana. Predzaključek je vrhunec govora. Pri prejemniku/naslovniku naj bi izzval močne čustvene reakcije (glej odlomke 3, 9, 10). Tu bo pozornost namenjena Janševim načinom zaključevanja predvolilnih govorov.³²

Odlomek 9

Vabim vas, da toliko pozitivne energije in dobre volje, kot ste ju prinesli danes sem v Domžale, vložite v naše skupne aktivnosti tudi v prihodnjih tednih in mesecih. In če se bo to zgodilo, potem smo lahko prepričani, da nas na začetku letošnje jeseni čakata tako bogata žetev kot bogata trgatve. (DO)

Odlomek 10

Glede na vse, kar se dogaja, je tokrat potrebno zmagati z VELIKO RAZLIKO. Hvala lepa za podporo. Hvala lepa za energijo, ki ste jo že vložili, ki jo še boste vložili v naš skupen uspeh. Lep dan vsem, srečno pot domov in 21. septembra bomo skupaj proslavili zmago z ..., zmago z ..., zmago z VELIKO RAZLIKO. (ST)

Janša soudeležence vabi k sodelovanju, z hvaljenjem publike in zahvaljevanjem za s prihodom na festival izraženo podporo implicira, da pričakuje njeno nadaljnje sodelovanje (odlomek 9). Do izrazitejšega odziva skuša šentviško publiko (odlomek 10) pripraviti s ponovitvami *zmaga z ..., zmaga z ..., zmaga z veliko razliko*, a publika se ni odzivala, kot je morda bilo pričakovano. Izbrana odlomka dajeta vedeti, da tudi Janša prepričuje z vplivanjem na soudeleženceva čustva (zbujanje slabe vesti, če ne

³² O Pahorjevih strategijah zaključevanja predvolilnega govora glej analizo odlomka 3.

naredim kaj za koga, ki ima o meni lepo mnenje), a ne s sredstvi, značilnimi za Pahorja, npr. žuganje prsta, hitra hoja po odru, odkimavanje/prikimavanje ali z izrazitim izkoriščenjem prozodičnih značilnosti govora.

4 Sklep

Znano je, da so volivci na državnoborskih volitvah leta 2008 prednost dali Borutu Pahorju, kar pa ni nujno posledica izbranih (jezikovnih) prepričevalnih strategij. Tako Pahor kot Janša sta se namreč skušala približati publiki: Pahor z dobrikanjem in hvaljenjem, Janša tudi z zbujanjem slabe vesti. Zdi pa se, da je bilo odločilno Pahorjevo sporočilo *Nisem (kot) drugi*, ki se kaže tudi v izrazito pogosti rabi jezikovnih sredstev za označevanje, deiksacijo govorca.

LITERATURA

- John L. AUSTIN, 1990: *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana.
- Vijay K. BHATIA, 1993: *Analysing Genre*. London, New York: Longman.
- Adrian BEARD, 2000: *The Language of Politics*. Intertext. Routledge. London.
- Robert Alain DE BEAUGRANDE, Wolfgang Ulrich DRESSLER, Aleksandra DERGANČ, Tjaša MIKLIČ, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.
- Klaus BRINKER, 1992: *Linguistische Textanalyse: eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt.
- Noam CHOMSKY, 1997: *Somrak demokracije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Joan CUTTING, 2002: *Pragmatics and discourse*. A resource book for students. London, New York: Routledge.
- Norman FAIRCLOUGH, 2003: *Analysing Discourse*. Textual analysis for social research. London, New York: Routledge, 212–226.
- František DANEŠ, 1968: Typy tematických posloupností v textu. *Slovo a slovesnost* 29, 125–141.
- Teun A. VAN DIJK, 2002: Political discourse and political cognition. *Politics as Text and Talk. Analytical Approaches to Political Discourse*. Eds. Paul A. Chilton & Christina Schäffner. Amsterdam: Benjamins, 203–237.
- Fidaplus*. Korpus slovenskega pisnega jezika. http://iskanje.fidaplus.net/izbira_O.aspx
- Michael A. K. HALLIDAY, 1998: *An Introduction To Functional Grammar*. 6th impression. London, 37–68, 292–308, 308–339.
- Nataša HRIBAR, 2006: *Sodobni slovenski politični jezik*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- Božidar KANTE, 1986: Metafora: med semantiko in pragmatiko. *Problemi – Razprave* 4–5, 118–123.
- Boštjan KERNČ, 2005: Značilnosti političnega govora v totalitarni in demokratični družbi (na primeru slovenskih parlamentarnih govorov). *Jezik in slovstvo* 50/5, 49–63.
- Tomo KOROŠEC, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- – 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: Založba fakultete za družbene vede.
- Mira KRAJNC, 2005: *Besedilne značilnosti javne govorjene besede*. Zora 35. Maribor.
- – 2005a: Poskus oblikovanja meril za tvorbo učinkovitega javnega govorjenega političnega besedila. *SRL* 53/1, 28–47.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2008: Besedilna analiza pasaž govorov prvega slovenskega tabora. *Čas. zgod. narodop.* 44/1–2, 206–218.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje*. Komunikacijski model jezikovne vzgoje. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

- – 1995: *Teorija sporazumevanja*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije.
- Stephen C. LEVINSON, 1994: *Pragmatik*. Ins Deutsche übersetzt von Ursula Fries. 2., unveränderte Auflage. Tübingen.
- Neal R. NORRICK, 2001: Discourse and Semantics. *The Handbook of Discourse Analysis*. Ur. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton. Oxford: Blackwell, 76–99.
- Nova beseda. *Besedilni korups na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRS SAZU*. http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Elektronska izdaja. Ljubljana: DZS, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Amebis, 1997.
- Deborah SCHIFFRIN, 1995: *Approaches to discourse*. Oxford (UK), Cambridge (USA): Blackwell.
- Mojca TOMIŠIČ, 2010: *Glagoli s se v slovenščini*. Doktorska disertacija. Maribor.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Jef VERSCHUREN, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.
- John WILSON, 2001: Political Discourse. *The Handbook of Discourse Analysis*. Ed. by Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton. Oxford: Blackwell, 398–415.
- Ruth WODAK, Rudolf De CILLIA, 2006: Politics and Language: Overview. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Second edition. Vol. 9. Amsterdam [etc.]: Elsevier.
- Renata ZADRAVEC-PEŠEC, 2000: *Besedilnotvorni vidiki navezovanja v slovenskih neumetnostnih besedilih*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- Igor Ž. ŽAGAR, 2009: *Od performativa do govornih dejanj*. Dissertationes 1. Ljubljana: Pedagoški inštitut. Digitalna knjižnica.
- Igor Ž. ŽAGAR, Barbara DOMANJKO, 2006: *Argumentiranost kot model (uspešne) komunikacije*. Zbirka Zrenja. Mengeš: Založba Izolit.
- Andreja ŽELE, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana ZRC, ZRC SAZU.

SUMMARY

A campaign speech is a type of political discourse, one of the genres of political advertising, and a vital part of a politician's mission to promote the (party's) policy, i.e., to persuade voters to vote the way that assures support for the future political activity of the author of the speech, i.e., the speaker and the institution he represents. Persuasive strategies are crucial in campaign speech, since the topic is given in advance: the main points of the political program, probable candidates for ministers, political opponents, and related promises. The point of departure in the campaign speech is directed by the idea expressed by a slogan or the goal: *to seize power* – SD (Social Democrats): *Responsibility for change, or to stay in power* – SDS (Slovenian Democratic Party): *Slovenia on the right path*. Although the speech may be entirely prepared in advance, it nevertheless shows the speaker's ability to influence public performance. In political advertising, as in advertising in general, the best *pathos*, *logos*, and *ethos* do not guarantee pragmatic success.

Pahor and Janša in their campaign speeches persuade with their personalities, playing on human emotions, and poise. This is evident on the surface in content emphases that are achieved by utilizing the prosodic features of speech (more obvious in Pahor's speech); including slogans; building the speech with opposites, also in temporal and spatial placement of the message; using metaphors (more obvious in Janša's speech), metonymies or metonymical tropes, repetitions, parallelisms; utilizing referential possibilities of the first-person plural pronoun as oppose to singular; with hidden expression of the balance of power between participants of the campaign gatherings.

UDK 027.1(497.4):929Kopitar J.

Anja Dular

Narodni muzej Slovenije

IZGUBLJENE IN NAJDENE KNJIGE IZ NEKDANJE KOPITARJEVE KNJIŽNICE

V prispevku je predstavljena problematika Kopitarjeve knjižnice oz. usoda knjig, ki jih danes ne hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Predvidevamo namreč, da je del knjig sprva na Dunaju zadržal eden izmed avkcionarjev – Matthäus Kuppitsch, nato pa so prišle v Britansko knjižnico po posredovanju berlinskega knjigotržca Adolfa Asherja.

The article discusses the issues of Kopitar's library or, rather, the fate of his books that are presently not curated by the National and University Library in Ljubljana. It is assumed that some of the books were first held in Vienna by one of the auctioneers, Matthäus Kuppitsch, and later they found their way to the British Library through the mediation of a Berlin bookseller, Adolf Asher.

Ključne besede: Jernej kopitar, knjižnica, Britanska knjižnica

Key words: JernejKopitar, library, British library

Slovenska matica je na 48. skupščini 8. maja 1880 sklenila, da izda monografijo, kjer bo podrobneje predstavljeno Kopitarjevo življenje in delo. *Kopitarjeva Spomenica*, ki je izšla po praznovanju stoletnice slavistovega rojstva, prinaša tudi podrobnosti ob odkritju plošče v Repnjah.¹ Sto let kasneje je Kopitarjevo življenje in delo v zbirki *Znameniti Slovenci* predstavil Jože Pogačnik. In če je leta 1977 še upravičeno zapisal, da je premalo znan,² je danes situacija povsem drugačna. O Kopitarju in njegovem delu je bilo v zadnjem desetletju in pol organiziranih več simpozijev, ki so osvetlili predvsem njegov doprinos k slavistiki, literaturi in bibliotekarstvu.³ Velik pomen pripisujejo tudi njegovi privatni biblioteki, ki je prišla po lastnikovi nenadni smrti v ljubljansko Licejsko knjižnico. Tako je že leta 1880 Ivan Navratil zapisal: »Slavnega pokojnika veliko učenost razkazuje nam tudi izvrstna osebojna knjižnica, ki jo je zapustil, a posebne hvale je vredno, da je ta neprečislani zaklad (za 1400 goldinarjev srebra) kupila iz njegove ostaline knjižnica Ljubljanska. – Hvala za to pa gre tedanjemu knjižničarju Ljubljanskemu Mih. Kastelcu (Kastelic)«. ⁴ Na tem mestu želimo dodati nekaj drobnih dejstev o njeni usodi in s tem tudi o nenavadnem potovanju nekaterih knjig iz zbirke.

Najprej naj ponovimo nekaj znanih podatkov o nominalni vrednosti Kopitarjeve knjižnice. Sistematično jo je začel graditi od svojega prihoda na Dunaj. Ker je številna znanstvena dela potreboval za svoje raziskave, zdi se, da včasih ni niti razlikoval med svojo lastno in Dvorno knjižnico, kjer je delal. V prvih letih je še večkrat zapisal v

¹ *Kopitarjeva Spomenica*, Ljubljana: Slovenska matica, 1880.

² Jože Pogačnik: *Jernej Kopitar*, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977 (*Znameniti Slovenci*), 7.

³ Npr. *Kopitarjev zbornik*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996 (Obdobja, 15); *Bartholomäus (Jernej) Kopitar*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag (Osthefte.Sonderband, 11), 1995.

⁴ *Kopitarjeva Spomenica*, Ljubljana: Slovenska matica, 1880, 15.

pismih, da namerava knjige zapustiti Dvorni knjižnici, a pravnega akta o tem ni bilo in morda je kasneje to idejo tudi opustil. Znano je, da je sam ocenil vrednost biblioteke na 10.000 goldinarjev.⁵ Po njegovi smrti pa so jo v zapuščinskem aktu ocenili na borih 721,29 goldinarjev, kar ni bila le občutno manjša vsota, kot jo je ocenil lastnik, ampak so enako menili tudi sodobniki, na primer njegov prijatelj tedanji vodja Kraljeve knjižnice v Berlinu Josef Fesl.⁶

V literaturi je večkrat zapisano, da je Kopitarjevo knjižnico nato kot celoto po volji sorodnikov dobila nekdanja Licejska, kasneje deželna Študijska knjižnica oz. danes Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani za vsoto 1400 goldinarjev.⁷

Kopitar sam ni naredil nobenega popisa svoje biblioteke. Po njegovi smrti pa je bilo narejenih več seznamov. Prvi v popisu zapuščinskih aktov obsega 58 strani. Na tem seznamu je označena tudi vrednost posameznih knjig, ki pa je bila, kot smo že omenili, precej nizka. Iz seznama so bile nato izločene prepovedane knjige, narejen je bil avkcij-ski katalog. Po prenosu biblioteke v Ljubljano je sledil seznam v Licejski biblioteki in vpis v akcijijski knjigi. Da niso vse knjige iz avkcijijskega kataloga prispele v Ljubljano, je ugotavljal že Josip Marn leta 1880 in v najnovejšem času Walter Lukan.⁸

Pa vendar velja na tem mestu še enkrat osvetliti nekaj dejstev, povezanih z avkcij-skim katalogom knjižnice. Na Dunaju je izšel kmalu po lastnikovi smrti *Verzeichniss der in die Verlassenschaft des Herrn Bartholom. Kopitar ...gehörigen wertvollen Bücher und Handschriften: grossentheils sprachwissenschaftlich, vorzüglich in allen slawischen Sprachen, welche den 1845, Vormittags in den gewöhnlichen Lizitations-Stunden ... öffentlich versteigert werden. Wien: zu haben à kr. bei Jakob Bader ... und Matth. Kupitsch ..., 1845.*

Na nekatere težave pri identifikaciji citiranih knjig je opozoril že Walter Lukan, npr. avtorja Vuka Stefanovića Karadžića imamo vpisanega v treh variantah, Pohlin je seveda citiran kot *Marcus pater* in podobno.⁹ Tu naj dodamo še nekaj podrobnosti. Knjige v slovanskih jezikih so največkrat navedene z v nemščino prevedenimi naslovi, poleg je sicer oznaka, v katerem jeziku je original, a ob tem je bilo narejenih precej napak. Naj navedem le nekaj primerov. Pridige *Kristusovo terpljenje ve osem postnegh pridegah* in *Razlaganje dopoldanje očitne službe božje, ale kerščanske nauke od s. maše* Antona Pekca, ki jih je po njegovi smrti objavil Jožef Burger, so bile natisnjene v metelčici v Ljubljani 1834 oz. 1835 in seveda niso hrvaške, ampak slovenske (št. 753, cf. NUK sig. 18356 in št. 793). Enako velja za *Sgodbe Svetiga pišma sa mlade ljudi*, ki jih je priredil Matevž Ravnika in so izšle med letoma 1815 in 1817 v Ljubljani (št. 772). Obradovičev srbski prevod Ezopovih Basni leta 1788 ni izšel v Ljubljani (Laibach), ampak v Leipzigu (št. 774). V nekaj zapisih pa nastopajo tudi nemški avtorji v »slovanski« obliki – npr. ob češkem prevodu Schillerjevih Basni je avtor zapisan v genitivu,

⁵ Eva-Maria Hüttel-Hubert, Kopitar als Bibliothekar, *Kopitarjev Zbornik*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996 (Obdobja, 15), 65–69 (cel članek 57–69).

⁶ Prav tam, 67–68.

⁷ Walter Lukan, Kopitars Privatbibliothek, *Bartholomäus (Jernej) Kopitar*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag. (Osthefte.Sonderband, 11), 1995, objavljeni dokumenti, 330–337.

⁸ Prav tam, 225, op. 15.

⁹ O. c.

priimek pa spremenjen v *Sillera Basné* (št. 525). Ne vemo, koliko zvezkov in kateri časopisi in rokopisi so se skrivali pod oznakami *Einzelne Hefte von Journalen, und einzelne Theile* (št. 553), *Eine Parthie kleiner Abhandlungen und einzelner Bände, in russische, wallachischer, serbischer, illyrischer Sprache, in 8. und in 4.* (št. 931), *Ein Paquet mit Fragmenten, auf Schreibpapier und Pergament* (št. 929). Na več mestih smo opazili, da se različni vpisi nanašajo na isto publikacijo. Torej to lahko pomeni, da je imel Kopitar več izvodov nekega dela, ali je to le pomota (npr. *Bücher in Quarto* št. 105 in 114). Celo Kopitarjevo delo *Glagolita Clozianus* je zapisano dvakrat (*Bücher in Quarto* št. 140 in 145), prvič je popisanih 26 in drugič 19 izvodov. Prav tako ne vemo, koliko izvodov Kopitarjevega slovarja se skriva pod oznako »12 paketov« (št. 932).

Če je bil argument za nesistematično izdelan seznam knjig v zapuščinskem inventarju, da so ga morali izdelati v prenatrpanem dunajskem stanovanju na Spital Gasse, to nikakor ne bi smela biti razlaga za tako površno izdelavo avkcijskega katalog. Za tovrstne dokumente so namreč veljala pravila, ki so bila podobna bibliotekarskim.

Avkcijski knjigotrški katalogi namreč sodijo med prodajne kataloge, natisnjeni pa so ob razprodajah knjižnic ali posebnih ponudbah antikvariatov.¹⁰ Avkcije knjig so poznali že v antiki, znane pa so tudi iz srednjega veka, in sicer iz Španije in drugih sredozemskih dežel.¹¹ Ti katalogi so večkrat edini viri, ki govore o bogastvu nekdanjih bibliotek. Najstarejši avkcijski katalog je bil natisnjen na Nizozemskem, v Leidnu leta 1598.¹² V drugih evropskih deželah se taki prodajni katalogi pojavijo več kot pol stoletja kasneje, in sicer v Nemčiji leta 1659, na Danskem 1661, Švedskem 1664, v Angliji 1676 in Franciji 1700.¹³ V 17. stoletju so knjigarnarji tako prodajali gradivo posameznih bibliotek, ob koncu 18. pa se pojavijo tudi prodajni katalogi antikvariatov, kjer je bil združen fond več knjižnic.¹⁴ Avkcijski katalogi imajo torej vse značilnosti knjižničnih katalogov, a poleg naslovov so pravilom zapisane tudi izklicne cene za posamezne knjige, saj so le tako lahko služili dražiteljem. Večinoma pa je glavnim podatkom o knjigah dodana še kakšna opomba o ohranjenosti, vezavi, posebni značilnosti, ki pa se ne nanaša le na vsebino. Ob koncu 18. stoletja je izšel tudi prvi ljubljanski avkcijski katalog. Ob razprodaji biblioteke škofa Karla Janeza Herbersteina ga je leta 1788 natisnil Janez Friederik Eger.¹⁵

Vendar se moramo ob Kopitarjevi biblioteki vprašati: ali imamo pred seboj pravi avkcijski katalog? V njem so sicer tipični podatki o ohranjenosti knjig, vezavi in podobno, na primer delo Tomaža Kempčana *De imitatione Christi*, ki je izšlo v Kölnu leta 1821, je bilo vezano v pergament (kat. št. 381). Manjka pa bistveni element – knjige

¹⁰ David Pearson, *Provenance Research in Book History: A Handbook*, London: British Library, 1994, 132 sl.

¹¹ Bert van Salem, *Die frühesten holländischen Auktionskataloge, Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*, Wiesbaden: Herzog-August-Bibliothek, 1985 (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens, 10), 67 sl.

¹² O. c. 68.

¹³ O. c., 76.

¹⁴ Archer Taylor, *Book catalogues: their varieties and uses*, Chicago: The Newberry Library, 1957, 75.

¹⁵ *Verzeichniß der Fürst bishöfl. Karl Graf von Herbersteinisch Verlaß. Bücher mit den Schätzung-Preißen*, Laibach: Joh. Fried. Eger, 1788. Cfr. Anja Dular, *Knjižnica ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina, Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč*, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009, 259–299.

nimajo izključnih cen, kar je nenavadno, saj ta podatek vključujejo tudi katalogi, kjer so predvidevali, da bodo biblioteko v celoti ali pa vsaj njen večji del prodali enemu kupcu. V primeru razprodaje knjižnice knezoškofa Karla Janeza Herbersteina je vsaka knjiga ovrednotena, na koncu v pripisu seznama pa je navedeno, da publikacije, ki so sestavljene iz različnih tekstov, niso popisane in jih bo dobil tisti, ki bo knjižnico kupil.¹⁶ Torej argument, da so predvidevali, da bo knjižnica prodana skupaj, ni tisti, zaradi katerega bi lahko cene v seznamu izpustili.

Če skušamo slediti prodajo Kopitarjevih knjig naprej, moramo poiskati odgovor na vprašanje, kdo sta bila dunajska knjigarnarja, ki sta avkcijo pripravljala in zanjo tiskala katalog. Jakob Bader (1797–1870) je bil sin moravskega knjigarnarja. Iz Mikulova je prišel na Dunaj, kjer je najprej delal v znameniti Beckovi knjigarni – od 1825 do 1838, nato pa je ustanovil lastno firmo. Kot pomemben avkcionar je bil dražitelj nekaterih dragocenih knjižnih zbirk in ocenjevalec knjig. Leta 1851 je pripravil dražbo zgodovinskih, etnoloških in botaničnih knjig, razprodajal je redke tiske, grafične liste, zemljevide, miniature in pergamente iz Avstrije, Madžarske in Češke. Leta 1853 je prodal zapuščino Josefa Ritterja von Kundlerja, 1857 biblioteko plemiča Josefa Hammerja Purgstalla, 1860. pa tudi nadvojvode Antona Viktorja.¹⁷

O drugem – soizdajatelju avkcijskega kataloga Kopitarjeve knjižnice – Dunajčanu Matthäusu Kuppitschu (1796 ali 1797 – 1849), lahko zapišemo, da je bil pomemben antikvar, knjigotržec in avkcionar, obenem pa tudi sam lastnik bogate knjižnice s področja filologije. Dobro je sodeloval z Dvorno knjižnico, saj je zanjo pridobil antikvarna dela.¹⁸ Torej je nastal avkcijski katalog v sodelovanju dveh izkušenih knjigotržcev in izpuščen podatek – izključna cena za posamezne knjige – ne more biti slučaj. Argumenti za tako ravnanje so lahko različni. Kaj hitro bi lahko ugotovili, da je bila vrednost popisovalcev zapuščine občutno prenizka. Odpirajo pa se tudi druge možnosti za tako ravnanje, na primer dogovor o prodaji ali drugačni usodi posameznih knjig že pred predvideno avkcijo. Prav ta se nam zdi celo najverjetnejša. Glede na dejavnost – sodelovanje z Dvorno knjižnico in privatne interese Kuppitscha – najbrž lahko predvidevamo, da je le-ta poznal dragocenosti iz Kopitarjeve knjižnice¹⁹ ali pa jih je vsaj ob popisu znal oceniti in zanje poiskati mesto v kakšni pomembni evropski knjižnici.

Walter Lukan ugotavlja, da približno 80 del iz avkcijskega kataloga ni prišlo v Licejsko knjižnico. Med njimi navaja Schönlebnovo delo *Carniola antiqua et nova* (1681), Linhartovo zgodovino *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs I–II* (Laibach, 1788, 1791), kat. št. 433), delo Josefa Dobrovskega *Slavin* (1808) in v Ljubljano niso poslali nobenega izmed treh izvodov Karadžičevega slovarja *Srpski rječnik, istolkovan njemačkim i latinskim*

¹⁶ Uiber vorstehend specificirte Bücher ist noch ein grosser Vorrath von sogenannt vermischten Werken, welche auch käuflich werden hindann gegeben werden.

¹⁷ Peter R. Frank & Johannes Frimmel, *Buchwesen in Wien 1750–1850*. Wiesbaden : O. Harrassowitz (Buchforschung : Beiträge zum Buchwesen in Österreich 4), 2008, 11–12.

¹⁸ o.c. 110.

¹⁹ Žal o njunem sodelovanju nimamo trdnih dokazov, kajti v Kopitarjevem Brief-Journalu dunajskih naslovnikov praktično ni. Cfr. Vatroslav Jagić, *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslaven*. Berlin: Weidmann 1897, 823–850.

riječima (Dunaj, 1818).²⁰ Temu seznamu lahko izmed pomembnejših publikacij, ki prav tako niso prišle v Ljubljano, dodamo še celo vrsto naslovov.

Obstaja pa še druga možnost, da bi se v Lincejski knjižnici ravnali po *Instrukciji za cesarsko kraljevske univerzitetne in študijske biblioteke*, ki je bila izdana leta 1825. Ta v 73. členu predvideva, da se lahko odproda dvojnice in z izkupičkom poveča denar za nakup knjig (čl. 76).²¹ Sicer je bilo v praksi to pravilo v uporabi v različnih evropskih inštitucijah že pred omenjenim letom. Tako poznamo na primer tiskane kataloge duplikatov, ki jih je izločila knjižnica Britanskega muzeja v 18. stoletju.²² Tudi v ljubljanski Lincejski knjižnici je bila to že ustaljena pot, kako povečati denarna sredstva knjižnice. Ob tem pa je potrebno poudariti, da so ob izločanju delali tudi napake, že Konrad Stephan namreč ugotavlja, da so večkrat izločili dvojnice, ki pa to niso bile.²³ Vendar iz Kopitarjeve knjižnice niso izločili duplikatov, kajti J. K. Likawetz je leta 1847 izdelal popis dvojníc, razen iz Kopitarjeve knjižnice (*mit Ausschluss des Kopitarschen Ankaufes*).²⁴ Zanimivo pa je, da v tem popisu dvojníc manjka vsota, ki jo Lincejka s prodajo dobila. Že leta 1809 so na primer na ta način povečali prihodek biblioteke za 862 goldinarjev.²⁵ Je bil podatek izpuščen namenoma, kajti lahko bi pokazal, da za Kopitarjevo knjižnico niso odšteli prav velike vsote?

Torej so morale knjige iz avkcijskega kataloga Kopitarjeve knjižnice, ki jih danes nimamo v Ljubljani, najti mesto v kakšni drugi evropski biblioteki. Večkrat je bilo že zapisano, da se je za nakup celotne biblioteke zanimala Kraljevska knjižnica v Berlinu, Vatikanska knjižnica, ruski minister za kulturo in knjižnica Britanskega muzeja.²⁶ Če na hitro preletimo seznam del, ki jih pogrešamo, lahko ugotovimo, da so to predvsem slovarji in slovnice slovanskih in drugih vzhodno evropskih jezikov ter nekaj raritet. Ker sem že pred leti na podlagi tiskanih katalogov iskala slovenske knjige iz 16. stoletja v knjižnici Britanskega muzeja oz. danes Britanski knjižnici,²⁷ sem tudi ob »izgubljenih«
Kopitarjevih knjigah pomislila prav na to ustanovo. Nekoliko kasneje je objavil svoje raziskave tudi Peter Svetina. V prispevku *Starejši slovenski tiski v British Library v*

²⁰ Walater Lukan, *Kopitars Privatbibliothek. V: Bartholomäus (Jernej) Kopitar*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag (Osthefte. Sonderband 11), 1995, 225, op 15.

²¹ Instrukcija za cesarsko kraljevske univerzitetne in študijske biblioteke, začasno izdana z dekretom dvorne študijske komisije z dne 23. julija 1825. V: *Prvi strokovni standardi za javne znanstvene knjižnice na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica (Monumenta Bibliothecaria 1), 2007, 42.

²² Seznane izločenih knjig je objavljala firma Sotheby. P. R. Harris, *A History of the British Museum Library 1753–1973*. London: The British Library, 1998, 792.

²³ Konrad Stefan, *Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach*. Laibach: Musealverein für Krain, 1907, 92.

²⁴ o. c., 85; Eva Kodrič Dačić, Uvajanje strokovnih standardov v sistem javnih knjižnic: avstrijske javne lincejske in univerzitetne knjižnice v prvi polovici devetnajstega stoletja. V: *Prvi strokovni standardi za javne znanstvene knjižnice na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica (Monumenta Bibliothecaria 1), 2007, 77 je napačno povzela podatek, ker meni, da so izločili tudi duplikate iz Kopitarjeve knjižnice.

²⁵ Konrad Stefan, o. c., 54.

²⁶ Walter Lukan, *Jernej Kopitar (1780–1844) in evropska znanost v zrcalu njegove zasebne knjižnice*, Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2000, 15.

²⁷ Anja Dular, Najstarejši tiski Britanske knjižnice v Londonu in naše dežele. *Zgodovinski časopis* 51, 1997, 99–102 in ista, Naši zgodnji tiski v Britanskem muzeju. *Knjižnica* 34/4, 1990, 65–68.

Londonu je zajel daljše časovno obdobje in dodal, kjer je lahko ugotovil tudi datume, ko so knjige prišle v to pomembno ustanovo.²⁸ V vseh treh člankih pa je obravnavana le slovenika.

Kot smo omenili že zgoraj, se je tudi Britanski muzej pogajal za nakup celotne biblioteke. Zanimivo je, da je prodaja Kopitarjeve knjižnice sovpadala s pomembnimi organizacijskimi spremembami v tej ustanovi. Sredi 18. stoletja je bil v Londonu ustanovljen Britanski muzej in v okviru tega je delovala biblioteka. Zgodovina knjižnice Britanskega muzeja sega torej od leta 1753 do 1973, ko jo je bila ustanovljena Britanska knjižnica, ki je inkorporirala tudi dotedanjo knjižnico osrednjega muzeja na Otoku. Posebno mesto v zgodovini knjižnice ima bibliotekar Antonio Panizzi, ki je zaznamoval njeno delo v sredini 19. stoletja. Pomembne so njegove rešitve v obdelavi in urejanju knjižničnega gradiva, v osnovi, z določenimi modifikacijami in seveda posodobitvami, jih uporabljamo še danes. Na tem mestu pa želim poudariti njegov načrt pridobivanja gradiva. Intenzivno je začel zapolnjevati vrzeli v fondu ameriške literature in kar je za nas še pomembnejše, sistematično so začeli zbirati knjige in periodiko v različnih evropskih jezikih, tudi v skandinavskih, slovanskih in ostalih vzhodnoevropskih. Pri teh velikopoteznih načrtih se je naslonil na dva glavna dobavitelja, v Ameriki mu je pomagal zbirati literaturo Henry Stevens iz Vermonta.²⁹ Nemško in ostalo antikvarno gradivo in sodobne evropske tiske pa je zanj kupoval predvsem berlinski antikvar Adolf Asher. Leta 1848 je muzej plačal Asherju za dobavo knjig več kot 2.500, ostalim dobaviteljem skupaj so to leto dali le nekaj čez 3000 funtov.³⁰

Kdo je bil Adolf Asher (1800–1853)? Rojen je bil na Pomorjanskem, nato je v Berlinu obiskoval gimnazijo, nekaj let je delal kot trgovec na Angleškem, pa v Sankt Peterburgu, kjer je trgoval z diamanti. Slučajno je pridobil veliko knjižno zbirko in to je bil povod, da se je okoli leta 1820 začel ukvarjati s prodajo knjig, ob tem mu je bilo v veliko pomoč znanje različnih jezikov. Torej se je vrnil v Berlin in s podružnicama oz. posredniki v Londonu in Sankt Peterburgu postal eden najpomembnejših knjigotržcev in antikvarjev v sredini 19. stoletja.³¹ Leta 1841 ga je knjigotržec David Nutt v Londonu seznanil z Antonijem Panizzijem,³² po nekaterih podatkih pa sta bila v pisnih stikih že deset let prej.³³ Njuno sodelovanje je bilo v nadaljnjih letih zelo tesno, Asher je seznanjal Panizzija o dogajanjih na političnem področju v srednji Evropi, predvsem Avstriji

²⁸ Peter Svetina, Starejši slovenski tiski v British Library v Londonu. *Slavistična revija* 28/2000, 98–104.

²⁹ P. R. Harris, *A History of the British Museum Library 1753–1973*. London: The British Library, 1998, 144 in David Paisey, *The British Library. V: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa: eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 10. - Hildesheim, Zürich, New York: Olms-Weidmann 2000, 48 ss.

³⁰ P. R. Harris, *A History of the British Museum Library 1753–1973*. London: The British Library, 1998, 214. in Edward Miller, *Prince of Librarians: The life and times of Antonio Panizzi of the British Museum*. London: The British Library 1988, 156 ss. 181 ss.

³¹ Otto Mühlbrecht, Asher Adolf. V: *Allgemeine Deutsche Biographie* 1. Leipzig: Duncker & Humboldt, 1875, 619; David Paisey, Adolphus Asher (1800–1853): Berliner bookseller, anglophile, and friend to Panizzi. *British Library journal* 23, 1997, 131–153.

³² P. R. Harris, *A History of the British Museum Library 1753–1973*. London: The British Library, 1998, 143.

³³ David Paisey, *The British Library. V: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa: eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 10. Hildesheim, Zürich, New York: Olms-Weidmann 2000, 51.

in Prusiji, seveda tudi o knjigah in knjižnicah,³⁴ kar je bilo pomembno, saj naj bi bila Panizzijeva nabavna politika usmerjena predvsem v nakup antikvarnih zbirk, ki bi se pojavile na tržišču.³⁵ Za našo raziskavo so na tem mestu najpomembnejši podatki o usodi biblioteke dunajskega knjigotržca Matthäusa Kuppitscha, ki smo ga omenili kot enega izmed avkcionarjev Kopitarjeve knjižnice. Še pred smrtjo (1849) jo je namreč prodal in Asher je konec leta 1845 zanjo plačal 17.500 goldinarjev.

Obstajajo podatki, da sta si knjižnico na Dunaju ogledala skupaj s Panizzijem. Za marec 1846 je Asher pripravljal tudi avkcijo v nemškem Halleju, kjer pa naj bi poleg Kuppitscheve knjižnice ponudili še knjige iz manjše biblioteke Henrija Ternaux-Compansa. Katalog je bil tiskan v francoščini – *Catalogue d'une collection précieuse de livres qui seront adjugés au plus offrant a Halle le 16. mars 1846. Halle 1846*. V literaturi sicer zasledimo podatek, da ni ohranjen noben izvod omenjenega kataloga,³⁶ a smo odkrili zapis o izvodu, ki je danes v Britanski knjižnici. Datum avkcije pa ne pomeni, da so začele knjige iz znamenite dunajske biblioteke prihajati v Britanski muzej šele leta 1846. Asher je namreč tiskane pole avkcijskega kataloga še pred izidom pošiljal Panizziju, ki je na podlagi teh seznamov prvi, še pred uradno razprodajo, izbiral gradivo. Med 7.750 naslovi naj bi se Panizzi odločil za nakup vsaj dveh tretjin.³⁷ V zbirki je bilo predvsem leposlovje, protestantski tiski iz 16. stoletja, literatura namenjena najširšim slojem prebivalstva in zbirke ljudskih pesmi, ki so jo želeli kupiti v celoti, pa so bili trije zvezki *Volksbücher* vseeno prodani za knjižnico pruskega kralja. Prav tako je Britanski muzej kupil 35 od petdesetih rokopisov iz nekdanje Kuppitscheve knjižnice.³⁸

Z veliko verjetnostjo lahko trdimo, da je del Kopitarjeve knjižnice, ki ga danes nimamo v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici, sprva ostal na Dunaju v okviru Kuppitscheve privatne biblioteke, ob prodaji le-te pa je po posredovanju berlinskega židovskega knjigotržca Adolfa Asherja prišel londonski Britanski muzej in je danes v Britanski knjižnici. Poleg prodaje avkcionarjeve knjižnice hipotezo lahko podkrepimo z datumi akcesije in računi ohranjenimi v Londonu.

Kopitar je bil sicer bibliofil, vendar je svojo knjižnico zbiral kot znanstvenik in zato ni posebej skrbel za njen zunanji izgled – publikacije niso opremljene z ekslibrisi ali celo enotno vezane, zato je težko izslediti, njihovo usodo. Britanska knjižnica je le ena izmed bibliotek, kjer se danes nahajajo. V tabeli smo namenoma pustili tudi dela, ki jih je Britanski muzej pridobil iz zapuščine Thomasa Grenvilla (1755–1846), nekdanjega

³⁴ Edward Miller, *Prince of Librarians: The life and times of Antonio Panizzi of the British Museum*. London: The British Library 1988, 156 ss, glej tudi op. 16, 168.

³⁵ David Paisey, *The British Library. V: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa : eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 10. - Hildesheim, Zürich, New York : Olms-Weidmann 2000, 50.

³⁶ David Paisey, *The British Library. V: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa : eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 10. Hildesheim, Zürich, New York : Olms-Weidmann 2000, str.87.

³⁷ David Paisey, *The British Library. V: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa : eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 10. Hildesheim, Zürich, New York : Olms-Weidmann 2000, 52–3.

³⁸ David Paisey, *The British Library. V: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa : eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 10. Hildesheim, Zürich, New York : Olms-Weidmann 2000, 83.

sodelavca muzeja, a obenem bibliofila in lastnika velike biblioteke, štela je okoli 20.000 zvezkov, med njimi 700 inkunabul. Zbirka je nastala z nakupi in obstajajo dokumenti, da mu je knjige prav tako prodajal Asher.³⁹

Raziskavo bi sicer lahko razširili še na druge knjižnice, ki jim je v sredini 19. stoletja prodajal literaturo Adolf Asher in verjetno izsledili še usodo kakšne knjige. V zgodovini oxfordske Bodlaine ga omenjajo predvsem kot dobavitelja hebrejskih, nemških, poljskih in madžarskih knjig.⁴⁰ Delo bi bilo bistveno lažje, če bi se ohranil arhiv Asherjevega knjigotrškega podjetja, a je bil žal med drugo svetovno vojno uničen.⁴¹ Tako smo v prispevku lahko le nakazali, kakšna je bila usoda nekaterih pomembnih tiskov, ki so bili nekoč del slavne Kopitarjeve knjižnice.

Na podlagi avkcijskega kataloga Kopitarjeve knjižnice, fonda Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani in prek spleta dostopnega kataloga Britanske knjižnice, smo ugotovili, da bi lahko 89 naslovov knjig, ki so danes v Londonu, lahko izviralo iz slavistove knjižnice. Med njimi so sicer nekatera, ki so v NUKu, a ne iz omenjenega fonda. Ta smo označili na razpredelnici z zvezdico. Pri nadaljnji identifikaciji knjig sta mi pomagala kolega iz Britanske knjižnice. Lynn Young, ki je pregledala arhivske dokumente in mi posredovala podatke o datumih in načinu, kako so knjige prišle v nekdanji knjižnico Britanskega muzeja. Na podlagi njenih ugotovitev sem lahko za tretjuno naslovov ugotovila, da datumi sovpadajo z Asherjevimi pošiljkami knjig iz nekdanje Kuppitscheve knjižnice. Milan Grba, vodja oddelka za jugovzhodno Evropo v Britanski knjižnici pa mi je posredoval nekaj računov, ki podpirajo našo domnevo. Na londonskem računu je bilo Kopitarjevo delo *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach (1808) skupaj s 390 drugimi naslovi, zanje je prejel 140,5 funtov, kar je po današnji oceni okoli 6.860 funtov, za knjigo povprečno 17,60. *Slavjanska Antologia iz rukopisah Dubrovač pjesnikah* je bila kupljena pri Asher & Co. 17. 4. 1847. Na seznamu – računu je 678 knjig, zanje so v Londonu plačali 119.8 £. (kar je po današnji oceni 6.000 funtov oz. v povprečju 8,80 £ za posamezno knjigo). Zanimivo je, da je na tem seznamu še sedem del v južnoslovanskih jezikih – hrvaščini, srbsščini, ki pa niso iz nekdanje Kopitarjeve knjižnice, po vsej verjetnosti pa iz Kuppitscheve zapuščine.⁴²

Za konec še retorično vprašanje – zakaj avkcijski katalog Kopitarjeve knjižnice nima cen knjig? Poleg nizke cene celotne knjižnice v zapuščinskem inventarju, je temu

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Kristian Jensen, Bodlain Library. V: *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa : eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken* 10. Hildesheim, Zürich, New York : Olms-Weidmann 2000, 274.

⁴¹ David Paisey, Adolphus Asher (1800–1853): Berliner bookseller, anglophile, and friend to Panizzi. *British Library journal* 23, 1997, op. 7, 150–151.

⁴² Jarnevičeva, Dragojla. Domorodne Povesti. Knjiga prva. u Karlovcu, 1843. 8°. 1206. h. 15; Kukuljević Sakcinski, Ivan. Različita dela. u Zagrebu, 1842–44. 3 v. 8°. 12265. aaa. 1; Mažuranić, Ivan, and Užarević (Jakov) Deutsch-ilirisches Wörterbuch ... Němačko-ilirski Slovar. Agram, 1842. 8°. 1333. e. 9; Mikhailović, Evstati. Илѣври и Србљи, или прегледъ народности старосѣдіоца Илѣврика и имена, писмена, и начина писаня данашнои Србаля. Illyrier und Serben. У Новомъ Саду, 1843. 8°. 1298. b. 13; Popović, Jovan, of Neusatz. Србска Грамматика или писменица, по начину, коимъ найславнии нати садашњи Списатели пишу, нарочно на ползу премиле младежи Србске устроена ... (Die Serbische Sprachlehre). У Новомъ Саду, 1843. 8°. 1333. e. 10; Bogović, Mirko. Ljubice. [Poems.] pp. 76. u Zagrebu, 1844. 8°. 11585. a. 11; Ilić, Luka. Narodni Slavonski običaji Sabrani i popisani po L. I. Oriovčarinu. u. Zagrebu, 1846. 8°. 9475. b. 10.

gotovo botrovala tudi nakana avkcionarja, da del knjig zadrži zase. Cene slednjih pa ne bi mogle biti prav nizke in tako bi ob prevzemu v Ljubljani lahko opazili, da zbirka ni popolna.

Naj zaključim z latinskim pregovorom *Habent sua fata libelli!* Kopitarjevi sorodniki so z zapuščino dobili lepo vsoto denarja, Ljubljana pomembno knjižnico, za manjšo vsoto, kot so jo zanjo ponujale nekatere evropske ustanove. Razliko med kupnino iz Ljubljane in višjo ceno, ki bi jo dobili drugje, je Kuppitsch oz. Asher pridobil s prodajo drugim pomembnim bibliotekam.

SUMMARY

It has been commonly stated in literature that, according to the wishes of his family, Kopitar's library in its entirety came into possession of the former Lyceum Library, later the Provincial Reference Library, presently the National and University Library, for the payment of 1,400 gulden. It has been established by Josip Marn in 1880 as well as more recently by Walter Lukan that not all books from the auction catalogue of Kopitar's library arrived in Ljubljana. The following catalogue was published shortly after the owner's death in Vienna: *Verzeichniss der in die Verlassenschaft des Herrn Bartholom. Kopitar ... gehörigen wertvollen Bücher und Handschriften : grossentheils sprachwissenschaftlich, vorzüglich in allenslawischen Sprachen, welche den 1845, Vormittags in den gewöhnlichen Lizitations-Stunden ... öffentlich versteigert werden. – Wien : zu haben à kr. bei Jakob Bader ... und Matth. Kuppitsch ..., 1845.*

This begs the question whether the catalogue before us is the real auction catalogue. The crucial piece, i.e., the auction prices of the books, is missing in the catalogue. The co-publisher of the auction catalogue, Matthäus Kuppitsch from Vienna, played the key role in selling the books. The author finds that omission of the auction prices was not inadvertent. There might be various reasons for this omission. It quickly becomes clear that the value the appraisers put on the bequest was too low. There might be other reasons as well, e.g., agreement on sale or some other fate of individual books before the planned auction, which seems most plausible. That means that the books from the auction catalogue of Kopitar's library that are now missing in Ljubljana must have ended up in some other European library.

It is interesting that the sale of Kopitar's library coincided with important organizational changes in the library of the British Museum. A special place in its history is occupied by the librarian Antonio Panizzi, who at that time began systematically collecting books and periodicals in various European languages, including Scandinavian, Slavic and other East-European languages.

If the research were expanded to other libraries that were in the mid-nineteenth century buying books from Adolf Asher, probably the fate of some more books could be traced. In the history of the Oxford Bodleian Library he is mentioned as a supplier of Hebrew, German, Polish, and Hungarian books. The work would have been much easier if the records of Asher's book-trading business had been preserved, but, unfortunately, they were destroyed during World War II. For that reason the article could have only outlined the fate of some important prints that used to be part of the Kopitar's renowned library.

Št. AK	Avtor	Naslov	Letnica	BL	
4*	Matthae	Wendische Grammatik	1721	829 b.29.	Kupljeno 5.11. 1849
14*	Hanky	Starobyła Składanie	1823	11585 b.13.	Kupljeno 19. 4. 1849
20*	Hartmann	Iwain, ein Hedengedicht	1786	11511 c.21	Kupljeno 19. 6. 1846
55	Molnar	Deutsch-wallachische Sprachlehre	1788	G.17609.	Nekdanji lastnik Thomas Grenville
84	Schrötter	Versuch einer österreichische Staatsgeschichte	1771	1315 a.18.	Pridobljeno 19. 6. 1846
95*	K. I. Tham	Böhmisch-deutsches Nationallexikon	1805	829 f.2.	Pridobljeno 19. 6. 1846
98	Avramović, Teodor	Wörterbuch, deutsches und illyrisches	1790	G.17610,17611	Nekdanji lastnik Thomas Grenville
109	A. Bernolak	Slowár slowenski - cesko, latinsko, nemecko, uherski	1827	12975 o.9	Kupljeno 4. 12. 1847
166	R. v. Ems	Der gute Gerhard, eine Erzählung	1840	11511 d.25	Kupljeno 24. 3. 1846
194	J. Baden	Deutsch-dänisches Wörterbuch	1797	628 e.4.628 e.5	Pridobljeno konec 18. ali v začetku 19. stoletja
202*		Corrigenda in Bohemia docta Balbini	1779	403.z.9.	Pridobljeno konec 18. ali v začetku 19. stoletja
285	S. Johnson	Grammatisch kritisches Wörterbuch der engl. Sprache f. die Deutschen	1783	829 h.3.; 829 h.4.	Pridobljeno konec 18. ali v začetku 19. stoletja
333		Thesaurus ridendi et jocandi	1720	12315 a.18	Kupljeno 24. 3. 1846
340*	Schnurrer	Slavischer Büchdruck	1799	823 e.15.	Kupljeno 19. 6. 1846
410	A. Klein	Deutsches Provinzialwörterbuch	1792	1332 a.3.	Kupljeno 19. 5. 1845
433*	A. T. Linhart	Versuch einer Geschichte von Krain	1788, 1791	1437 e.11 9. 5. 1845	Kupljeno 9. 5. 1845
476	Jungmann	Historie litteratury Ceske	1825	816 k.9.	Kupljeno 12. 12. 1841 ali 1846
483*	Kopitar	Grammatik der slavischen Sprache in Krain	1808	829 e.12 30. 6. 1846	Kupljeno 30. 6. 1846

Št. AK	Avtor	Naslov	Letnica	BL	
485*	V. Steph. Karadžić	Serbiche Hochzeitslieder	1826	236.e.5.	Kupljeno 14. 6. 1846
529*	Hanky	Starobyja pamatka XII. A XIV dil prwj	1817	11585.b.13.	Kupljeno 19. 4. 1849
616*	Vodnik	Pismenost ali Gramatika	1811	1488.bb.8 25. 1. 1846	Kupljeno 15. 11. 1959 / 25. 1. 1846 ⁴³
645		Citanka anebo kniha k Cjtanj pro mladez	1825	12265.bb.2	Kupljeno 19. 4. 1849
653		Slavjanska Antologia iz rukopisah Dubrovackih Pjesnikah (u Beču)	1844	11585.e.26.	Kupljeno 17. 4. 1847
4/41	Turgenev	Historica Russiae Monumenta,	1842	1314.m.15.	Kupljeno 14. 1. 1847
4/110	Dolliner	Codex epistolaris primislai ottocari II	1803	1314.i.6.	Kupljeno 22. 10. 1847
4/125 *	J. Dalmatin	Biblia, Wittenberg	1584	465.d.12	Pridobljeno med letoma 1837 in 1929.
4/136*	L. Schönleben	<i>Carniola antiqua et nova</i>	1681	9366.dd.2.	Kupljeno 21. 10. 1847

⁴³ Peter Svetina, Starejši slovenski tiski v British Library v Londonu, *Slavistična revija* 28 (2000), 98–104.

UDK 821.163.4.09Andrić I.

Kim Sang Hun

Univerza v Seulu (University of Foreign Studies, Seoul)

ANDRIĆ AS AN OBJECT OF HATE: RECEPTION OF IVO ANDRIĆ'S WORKS IN THE POST-YUGOSLAV CONTEXT¹

V "medkulturnih" krogih in literarnih revijah se občasno pojavljajo polemični teksti, v katerih se presojojajoče razpravlja o Andričevih pripadnostih kot tudi o političnih konotacijah njegovih del, in sicer v luči zapletenih zgodovinskih povezav med tremi južnoslovanskimi državami, ki si Andriča lastijo kot svojo intelektualno "lastnino": Bosna in Hercegovina, Hrvaška in Srbija. V kontekstu literarnih, zgodovinskih in političnih interpretacij njegovih del se je Andrić znašel v središču debate o posebnih identitetah južnoslovanskih etničnih skupin.

'Intellectual' circles and literary periodicals occasionally feature polemical texts addressing Andrić's affiliations and political connotations of his work judgmentally, in the light of the complex historical relations between the three South Slavic nations that claim this author as their intellectual 'property': Serbs, Croats and Bosniaks. In the context of the literary, historical and political interpretations of his works, this author found himself at the center of the debate on the particular identities of the South Slavic ethnicities.

Ključne besede: Ivo Andrić / jugoslovanska kulturna zapuščina / Andričeva pripadnost / jugoslovanska identiteta / interkulturalnost / nacionalna literatura

Key words: Ivo Andrić, Yugoslav cultural legacy, Andrić's affiliation, Yugoslav identity, interculturality, national literature

Introduction

Ivo Andrić is one of the most prominent literary figures from the region of the former Yugoslavia. In 1961 he received the Nobel Prize in Literature for, as noted in the jury's exposition, 'the epic force with which he has traced themes and depicted human destinies drawn from the history of his country'. The expression "his country" used by the Nobel Committee was unquestionable at the time. In his speech in Stockholm for the *Nobel Prize Award Ceremony*, Andrić described his country as a "small country in between whole worlds": he considered the recognition he received as recognition of his country and its culture (Andrić, *Istorija i legnda* 65–69). His country was Yugoslavia (1918–1991). Immediately before World War I, as a high school boy, Andrić campaigned for the creation of this country; he saw it come to life and remained to live and work there. In his lifetime Andrić was considered a Yugoslav writer. Some fifteen years after his death, in the 1990s, Yugoslavia fell apart in a bloody civil war. The dissolution of Yugoslavia raised, beside other issues, the question of the Yugoslav cultural legacy and, consequently, the question of Andrić's affiliations. Today, Andrić's *oeuvre* is incorporated in the canons of the separate(d) national literatures (formerly constituting the common Yugoslav literature) – Serbian, Croatian and Bosnian. How-

¹ This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund of 2011.

ever, ‘intellectual’ circles and literary periodicals occasionally feature polemical texts addressing Andrić’s affiliations and political connotations of his work judgmentally, in the light of the complex historical relations between the three South Slavic nations that claim this author as their intellectual ‘property’: Serbs, Croats and Bosniaks. In the context of the literary, historical and political interpretations of his works, this author found himself at the center of the debate on the particular identities of the South Slavic ethnicities. As noted by the Bosnian literary critic Ivan Lovrenović, “Andrić is, actually, some kind of great prism, refracting and reflecting the grand trans-historical paradigms and ideologies, neuralgic questions of emerging and fluctuating collective identities, and traumatic experiences of the periodic inter-ethnic conflicts and pogroms ...” (Lovrenović, “*Ivo Andrić, paradoks o šutnji*”).

The criteria for incorporating Andrić’s work into the separate national literatures include his ethnic origins and affiliations, and his work in the frameworks of a specific national culture, in thematic and linguistic terms – as a personal artistic choice.

Andrić was born in Bosnia, whose history largely inspired him, and which he claimed as his spiritual homeland (Jandrić, *Sa Ivom Andrićem* 296). This was the basic standard for incorporating Andrić into the literary canons of Bosnia and Herzegovina. In ethnic terms, Andrić was a Croat and his early works featured in Croatian literary periodicals. He was therefore included into the canonical ‘Lexicon of Croatian Writers (*Leksikon hrvatskih pisaca*)’. He operated within the frameworks of Serbian culture, spent the major part of his life in Belgrade and wrote his most important works in the ‘*ekavska*’ variant of the Serbo-Croatian language – in Serbia, he is undeniably considered a Serbian author. Whose writer is Ivo Andrić, after all?

The “issue” emerged with the dissolution of Yugoslavia. In the early 1990s, the Yugoslavia that had been created after World War I as a political union of South Slavs fell apart in a bloody civil war, waged most severely between the three sides – Serbia, Croatia and Bosnia. Due to his accomplishments and political career, Andrić was ‘used’ in a particular manner in the relations between the sides in conflict – between the Serbs and Croats, Serbs and Moslems, even the Serbs and Albanians.² In the post-Yugoslav period, mainly, the controversies and debates around Andrić were of a political, rather than literary, nature. Literary considerations were used exclusively to support this or that political premise, or in reconstitution of the national identities. The Croatian writer Predrag Matvejević noted the following in his foreword to an Italian edition of Andrić’s works: “Croatian nationalists accused him of betraying his nation. The Serbian ones intended to proclaim him as a true Serb, ignoring the differences that revealed his background and development. Bosnian Islamic nationalists objected to his descriptions of suffering of the Christian population under the Turkish yoke – at the same time forgetting their own Slavic origins (even ignoring the fact that Andrić’s works were exceptionally well-received in Turkey). True Yugoslavs who followed his lead were scarce and too weak to defend him from the passionate nationalist verdicts or appropriations.

² In 1939, as an officer of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia, Andrić wrote a report on the Albanian question published in 1977 by Bogdan Krizman in the Zagreb-based journal *Časopis za suvremenu povijest*, no. 2 (pp. 77–89). Albanian intellectuals from Kosovo later considered this report as a confirmation of Andrić’s allegedly ‘anti-Albanian’ attitudes. (Karaulac, *Andrić u diplomatiji* 63)

What else but a mask was left to a sensible man who found it hard to carry the burden of his own talent, anyway – perhaps the greatest writer born in the Balkans in the last few centuries!?” (Matvejević, “*Andrićeve ćuprije i naše krive Drine*”).

Language and affiliations

As for Andrić's literary affiliation, indeed “affiliations”, a few initial remarks on his language seem necessary: for the major part of Andrić's life, the central South Slavic language was consensually termed as Serbo-Croatian.³ According to the 1981 census, the Serbo-Croatian language was used by the 73% of the Yugoslav population – by the Serbs, Croats, Moslems (Bosniaks) and Montenegrins (Bugarski, *Jezik u duštvenoj krizi* 21).

Nevertheless, with the dissolution of the common state (Yugoslavia), the Serbo-Croatian language ceased to exist as the poly-centric (one) language – for exclusively political reasons – split into four different languages: Serbian, Croatian, Bosnian/Bosniak (Bosniaks call their language ‘Bosnian’, while in Serbia and Croatia it is mostly termed as Bosniak), and Montenegrin. Differences between particular dialects of the Serbian or Croatian language are more pronounced than differences between their standard variants. The cultural ‘establishments’ in Croatia, Montenegro and slightly less so in Bosnia and Herzegovina insist on the ‘purity’ of language and linguistic differences (especially between the Serbian and Croatian language), occasionally in grotesque forms (Kordić, *Jezik i nacionalizam* 76).

In linguistic terms, Serbo-Croatian is one language. Mutual identity between its two opposed variants (Serbian and Croatian), established linguistically, exceeds 75% (depending on idioms). According to Morris Swadesh, the basic vocabulary of the two variants is identical, including the structure of the syllable (major criteria for identification of a language). Mutual intelligibility exceeds 90% (Kordić, *Jezik i nacionalizam* 98–101). In sociolinguistic terms, it is one standard language: polycentric and with differing standard variants in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro. From the perspective of social psychology, based on the attitudes to language and identification of the speaker – some still consider all the languages derived from the Serbo-Croatian as one language, while others opine that they are cognate, but separate languages (Bugarski, *Jezik u duštvenoj krizi* 13).

³ The history of the Serbo-Croatian language begins in 1850 when prominent Serbian and Croatian intellectuals who considered South Slavs as “one people which, consequently, needs one literature and one language”, signed the so-called ‘*Bečki književni dogovor*’ (Vienna Literary Agreement), adopting the ‘*štokavian*’ dialect as the basis for the common Serbo-Croatian language. A hundred years later, the so-called ‘*Novosadski dogovor*’ (Novi Sad Agreement) from 1954 officially established the Serbo-Croatian (Croatian-Serbian) language as the common language of the Serbs, Croats and Montenegrins (later including the Moslem Bosniaks). The common orthography of the Serbo-Croatian language was drafted in 1960. This tendency was disrupted in 1967, when 19 most prominent cultural institutions of the Socialist Republic of Croatia signed the ‘Declaration on the Status and Name of the Croatian Literary Language’ (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*). With this declaration, they distanced themselves from the Novi Sad Agreement, considering this document as a ‘plot’ to impose the Serbian literary language on the Croats. On the politics of language in Yugoslavia, and history of the Serbo-Croat language relations – also nationalism from the perspective of language and cultural affiliation (Kordić, Snežana. *Jezik i nacionalizam*)

Andrić considered Serbo-Croatian as one language. He wrote, therefore, in Serbo-Croatian, and in both dialects – “eastern” and “western” as he called them. He wrote his first pieces of poetry in 1911 in the “eastern dialect” (*ekavica*), and from 1912 he wrote in the “western dialect” (*ijekavica*). He was accordingly included in the ‘Anthology of Young Croatian Lyric Poetry’ (*Antologija mlade hrvatske lirike*) in 1914. Gradually, after 1920, he shifted exclusively to the “eastern dialect”. Andrić definitely considered Serbo-Croatian as one language and wrote in all its variants.⁴

In Croatia, Andrić’s place in the national literature is reduced to his early period when he wrote in Croatian, according to the editors of the two representative Croatian literary encyclopedias featuring Andrić – ‘Lexicon of Croatian Writers’ (*Leksikon hrvatskih pisaca*) and ‘Lexicon of Foreign Writers’ (*Leksikon stranih pisaca*).

In terms of language, it is, however, difficult to separate Andrić’s “Croatian” and “Serbian” phase, because Andrić’s linguistic substrate incorporates a whole “štokavian universe”, as noted by the Bosnian literary critic Ivan Lovrenović. “Philological analysis demonstrates that on semantic, lexical and syntactic levels Andrić’s language draws profusely and, expression-wise, fruitfully from the whole štokavian reservoir – uninhibited by the standard-language ‘borders’ between Serbian and Croatian.” (Lovrenović, “*Ivo Andrić, paradoks o šutnji*”).

As aforementioned, Andrić, except *en passant* in some of his interviews and statements, never entered into discussions on the name of the language he wrote in, although he clearly derived his language from the legacy of Vuk Karadžić, Njegoš and Slavic folk poetry.⁵

For Andrić, unity of the Serbo-Croatian language was not an issue. The sources of this conviction should be sought in his cultural affiliations grounding his linguistic, national and political orientation – and those were definitely Yugoslav. According to Ivan Lovrenović: “In order to understand this author better concerning the questions of belonging or subjective sense of one’s position in the wider, collective-historical identity, we should apprehend the content of what he calls *jugoslovenstvo*.” (Lovrenović, “*Ivo Andrić, paradoks o šutnji*”).

Yugoslav identity

The concept of *jugoslovenstvo* emerged in Croatia and Serbia in the first half of the 19th century, under the influence of Herder’s romanticist postulate of identity between the language and the nation. Politically articulated as the concept of union of the South Slavic ethnicities, which inhabited several countries before World War I – Turkey, Serbia, Montenegro and Austro-Hungary – this was the leading South Slavic political paradigm in the 20th century.⁶

⁴ On Andrić’s attitudes to language and its denomination, see Jandrić, *Sa Ivom Andrićem* 131–133.

⁵ Andrić’s essays on South Slavic literary topics were collected in the book *Umetnik i njegovo delo*. Most of these essays were dedicated to Vuk Karadžić and Njegoš. (Andrić, *Umetnik i njegovo delo* 9–116)

⁶ On the rise and fall of the concept of *jugoslovenstvo* in the context of Yugoslav literature, see Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation*.

The only two ethnic groups with a nation-state in the early 20th century were Serbs and Montenegrins. The Croats, Slovenes, Bosnian Moslems and Macedonians lived under the rule of Austro-Hungary and Turkey, respectively. After the Balkan wars, since 1912, the Turkish empire was expelled from the Balkans, while Serbia and Montenegro expanded their territories. Croatia and Slovenia remained parts of the Habsburg empire which (with German support) annexed Bosnia and Herzegovina in 1908. This annexation provoked resistance among all ethnic groups in Bosnia, especially among the progressive youth overwhelmed with the powerful idea of *jugoslovenstvo*. One of these organizations was 'Serbo-Croatian Progressive Youth' (*Srpsko-hrvatska napredna omladina*), whose members (including the young Andrić) considered the Serbs and the Croats as one nation – calling themselves Serbo-Croats or Yugoslavs (*Jugosloveni*). As Serbia happened to be the leading independent South Slavic state, it was considered the Piedmont and core of the future federation of equality of the South Slavic nations. Andrić's acquaintance Gavrilo Princip assassinated Archduke *Franz Ferdinand*, heir to the Austro-Hungarian throne: this violent act was the cause for declaration of World War I (Dedijer, *Sarajevo 1914* 291–394). Because of his revolutionary political engagement the Austrian authorities arrested Andrić in July 1914. He spent the following three years in penitentiaries of Šibenik and Maribor, and was subsequently confined at Ovčarevo and Zenica (Karaulac, *Rani Andrić*).

As a professional diplomat, between the world wars Andrić held some of the most prominent positions in the ministry of foreign affairs of the Kingdom of Yugoslavia, the highest being the position of ambassador in Berlin (Karaulac, *Andrić u diplomatiji*). After World War II, Yugoslavia became a communist country. Andrić maintained good relations with the communist authorities, which reciprocated by awarding him with highest tributes and honors (Popović, *Andrićeva prijateljstva*). In spite of the accusations for his 'conversions' and 'anti-national heresy' (including 'Jesuitism'), which could be heard occasionally while he was still alive, he remained loyal to the ideals from his youth, stressing that he always remained a Yugoslav, opposed to any display of chauvinism (Jandrić, *Sa Ivom Andrićem* 73).

Andrić adopted and informed his cultural and national paradigm in such circumstances, remaining loyal to his convictions until the end of his life. As for the nationalist perception, the Serbs considered him a Croat, and Croats as a Serb: in 1937 the great Serbian author Miloš Crnjanski wrote to Andrić: "I sincerely believe that you are the only one among us who is neither a Serb nor a Croat, but both." (Popović, *Andrićeva prijateljstva* 120). It should be added that Yugoslav literature as a whole never came to life: the borders between national literatures did exist, despite being diffuse.⁷ Neverthe-

⁷ "The Croatian Illyric movement in the 1830s and 1840s and the linguistic and literary work of the Serbian scholar Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) were Yugoslav in their fundamental view. In the 20th century two outstanding literary critics and scholars, the Serb Jovan Skerlić (1877–1914) and the Croat Antun Barac (1894–1955) were clearly Yugoslav orientated, and after WWI the influential literary magazine *Književni Jug* (The Literary South) stressed the common Serbo-Croatian literary aspects. After WWII the Yugoslav ideology once more gained impetus as being one of the ideological foundations of socialist Yugoslavia. In its efforts to promote a Yugoslav common literature, the Encyclopedia of Yugoslav writers from 1971, for instance, registered writers from Yugoslavia regardless of their nationality. It should, though, be underlined that Serbian and Croatian literatures still existed as two distinct categories. During the years, monographs

less, Andrić never gave permission to be included in an anthology compiled exclusively according to national standards. Consequently, already in 1933 he refused to be featured in the ‘Anthology of Croatian Storytellers’ (*Antologija hrvatskih pripovjedača*), claiming: “I could never be a part of a selection which principally excludes poets otherwise close to me, only because they are of other faith or were born in another province. This is not my recent belief – it has been with me since my early youth and now, in my old age, such basic values do not alter.”⁸ Andrić described his loyalty to the Yugoslav ideals in 1971, in his confessions to Ljuba Jandrić: “I was for *jugoslovenstvo* since the times when Austro-Hungary was to be banished from our threshold. We, high school boys from Sarajevo, were against hegemony of any religion or nation. (...) I do not want to sound like a boaster when I mention that I was president of the progressive Serbo-Croatian youth in Sarajevo. (...) I was for *jugoslovenstvo* in 1941, when the Communist Party of Yugoslavia introduced Marxist convictions into everything... I was for *jugoslovenstvo* again in 1948, and I still am – and I would rather die like this then change beliefs in my old age!” (Jandrić, *Sa Ivom Andrićem* 73–76).

However, *jugoslovenstvo* was brought into question after Andrić’s death. The dissolution of Yugoslavia formally began when the former federative members of the common state proclaimed independence – first Slovenia, then Croatia, Bosnia and Herzegovina and Macedonia, and, some ten years after, Montenegro as well. Resistance to these processes came from the largest Yugoslav republic, Serbia. This was the major cause of the ensuing conflicts, including the bloodiest among them – the war in Bosnia and Herzegovina. As the most renowned Yugoslav writer internationally, during the war in the former Yugoslavia Andrić was often mentioned in the Western literary periodicals as an author of novels and stories that might help understand the Balkan history, inter-ethnic hatred and character of the Balkan wars. In that sense, his story ‘A Letter from 1920’ published in 1946 was the most frequently cited example.⁹

In the newly formed states, after the dissolution of Yugoslavia, the processes of forming and forging national identities were opposing the former Yugoslav ‘supra-

about Serbian and Croatian writers as well as of writers from Bosnia and Herzegovina and textbooks of Serbian and Croatian literature were published, but no history of Bosnian literature.” (Jacobson, ‘Who’s Whose? The Balkan Literary Context’ 267–279)

⁸ Ivo Andrić’s letter to dr Mihovil Kombol, 20 November 1933, cited in: Jandrić, *Sa Ivom Andrićem* 75–76

⁹ “Blood ties and hatred can be tricky. On a recent television talk show, a Croatian American and a Bosnian Muslim both attacked me for failing to note that in Sarajevo, at least, Muslims, Croats, Serbs and Jews had usually got along. I recommend that they and others read ‘The Damned Yard: And Other Stories’ by Ivo Andrić. A Bosnian Croat, Andrić won the Nobel Prize in Literature in 1961, mainly for his novel *The Bridge on the Drina*.” In one of his stories, ‘A Letter From 1920’, first published 73 years ago, Andrić explained: “Yes, Bosnia is a country of hatred. That is Bosnia. And by a strange contrast... there are a few countries with such firm belief... so much tenderness and loving passion... or with such a thirst for justice. But in secret depths underneath all this hide burning hatreds, entire hurricanes of tethered and compressed hatreds... Thus you are condemned to live on deep layers of explosive, which are lit from time to time by the very sparks of your loves and your fiery and violent emotion.” Andrić said that the people of the region denied this hatred, and consequently hated outsiders who mentioned it to them. The often invisible border between hate and love, and unity and disunity, is further explored in Andrić’s novel ‘The Days of the Consuls’ (1945), about the small Bosnian town of Travnik in the early 19th century, and the political atmosphere found there by the French and Austrian consuls. (Kaplan, “A Reader’s Guide to the Balkans”)

identity', propagandistically identified with the project 'Great Serbia'. As a result, this demanded a purist insistence on linguistic and *cultural idiosyncrasies* of separate national cultures and, consequently, exorcism of any Yugoslav elements (identified with the Serbian influence) (Kordić, *Jezik i nacionalizam*). In Serbia, this process was less pronounced. Serbian culture thus incorporated the legacy of Yugoslav culture. However, this did not remain unchallenged, and it affected the reception of Andrić's works. On a tide of anti-Yugoslav and anti-Serbian sentiments, the Croatian and Bosniak nationalist circles insisted on Andrić's 'heresy', his 'anti-Croatism' and allegedly 'anti-Moslem' attitudes. In Serbia, although less so, his 'Jesuitism' and non-Serbian origins remained under scrutiny.

What follows is a brief account on these processes, as they evolved in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia.

Andrić in Bosnia and Herzegovina

In Bosnia, already in the 1960s the first isolated claims emerged that Andrić's works, predominantly describing Bosnian circumstances, expressed a marked anti-Moslem stance. With the beginning of the war in Bosnia in 1992 such opinions were accepted and further elaborated in the Bosniak nationalist circles.¹⁰

The most frequently cited 'proof' of Andrić's intolerance towards the Bosnian Moslems (beside the novels *Na Drini ćuprija* and *Travnička hronika*, and some of his short stories) was Andrić's doctoral dissertation, defended in Graz in 1924 – *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule* (*Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*). It was not published until 1982, appearing in the first issue of the edition *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Andrić wrote on the destructive impact of the Turkish rule on the evolving spiritual life in Bosnia, through various forms of repression over the non-Islamic population. Andrić's dissertation was associated with the historical framework of his literary pursuits, and perceived as his ideological platform. In his stories and novels, Andrić merely disclosed his negative attitudes towards the Turkish government and Bosnian Moslems in a literary form. In that sense, for some Bosniak critics Andrić's dissertation represented an insulting and tendentious historical forgery (Rizvić, *Bosanski Muslimani u Andrićevom svijetu* 57–59, 82–84): it was, moreover, a platform for displaying the world of the Bosnian Moslems in his literature which firmly situated the Islamic characters in a negative context (Rizvić, *Bosanski Muslimani u Andrićevom svijetu* 75–78).

Symbolically, the war in Bosnia began in Višegrad, the town of Andrić's childhood he famously described in his greatest work, the novel *Na Drini ćuprija*. On July 1, 1991 a person named Murat Šabanović broke and threw in the river Andrić's bust which had stood near the bridge, claiming later that he was ordered to do this by Moslem leaders

¹⁰ In his 1967 essay entitled 'Bosanski duh u književnosti – Šta je to?' ('Bosnian spirit in literature – what is it?'), an attempt at mapping the space of the Bosnian national literature, Muhamed Filipović already claimed that Andrić's works "divided Bosnia more than many armies that marched across and spilled their blood on its soil". (Filipović, "Bosanski duh u književnosti – Šta je to?")

who boasted of this act, considering it as appropriate to do away with the ‘Bosnian Rushdie’.¹¹

In the academic camp disclosing the allegedly ‘anti-Islamic’ attitudes in Andrić’s work, the ‘groundbreaking’ contributions came from the Bosniak intellectuals Muhsin Rizvić and Šukrija Kurtović. They accused Andrić of distorting historical facts. The objections, therefore, did not address Andrić as a writer, but Andrić as a historian, which was absurd *per se*. In 1996, in his comprehensive study (influential among the Bosniak nationalists) *Bosnian Moslems in Andrić’s World (Bosanski Muslimani u Andrićevom svijetu)*, the literary historian Muhsin Rizvić, after a thorough analysis of Andrić’s work, put forward the claim that Andrić depicted the Bosnian Moslems in a negative light. According to Rizvić, Andrić’s novels *Na Drini ćuprija* and *Travnička hronika* impose a sense of historical guilt on the Turks and Bosnian Moslems, justifying the crimes committed over the Moslem population in the 1990s (Rizvić, *Bosanski Muslimani u Andrićevom svijetu* 169, 441).

Some time later, the Bosniak *Cultural Community* ‘Preporod’ from Tuzla demanded the renaming of Ivo Andrić Street in that city. Explaining the proposal, Muhidin Pašić (chairman of the society) claimed that Andrić wronged the Bosnian Moslems, thereby considerably contributing to hatred towards the Moslems in general. Andrić should, accordingly, be treated as a war criminal who inspired Serbs for their evil deeds in Bosnia.¹² In order to confirm their assessment of Andrić ‘scientifically’, in 2000 ‘Preporod’ organized a conference ‘Andrić and the Bosniaks’ (*Andrić i Bošnjaci*) and published a conference book. The opening ‘editor’s note’ to this volume suggested: “In the complex Balkan reality of the past and present times, the Bosniaks were and still are exposed to hostile ideologies which consider them as people which should be (due to its ‘historical guilt’) expelled from this region. In the literary department,

¹¹ Interviews with Murat Šabanović in the magazine *Slobodna Bosna*, Sarajevo, 20 April 2000 and 7 December 2000

¹² “In his political texts Andrić undeniably demonstrated a marked national-chauvinist stance which, according to (the Bosniak intellectual) dr Esad Duraković, borders racism. He imbued his literary works with the statements coming from them. It is therefore impossible to separate Andrić as a political writer and Andrić as a literary author. I take the liberty of saying that Ivo Andrić, precisely because of his literary pursuits, bears a grave responsibility, perhaps greater than the realizers of the project ‘Great Serbia’. He is one of the ideological architects of that project, along with certain members of SANU. If he were alive, we would probably launch an assessment of his responsibility for the crimes in Bosnia, for all the horrors that happened to the Bosniak people. In any case, the fact that he received a Nobel Prize has no importance whatsoever... Genocides over the Bosniaks that happened so far resulted from attempts at accomplishing the national-chauvinist project ‘Great Serbia’. It was, basically, conceived by Garašanin, verified by Moljević, then Mihajlović, and finally in 1986 by the Serbian Academy of Sciences and Arts (SANU). Ivo Andrić found his place in that chain with his political, but also with his literary writing. There he attempted to disqualify and demythify positive Moslem characters (*A. Derzelez*) and to satanize the whole Moslem-Bosniak history with his unhistorical explanations... Besides his literature, in his political texts, like his doctoral dissertation and the racist program of relocation of Albanian Moslems from Kosovo, Andrić expressed his pathological hate towards the Moslems and Islam in general. After all, several Bosniak intellectuals already made their statements on this matter. As such, Andrić holds a prominent position in the project ‘Great Serbia’ and we opine that he does not deserve a street in Tuzla called by his name... We only want to communicate that Ivo Andrić – as everybody likes to say, our only Nobel Prize winner – was among those who spread hate and unrest in Bosnia and Herzegovina.” Muhidin Pašić, interview in the Sarajevo weekly *Dani*, 20 August 1999.

those anti-Bosniak ideologies find their most fundamental support (and nourishment to contemporary anti-Bosniak practices) in the works of Njegoš, Mažuranić and Andrić. Knowledge on and interpretation of those works in a way which does not exhaust itself in an immanent approach to a literary piece is an important task for the Bosniaks in their struggle for survival, a struggle which was dramatically aggravated by the latest events (aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina in 1992–95).” (Maglajić, *Andrić i Bošnjaci*).

Such misuse (indeed falsifying) of Andrić's work was vigorously criticized by liberal writers and intellectuals (Stojić, “*Sramnička hronika*”). A debate between the Bosniak literary critics and university professors of literature, Munib Maglajić and Enver Kazaz, was indicative in that sense: Maglajić advocated Rizvić's judgments, while Kazaz deconstructed them. Kazaz disclosed the traps and deceptions of the ideological reading of Andrić's work: “On these terms Andrić became opiate and a crucial argument in the battles between right ideologies. Similar or almost the same was the academic reception which readily embraced the attributes Serbian, Bosniak, Croatian; namely, reception which proclaimed its own ideological focus as the supreme platform of national identity.” (Kazaz, “*Egzistencijalnost/povijesnost Bosne – interpretacija u zamci ideologije*”).

On the other hand, the respectable Bosniak literary critic Nedžad Ibrahimović points out: “The whole dispute around Andrić contains an underlying story about a search for identity. Identity of Bosnia and Bosniaks (inside), identity of literary works and Andrić (within).” (Ibrahimović, “*Kontekst u tekstu ili fiktivna biografija u nejasnom interpretacijskom kontekstu*”).

In spite of the protests from certain Moslem intellectuals, in Bosnia and Herzegovina Andrić is currently perceived as a national literary figure – due to his origins, the content of his work and his writing.¹³ As such, he features in the curricula of the elementary and high schools, and universities. In a poll launched by the weekly magazine *Dani* from Sarajevo, a jury of nine respectable critics and theorists of literature from Bosnia and Herzegovina proclaimed Andrić's novel *Prokleta avlija* as the finest Bosnian novel of the 20th century.

In his already cited essay ‘Ivo Andrić, paradoks o šutnji’, Ivan Lovrenović disclosed the Bosnian identity as a form of ethnic supra-identity, in an analogy to the formerly forged Yugoslav identity. In that sense, he referred to Andrić, who used to be ‘the most Yugoslav writer’, as ‘the most Bosnian writer’. “Thus Ivo Andrić, his literature, – beside all things he was and he ‘belonged to’ – is currently the only solid and safe place of the complex Bosnian identity, container of that identity which renders it clearly comprehensible. And here comes a dreary paradox: the process of creation and divergence of the three separate and isolated national cultures in Bosnia and Herzegovina – which may

¹³ “Ivo Andrić, his literature, – beside all things he was and he ‘belonged to’ – is currently the only solid and safe place of the complex Bosnian identity, container of that identity which renders it clearly comprehensible. And here comes a dreary paradox: the process of creation and divergence of the three separate and isolated national cultures in Bosnia and Herzegovina – which may easily turn out to be irreversible – produces a cultural situation wherein such identity is, in fact, unwelcome. Result: in Bosnia today, the most-Bosnian writer and, for that matter, an author of absolute, supreme aesthetic value, is undervalued by some, and misjudged by others.” (Lovrenović, “*Ivo Andrić, paradoks o šutnji*”)

easily turn out to be irreversible – produces a cultural situation wherein such identity is, in fact, unwelcome.” (Lovrenović, “*Ivo Andrić, paradoks o šutnji*”).

Andrić in Croatia

Andrić came from a Croatian catholic family and his first works were published in Croatian literary periodicals. He was included in the representative ‘Lexicon of Croatian Writers’ (*Leksikon hrvatskih pisaca*). This edition featured the following criteria for incorporating an author into the ‘body’ of a national, in this case Croatian, literature: “The notion of a ‘Croatian writer’ refers here to authors who wrote in Croatian, who belonged to the Croatian literary tradition and who operated within the Croatian cultural circle. It, likewise, refers to authors who clearly displayed their affiliation with the Croatian literature (e.g. some writers of Serbian or Bosniak origins).” However, the editors of this Lexicon did not insist on exclusivity of their selection, allowing for a possibility that some authors might be observed within the frameworks of more than one literary tradition – a double or triple affiliation should not be an issue. In Andrić’s case, such multiple affiliations had never been a matter of dispute.

Moreover, in Croatia, beside the *Lexicon of Croatian Writers*, Andrić was included in the *Lexicon of Foreign Writers*. Here (again) we encounter the claim that Andrić does not belong to a single national literature: he may be considered a Croatian writer in terms of his ethnic origins and language of his early works; in terms of personal choices and his writing, he operated within the frameworks of Serbian literature since the year 1920 (*Leksikon stranih pisaca*, 38–39).

Nevertheless, such appreciation of Andrić’s work evolved gradually. In the early 1990s, when Croatia became an independent state and at the peak of its nationalist euphoria, Andrić was ‘expelled’ – libraries disposed of his books, while he was denounced as a dishonest and immoral man who betrayed his homeland and rejected his ancestry for the sake of his career. In the Kingdom of Yugoslavia, his affinity for the Serbian cause came from his need to court Belgrade and the Serbs in power, and boost his diplomatic career. Likewise, after the war, he courted the ‘Yugo-communist Belgrade’. His works were observed from the same perspective.¹⁴

Such objections were already being stated in Croatia in Andrić’s lifetime. On a similar occasion, when at the assembly of *Matica hrvatska* in 1970, Šime Đodan proclaimed that Andrić, among other things, had renounced his people, he made a resigned comment: “It is a downpour which will never stop. I wish, more than anything, that I did not live to experience this... It is cruel and stirred by the wretched intentions of the *ustaša*! What do they want from me? And what for? I do not deserve it! All my long life I stood for unity and brotherhood. (...) Some Serbian chauvinists have also tried to defame me... Chauvinism is the same everywhere and always has the same intentions: to oppose true art and true harmony. I am saying this mainly to show that every national-chauvinism, including the one we refer to right now, always comes with

¹⁴ On the public defamation of Andrić in Croatia in the early 1990s, concerning the articles of the Croatian writer Branimir Donat in the Zagreb magazine *Vjesnik* from 29 December 1990 and 5 January 1991, see Karaulac, *Andrićeve kule i gradovi* 65–72

a hidden agenda, and that no less important task of us writers is to resist it wherever and whenever necessary.” (Jandrić, *Sa Ivom Andrićem* 73).

Nationalist defamation of Andrić had been criticized in the circles of liberal Croatian intellectuals.¹⁵ As the nationalist euphoria gradually lost its edge, Andrić's works began to be appreciated as paramount for Croatian literature, and Andrić himself as a Croatian writer. Academic Dubravko Jelačić, on the occasion of including Andrić in the representative edition ‘Centuries of Croatian Literature’ (*Stoljeća hrvatske književnosti*) described him as a “Croat who, due to unfortunate (we might say) circumstances, operated mainly within the frameworks of Serbian literature – like Vladan Desnica, to the contrary, a Serb who featured in the Croatian literature. As the Serbs already did in one of their editions of selected novels, selecting a novel from Desnica, we shall include Ivo Andrić in our edition ‘Centuries of Croatian Literature’ with the same right. I shall repeat: I am not saying that Andrić is a Croatian writer (...), but I am saying that he is *also* a Croatian writer, and that he *also* must not be ignored or forgotten. This correlative conjunction actually connects two separated identities. Andrić is, namely, both a Croatian and a Serbian author.” (Jelčić, “*Andrićeve hrvatske teme i Andrić kao hrvatska tema*” 18–19). Indicative for the attempts at re-introducing Andrić into the Croatian literature (including the claims that he based his literary expression on the Croatian literary heritage) is a remark from the Croatian writer and academic Ivan Aralica. Contrary to Andrić's well-known statement that he learned his language from Vuk Karadžić, Njegoš and folk poetry, Aralica suggests: “It seems to me, and Krleža shared this opinion, that Andrić continued the type of storytelling powerfully introduced into the Croatian literature by Matoš, using ‘inherited’ storytelling patterns (Jelačić claims the same). In Croatian literature, as opposed to Krleža's storytelling, it would be plausible to return to the one that originally came from Matoš, adopted in its most developed form by Ivo Andrić.” (Maštrović, “*Da li je Ivo Andrić (i) hrvatski pisac*” 257–282).

Objections to Andrić's personality and ‘conversions’, however, remained.¹⁶ The best descriptions of his ‘reintegration’ into the Croatian literature are Ivan Lovrenović's essay ‘Place of Ivo Andrić in the Croatian Literature’ (*Mjesto Ive Andrića u hrvatskoj književnosti*) (Lovrenović, *Ex tenebris. eseji, članci, razgovori*) and Dubravko Jelačić's 1999 contribution ‘Andrić's Croatian Themes and Andrić as a Croatian Theme’ (*Andrićeve hrvatske teme i Andrić kao hrvatska tema*) to the magazine *Forum* from Zagreb.

In the edition ‘Croatian Literature of Bosnia and Herzegovina in 100 Volumes’ (*Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga*), published by *Matica hrvatska* from Sarajevo in 2006, Andrić is the most-represented writer, with four volumes (*Travnička hronika*, *Na Drini ćuprija*, *Prokleta avlija*, *Priče*).

¹⁵ See the contributions of Strahimir Primorac to the Zagreb magazine *Erazmus* (1995) and Krešimir Nemeć to *Republika* (1992)

¹⁶ Indicative in this sense is Željko Poljak's remark from the book published in samizdat, Croatian Author Ivo Andrić (Hrvatski književnik Ivo Andrić): “The Croats gave great men to many nations in the world: to the Serbs they gave a Nobel Prize winner (Andrić) and the first president of the Serbian Academy of Sciences (Josif Pančić)”.

Andrić in Serbia

In the late 1980s Andrić was already a 'target' for the most aggressive Serbian nationalists – because of his origins and Yugoslav convictions, as well as his opportunism and careerism, first in the Kingdom, and subsequently in the communist Yugoslavia. However, his place in the canons of Serbian literature was never seriously questioned. The Serbian literary historian Radovan Popović suggests that Andrić's choice to be a part of Serbian literature should be respected: "Andrić wrote and undersigned that he considered himself a Serbian writer and there he put a full stop." (Popović, *Andrićeve prijateljstva*).

This is not to say that there had been no abuses of Andrić's work in Serbia and among the Bosnian Serbs. Nationalist intellectuals reshaped and used it for their purposes, adopting the accusations from Bosnian and Croatian nationalists about his pro-Serbian, hegemonic engagement. In such terms, Andrić's writing was interpreted as representation of the suffering (due to the Turks) only of the Serbian population – a variation of the nationalist propaganda. In the foreword to the 1995 Serbian edition of Andrić's dissertation, the Serbian literary critic Zoran Konstantinović wrote that the novel *Na Drini ćuprija* was "a synthesis of Andrić's insights into the spiritual life and suffering of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina. Those insights were already scientifically verified in his doctoral dissertation." (Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*). The leader of the Bosnian Serbs, Radovan Karadžić, distributed to the Western diplomats copies of Andrić's story 'Pismo iz 1920' (translated by his associate, the Anglicist Nikola Koljević) to support his claim that the common life of different ethnicities in Bosnia and Herzegovina was not an option (Lovrenović, *Duh iz sindžira. Eseji, članci, polemike*). The counter-efforts of the liberal intellectuals in Serbia amounted to disclosing of the abuses and falsifying of Andrić's legacy.

On the other hand, in a segment of the Serbian public scene, there had been accusations (not so loudly pronounced, but nevertheless present) on account of his inconsistency, opportunism and 'Jesuitism',¹⁷ including objections to his sympathies for Islam and disqualifications because of his Croatian ethnic background.¹⁸ In the reception of

¹⁷ In an official note, written in the first post-war years, one of his colleagues - diplomats wrote about him: "Andrić is a type of a capable routinized diplomat; however, he is a clam and invertebrate. Personally honest, but pathologically ambitious and a great careerist. In his conduct with others dignified and very tactical (...)" Vladislav Ribnikar gave a similar assessment of Andrić in a conversation with Vladimir Bakarić during the second session of AVNOJ in Jajce. Describing the characteristics of several Yugoslav pre-war diplomats, he said about him: "A true Jesuit, sleazy and dainty." When Jovan Dučić received from the cabinet of the minister of foreign affairs Milan Stojadinović a demand to enclose a matriculation certificate (he never acquired), he said resentfully: "This is a humbug of that Jesuit Andrić." Isidora Sekulić also attached this qualification to Andrić, disclosing his nature in an accusing retrospective to Radovan Zogović who visited her in 1947/1948 in her house on Senjak. (Karaulac, "Andrić u Berlinu")

¹⁸ Branko Lazarević's book *Dnevnik jednoga nikoga, 1941–1946* contains most of the negative, defamation claims about Andrić, which followed him in his lifetime and after his death in particular circles in Serbia. Among other things, Lazarević wrote: "He is, therefore, a catholic, a Bosnian catholic. He is a Bosniak. This name, however, bears a bad name. This is where the janissaries, dahi from Belgrade, Austrian 'šuckori' came from: such is the whole of Bosnia except Bosanska Krajina. As intellectuals, they are very dishonest and unstable (the assassination in Sarajevo was carried out by men from Krajina and Herzegovina); they are ambitious, lustful, hungry for power, money, food... Ivo Andrić comes from those circles: moreover,

Andrić's work in Serbia there is an additional current accusing him of anti-Serbian sentiments concealed behind the mask of his Yugoslav affiliations – a claim adopted from the positions of the radical Serbian and anti-Yugoslav nationalism. Indicative in this sense is Mirjana Stojisavljević's essay 'Andrić's dissertation in a cultural and linguistic context' ('*Andrićeva disertacija u kulturološkom i jezičkom kontekstu*'). According to Stojisavljević, in his dissertation and literary works Andrić unscrupulously falsified historical facts at Serbian expense, favoring the pro-Western catholic impact in Bosnia and Herzegovina. This he did from declaratively Yugoslav positions; however, they were essentially pro-Croatian, indeed pro-catholic – aiming at 'catholicizing' the Serbian population and fragmenting of the Serbian cultural realm (Stojisavljević, "*Andrićeva disertacija u kulturološkom i jezičkom kontekstu*" 139). Besides, Andrić's support for the unity of Serbs and Croats in the Yugoslav community contained 'the evil spirit of Croatization', whereas 'the ideological construct of Andrić's literary work had been and had remained in the service of the Croat Roman-Catholic expansionism' (Stojisavljević, "*Andrićeva disertacija u kulturološkom i jezičkom kontekstu*" 125).

This demonstrates how in the post-Yugoslav period the most aggressive Moslem, Croatian and Serbian nationalists attacked Andrić from more or less the same anti-Yugoslav positions, using not literary but biographical, historical and political evidence to argue that his personal, political and literary pro-Yugoslav orientation actually threatened their respective national communities, cultures and identities. Observed together, they indeed demonstrate the impossibility of reducing Andrić's work to rigid national frameworks – and its essentially 'supra-national' character.

Enver Kazaz wrote the following about the interpretation of Andrić's work in the national key: "In our times Andrić's literature became an arena of open conflicts of competing ideologies. In the former, totalitarian system, they were admittedly concealed, but no less effective: subsequently, they crucially determined the profile and axiology of reception of this literature in a segment of academic literary circles. The wider reception could not remain unaffected by those conflicts either, to the point that a soldier of *Republika Srpska* in Višegrad used Andrić's literature in front of foreign reporters as an argument for his struggle and a support for his ideological leanings. On the other hand, the act of demolishing Ivo Andrić's monument (in the beginning of 1992 in the same city) may be understood as an ideological dispute with the writer." (Kazaz, "*Egzistencijalnost/povijesnost Bosne – interpretacija u zamci ideologije*").

he comes from the catholic Bosnia; from Bosnia the most cunning and unpatriotic, and the most Austrian. Fra Ivo comes from such Bosnia. However, if one would search for his attachments to Bosnia, the strongest would be for the Moslems. His work is almost exclusively Moslem-Oriental. He loved the East. He often repeated this to me, and this is the only thing he expressed clearly. He was more of a bey then a fra. He was almost sorry because Muhammad's faith expired in Europe, especially in Bosnia, and because it belonged in the past." (Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga, 1941–1946*, 340–353)

Conclusion

Andrić's legacy is paramount for the South Slavic culture. Its contemporary reception demonstrates that, even today, it cannot be reduced to narrow national frameworks, surviving as a measure of the irreducibility of the South Slavic heritage to separate ethnic identities. Andrić is currently perceived as the key intercultural South Slavic writer who, in terms of belonging, belongs to everyone who can read his works without a translation. The Croatian Slavist Zvonko Kovač provides a comprehensive list of writers from the South Slavic area who may be considered intercultural. According to his criteria of interculturality, Andrić assumes the "leading role, almost as a model" among those authors (Kovač, "*Ivo Andrić kao interkulturni pisac*" 103). For Andrić, like in his famous novel, one of the most important symbolical images was the representation of a bridge – a testimony to the efforts of the human spirit to reach and connect separated riverbanks. Nevertheless, Andrić's writing itself represents such a bridge between the South Slavic nations and cultures.

BIBLIOGRAPHY

- ANDRIĆ, Ivo, 1976: *Istorija i legenda*. Beograd: Prosveta.
- ANDRIĆ, Ivo, 1995: *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*. Beograd: Prosveta.
- ANDRIĆ, Ivo, 1997: *Umetnik i njegovo delo*. Beograd: Prosveta.
- BUGARSKI, Ranko, 1997: *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- DEDJER, Vladimir, 1966: *Sarajevo 1914*. Beograd: Prosveta.
- FILIPOVIĆ, Muhamed, 2006: "Bosanski duh u književnosti – Šta je to?" Duh Bosne, No. 1.
- Sveske Zadužbine Ive Andrića, sveska 1, Beograd: Zadužbina Ive Andrića, 1982.
- IBRAHIMOVIĆ, Nedžad, 2000: "Kontekst u tekstu ili fiktivna biografija u nejasnom interpretacij-skom kontekstu", Forum Bosnae, 7–8, Sarajevo.
- JACOBSON, Per, 2008: "Who's Whose? The Balkan Literary Context", Studi Slavistici, 5/2008. Firenze: Firenze University Press.
- JANDRIĆ, Ljubo, 1977: *Sa Ivom Andrićem*. Kolo: knj. 470. Beograd: Srpska Književna Zadruga.
- JELČIĆ, Dubravko, 1999: "Andrićeve hrvatske teme i Andrić kao hrvatska tema", Forum, XXXVIII, no. 1–3, Zagreb: Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- KARAUŁAC, Miroslav, 2005: "Andrić u Berlinu", Vreme, Beograd, 12.
- KARAUŁAC, Miroslav, 2008: "Andrić u diplomatiji". Beograd: Filip Višnjić.
- KARAUŁAC, Miroslav, 1995: "Andrićeve kule i gradovi". Beograd: Beogradski krug.
- KAPLAN, D. Robert, 1993: "A Reader's Guide to the Balkan", New York Times, 18. April.
- KARAUŁAC, Miroslav, 2003: *Rani Andrić*. Beograd: Prosveta.
- KAZAZ, Enver, 2000/1: "Egzistencijalnost/povijesnost Bosne – interpretacija u zamci ideologije", Novi izraz, no. 10–11, Sarajevo: Pen Cenatar BiH.
- KORDIĆ, Snežana, 2010: *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- KOVAČ, Zvonko, 2009: "Ivo Andrić kao interkulturni pisac", Ivo Andrić: Grac – Austrija – Evropa 2, Graz–Beograd: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- LAZAREVIĆ, Branko, 2007: *Dnevnik jednoga nikoga, 1941–1946*. Beograd: Zavod za užbenike.
- Leksikon hrvatskih pisaca. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- Leksikon stranih pisaca. Zagreb: Školska knjiga, 2001.
- LOVRENOVIĆ, Ivan, 2005: *Ex tenebris (eseji, članci, razgovori)*. Zagreb: AGM.

- LOVRENOVIĆ, Ivan, 2005: *Duh iz sindžira. Eseji, članci, polemike*. Zagreb: Durieux.
- LOVRENOVIĆ, Ivan, 2008: "Ivo Andrić, paradoks o šutnji", *Novi izraz*, no. 39. Sarajevo: Pen Cenatar BiH.
- MAGLAJIĆ, Munib, 2000: *Andrić i Bošnjaci*. Tuzla: BZK Preporod.
- MAGLAJIĆ, Munib, 2001: "Žrtva dirljive odanosti", *Novi izraz*, no. 12, Sarajevo: Pen Cenatar BiH.
- MAŠTROVIĆ, Tihomil, 2001: "Da li je Ivo Andrić (i) hrvatski pisac", *Kroatističke studije*, Zagreb.
- POPOVIĆ, Radovan, 2009: *Andrićeva prijateljstva*. Beograd: Službeni glasnik.
- RIZVIĆ, Muhsin, 1996: *Bosanski Muslimani u Andrićevom svijetu*. Sarajevo: Ljiljan.
- STOJIC, Mile, 1999: "Sramnička hronika" *Dani*, 20. July 1999.
- STOJISAVLJEVIĆ, Mirjana, 2009: "Andrićeva disertacija u kulturnološkom i jezičkom kontekstu", *Grafički opus Ive Andrića (1923–1924) 3*, Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität Graz / Beogradska knjiga.
- WACHTEL, Andrew Baruch, 1998: *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press.

POVZETEK

Andrić kot objekt sovražstva: recepcija Andrićevih del v postjugoslovanskem kontekstu

V »intelektualnih« krogih in literarnih revijah se občasno pojavljajo polemični teksti, v katerih se presojajoče razpravlja o Andrićevih pripadnostih kot tudi o političnih konotacijah njegovih del, in sicer v luči kompleksnih historičnih povezav med tremi južnoslovanskimi državami, ki si Andrića prisvajajo kot svojo intelektualno »lastnino«: Bosna in Hercegovina, Hrvaška in Srbija. V kontekstu literarnih, zgodovinskih in političnih interpretacij svojih del se je Andrić znašel v središču debate o posebnih identitetah južnoslovanskih etničnih skupin.

V postjugoslovanskem obdobju so z bolj ali manj enakega antijugoslovanskega stališča Andrića napadali najbolj agresivni med muslimanskimi, hrvaškimi in srbskimi nacionalisti, pri tem pa niso uporabljali literarnih, temveč biografske, zgodovinske in politične dokaze za razpravo o tem, kako je Andrićeva osebna, politična in literarna pro-jugoslovanska usmeritev dejansko ogrožala vsako izmed omenjenih nacionalnih skupnosti, kultur in identitet. Vse to kaže, da je Andrićevo delo nemogoče zreducirati v ozke nacionalne okvirje, poleg tega pa sodobna negativna recepcija pri domoljubnih kritikih na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter Srbiji potrjuje dejstvo, da je Andrić danes eden od ključnih interkulturalnih južnoslovanskih pisateljev.

UDK 821.163.6.09Pajk P.

Katja Mihurko Poniž

Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici

TRIVIALNO IN/ALI SENTIMENTALNO? *ARABELA* PAVLINE PAJK, ŠTUDIJA PRIMERA

V prispevku izhajam iz vprašanja, ali je za pripovedno prozo Pavline Pajk ustrezna umestitev pod okrilje trivialne literature in v kolikšni meri so v tem besedilu prisotne prvine sentimentalnega pripovedništva. Izsledke analize motivnih, pripovednih in oblikovnih posebnosti romana *Arabela* soočam s spoznanji Mirana Hladnika v študiji *Slovenski ženski roman v 19. stoletju*, kjer je to delo na kratko primerjal z romanom *Skrivnost stare gospodične* nemške pisateljice Eugenie Marlitt in zapisal, da je slovenski ženski roman nastal ob zgledovanju pri njej. S primerjavo obeh romanov in recepcije nemške pisateljice na Slovenskem razmerje med njo in Pavlino Pajk na novo osvetlujem ter odgovarjam na vprašanje, zakaj so ji njeni sodobniki vztrajno očitali, da je bila posnemovalka Eugenie Marlitt.

The author proceeds from the question whether it is appropriate to classify Pavlina Pajk's prose as trivial literature and to what extent elements of sentimental narrative prose are present in her text. The results of the analysis of the thematic, narrative, and formal peculiarities of the novel *Arabela* are juxtaposed with Miran Hladnik's findings in his study *Slovenski ženski roman v 19. stoletju* [Slovene Women's Novel in the 19th Century], where he briefly compares this text with the novel *The old mam'selle's secret* by E. Marlitt stating that the Slovene women's novel was conceived based on the example of this German writer. By comparing both novels and the reception of E. Marlitt in the Slovene lands, the author sheds new light on the relationship between E. Marlitt and Pavlina Pajk and answers the question why her contemporaries persistently accused her of being E. Marlitt's epigone.

Ključne besede: Pavlina Pajk, *Arabela*, sentimentalni roman, trivialna literatura, ženski roman, recepcija nemške književnosti, literarni vpliv

Key words: Pavlina Pajk, *Arabela*, sentimental, trivial, woman's novel, reception of german literature

Opredelevitev raziskovalnega predmeta in stanje raziskav

Romanu *Arabela* se avtorji in avtorice člankov o Pavlini Pajk (Miran Hladnik, Silvija Borovnik, Katarina Bogataj Gradišnik in Matjaž Kmecl) niso poglobljeno posvetili, saj so njihove raziskave izhajale iz drugih vprašanj. Največ pozornosti je romanu *Arabela* doslej namenil Miran Hladnik, vendar se zdi, da je potrebno ponovno pretresti naslednja vprašanja: ali je za pripovedno prozo Pavline Pajk ustrezna oznaka ženski roman, ali je pravilna njena umestitev pod okrilje trivialne literature (Hladnik 1983: 89–90) ter v kakšnem razmerju je *Arabela* do romana *Skrivnost stare gospodične* (Das Geheimnis der alten Mamsell, 1867) Eugenie Marlitt. Izsledke analize motivnih, pripovednih in formalnoestetskih posebnosti romana *Arabela* bom soočila s spoznanji Mirana Hladnika v študiji *Slovenski ženski roman v 19. stoletju*, kjer je to delo na kratko primerjal z navedenim romanom nemške pisateljice in na koncu razprave zapisal, da je »slovenski

ženski roman nastal ob zgledovanju pri E. Marlitt« (Hladnik 1981: 291).¹ Pri tem bom sledila spoznanjem o drugih možnih literarnih vzorih Pavline Pajk (George Sand, Charlotte Brontë idr.), na katere je že opozorila Katarina Bogataj Gradišnik v razpravi *Ženski roman v evropskem sentimentalizmu*, vendar jih ni obravnavala v *Arabeli*. Njene izsledke bom prenesla na omenjeni roman in raziskala, v kolikšni meri so v tem besedilu prisotne prvine sentimentalnega pripovedništva in ali je mogoče prepričljivo dokazati povezave z romanom *Skrivnost stare gospodične*. S primerjavo obeh romanov in recepcije nemške pisateljice na Slovenskem bom razmerje med njo in Pavlino Pajk na novo osvetlila ter hkrati odgovorila na vprašanje, zakaj so ji njeni sodobniki vztrajno očitali, da je bila posnemovalka Eugenie Marlitt.

Novost mojega pristopa glede na dosedanje raziskave besedil Pavline Pajk je izbira enega samega besedila, na katerem bom preverila hipotezo o prevladi sentimentalnih prvin in (ne)ustreznosti oznake trivialno. Samo s poglobljenim branjem besedila in obravnavo posameznih vsebinskih, formalnih, stilističnih in narativnih kategorij v njem, torej le v študiji primera, lahko v romanu *Arabela* ugotovimo, v kolikšni meri je pisateljica prevzemala tuje vzorce in kaj je njen prispevek k razvoju slovenske pripovedne proze.

Revizija oznake ženski roman glede na pripovedno prozo Pavline Pajk

Oznako »ženski roman« je problematizirala že Katarina Bogataj Gradišnik v razpravi *Ženski roman v evropskem sentimentalizmu*, kjer je opozorila, da gre za zunajliterarni termin, ki se opira na spol pisateljic in bralk, »pri tem pa ga spremlja problematičen stranski pomen, češ da je to besedilo, ki naj bi razkrivalo neke tipično ženske lastnosti, kakor so npr. pasivnost, tenkočutnost, prevladovanje čustva nad intelektom itn., ali pa celo neko domnevno „žensko bistvo“« (1989: 23). Pomembno je še raziskovalno opozorilo, da je od takega pojmovanja samo korak do zelo priljubljenega uvrščanja ženskega romana v trivialno literaturo, kar je podprla z opozorilom, da Miran Hladnik obravnava ženski roman kot podzvrst trivialne književnosti (1989: 39). V literarnovednih razpravah se pojem »ženskega romana« v Hladnikovi opredelitvi ni utrdil, saj ga ni prevzel noben raziskovalec ali raziskovalka pisateljic iz 19. stoletja,² razen Katarine Bogataj Gradišnik, ki je, kot je bilo pokazano, hkrati opozorila na problematičnost rabe tega termina. Kljub temu je bila sintagma ženski roman uvrščena v leksikon *Literatura* (2009). Opredelitev gesla sledi Hladnikovi definiciji in pojma »ženski« ne problematizira kakor v geslu »ženska literatura«, kjer je zapisano, da gre za problematično oznako, »ki je upravičena le tedaj, kadar dela izražajo poseben ženski doživljajski svet« (Kos 2009: 476). Ob tem se seveda zastavlja vprašanje, kaj izražajo dela pisateljic, v

¹ Miranu Hladniku se zahvaljujem za kritično branje članka in sugestije, ki so spodbudile premislek o nekaterih preliminarne hipotezah in prispevale h končni podobi prispevka.

² Silvija Borovnik uporablja pojem »ženska literatura« kot oznako za umetniško literaturo, ki jo pišejo ženske (1996: 10). Matjaž Kmecl postavi v članku o Pavlini Pajk navedeno oznako v narekovaje (2001: 392). V članku *Prispevki slovenskih pripovednic k žanrski podobi proze 19. stoletja* (*Jezik in slovstvo* 2010, 1–2, 47–59) sem uporabila termin »ženski trivialni roman«, kakor ga opredeljuje nemška literarna veda, vendar ne kot oznako za besedila slovenskih pisateljic.

katerih ni »posebnega ženskega doživljajskega sveta«, kaj »ženski doživljajski svet« sploh je in zakaj v leksikonu ni gesla moška literatura, ki bi označevalo »poseben moški doživljajski svet«, če je literaturo mogoče ločevati glede na ta kriterij. Zaradi pogostosti uporabe sintagme »ženska literatura« je gotovo ustrezna njena uvrstitev v leksikon literarnih pojmov, vendar bi moral biti termin v razlagi v celoti kritično zavrnjen in ne opremljen s skrajno problematičnimi ponazoritvami, kot je npr. uvrstitev literature Elfriede Jelinek v »žensko literaturo«.

Roman *Arabela* in tradicija sentimentalnega romana

Pavlina Pajk je roman *Arabela* napisala že leta 1883 (prim. Erjavec/Flerè 1926: 270) in ga dve leti kasneje objavila v reviji *Kres*. Zgodba se dogaja na Moravskem, najbrž v Brnu, kjer živi naslovna junakinja, mlada Židinja Arabela, v hiši svojega strica Izidorja Karpelesa. Starše naj bi izgubila kot otrok. Zaradi Arabelinega bogastva, ki je bilo pridobljeno s srečko na loteriji, jo po očetovem prigovarjanju, a tudi iz lastnega nagiba, snubi bratranec Samuel. Arabela ga ne ljubi, a sprejme njegovo snubitev, saj ve, da je njen stric na robu propada in potrebuje njen denar. Zaradi finančnih težav ponudi Karpeles stanovanje v svoji hiši družini Waldek, saj ima pri zdravniku dolgove. V hišo se s starši preseli tudi sin Walter, ki je profesor. Z Arabelo sta si na začetku skorajda sovražna, a počasi se med njima razvije ljubezen, ki pripelje do poroke, saj se izkaže, da je Arabela v resnici tako kot Walter kristjanka. To izve iz dokumentov norice, ki jo je družina zaprla na podstrešje, kjer jo je naslovna junakinja romana slučajno odkrila in zanjo skrbela. Ko je Rebeka Karpeles odkrila, da nečakinja neguje blazno žensko na podstrešju, jo je preselila v klet, kjer jo je Arabela našla šele, ko je že umirala, in tako ob smrtni postelji izvedela, da je bila pokojnica njena mati.

V romaneskni zgodbi je Miran Hladnik odkrival vzorec romanov Eugenie Marlitt, še posebno *Skrivnosti stare gospodične*. Podobnosti in razlike med romanoma bom raziskala v nadaljevanju. Zdi se namreč, da je Pavlina Pajk v *Arabeli* predvsem prevzela značilne prvine sentimentalnih romanov.

Že Stritarjevi sodobniki so vpeljavali sentimentalnih prvin v njegovo poetiko kritično sprejeli, kar je razumljivo glede na to, da je *Zorin* nastal v času, ko v t. i. velikih književnostih sentimentalni roman ni bil več aktualen. Vendar je bil sentimentalizem neločljivo povezan z idejo o enakovrednosti vseh človeških bitij, zato je bil privlačen tudi za pisateljice. Položaj žensk v 18. in 19. stoletju namreč v nobenem pogledu ni bil primerljiv s položajem njihovih sodobnikov, ki so pripadali istemu družbenemu razredu. Druga značilnost sentimentalizma, ki je bila vznemirljiva za pisateljice, je bil poudarek na kultu čustev, saj ga je bilo mogoče prenesti na svet zasebnosti, v katerem so živele meščanke, pa tudi plemkinje. Po drugi strani je bila podoba ženske, kakor so jo razvili sentimentalni romani (pasivnost, nežnost, moralnost, plemenitost) za pisateljice problematična, zato so njihovi romani pogosto odmikali od sentimentalne paradigme.³

Katarina Bogataj Gradišnik ugotavlja, da so slovenske pripovednice v 19. stoletju prevzele sentimentalni vzorec iz romana *Pamela ali nagrajena krepost* (Pamela, or

³ Prim. Ursula Stohler, Released from Her Fetters? Natural Equality in the Work of the Russian Sentimentalist Woman Writer Maria Bolotnikova, *Aspasia* 2 (2008), 1–27.

Virtue Rewarded, 1740) Samuela Richardsona.⁴ Tudi v *Arabeli* je vzorec prepoznaven v izhodiščni situaciji romana: bivanju naslovne junakinje pri bogatih sorodnikih. Vendar je že v tej situaciji viden odmik slovenske pisateljice, kajti Arabelini sorodniki so v resnici tik pred finančnim polomom in jih lahko reši le njeno bogastvo. Drugi pomemben odmik je v razredni pripadnosti. Naslovni lik ne izhaja iz nižjega sloja kot družina Karpeles, zaradi česar ni pomanjkljivo izobrazena in v romanu ni potrebna oseba, ob kateri bi junakinja pridobila omiko in izobrazbo, kakor se to zgodi v Richardsonovi *Pameli*, *Mansfield parku* Jane Austen in v nekaterih romanih E. Marlitt (*Das Heideprinzesschen*, *Das Geheimnis der alten Mamsell*).

Arabela je kot literarna junakinja blizu liku Jane Eyre Charlotte Brontë,⁵ tudi ona je sirota,⁶ ni lepota, okolju, v katerem živi, kljubuje na svoj način in je predana skrbi za druge. Presenetljivo je pisateljčino večkratno opozorilo, da Arabela ni privlačna. Ne samo da brez bogastva ne bi bila »vredna niti enega moškega pogleda« (Pajk 1885: 3), kakor pravi njen stric, temveč daje vtis »bolj starikave, nego pa dvaindvajsetletne gospodične« (8), večinoma svetu kaže obraz, na katerem so oči »majhne in odurne, njeno čelo neprijazno« (227). Opozorili smo že, da je v tem blizu *Jane Eyre*, obema romanoma je skupna tudi družinska skrivnost, ki je sicer v romanih s sentimentalnimi prvinami pogost motiv. Tako v *Arabeli* kot v *Jane Eyre* so sorodniki na podstrežje zaprli blazno žensko in obe protagonistki jo sami odkrijeta, s tem pa dregneta v skrivnost, ki naj bi jima ostala prikrita. Tudi v *Arabeli* velik del romana zavzema ljubezenska zgodba.

V protagonistko sta kljub njeni zunanji neprivlačnosti zaljubljena njen bratranec Samuel in introvertirani, a rahločutni profesor Waldek, ki Arabele sprva niti ne opazi, a se počasi v njem razvije ljubezen do nje, ki je tako globoka, da se je zanjo pripravljen celo dvobojevati s tekmečem. Vendar pisateljica dogajanje obrne tako, da to sploh ni potrebno, ker tudi Samuel spozna, da je dvoboj romantična relikvija, ki ne bi prinesla nič dobrega. Arabela se kot večina sentimentalnih junakinj znajde v trikotniku med strastnim mladeničem, ki o svojih čustvih govori brez zadržkov, a je brez globljih moralnih vrednot, in med poduhovljenim, plemenitim in blagim, a nekoliko vase zaprtim moškim okoli tridesetih, ki je razočaran nad koketnim ženskim svetom postal »sovražnik žensk« in samotar (takšnih likov v sentimentalnih romanih ne manjka in ta vzorec prevzame celo Jane Austen v romanu *Prevzetnost in pristranost*).⁷ Vendar pri Pavlini Pajk pogrešamo dejansko razpetost med zapeljivca in plemenitega samotneža

⁴ Na to opozarja že Miran Hladnik v monografiji *Trivialna literatura* (1983: 40).

⁵ V nemščino je bil roman preveden, kot poroča Katarina Bogataj Gradišnik (1984: 139), že leta 1848, zato je zelo verjetno, da ga je Pavlina Pajk poznala, saj je bil dostopen v prostoru, v katerem je živela.

⁶ Osirotelost glavne junakinje je izhodiščna točka številnih sentimentalnih romanov in njegovih naslednikov. Pri Pavlini Pajk jo je najbrž potrebno povezati tudi z njeno lastno življenjsko zgodbo.

⁷ Katarina Bogataj Gradišnik opozarja, da je takšno razmerje Pavlina Pajk upodobila tudi v noveli *Blagodejna zvezdica*, ki v številnih potezah spominja na roman *Marquis de Villemer* (1866) George Sand. Ker se ni ohranilo nobeno pričevanje slovenske pisateljice, da je brala prav ta roman, o dokazljivem vplivu ni mogoče trditi. A hkrati ni mogoče spregledati, da je bila navdušena bralka George Sand, saj je o njej napisala spominski članek, objavljen v *Zori* leta 1876. Roman bi lahko brala tudi v nemškem dunajskem prevodu iz leta 1860 (*Der Marquis von Villemer*, »Übersetzt von G. F. W. Rödiger. 2 Thle. Wien: Hartleben«), leto kasneje je izšel tudi v Brnu, kjer je Pavlina Pajk kasneje tudi živela (*Der Marquis von Villemer*, »Brünn: Buschak & Irrgang, 1861«). Za podatke o nemških prevodih in njihovih razširjenosti v avstroogrski monarhiji se zahvaljujem Kerstin Wiedemann.

ter prikaz notranjih bojev, ki jih v junakinji sproži želja po privlačnem osvajalcu. Arabela namreč ni zaljubljena v Samuela in vsi njeni »dušni boji« so posledica razpetosti med dolžnostima do družine in vere.

Moški, s katerim se glavna junakinja na koncu poroči, je tako v *Arabeli* kot v drugih besedilih Pavline Pajk, denimo v *Blagodejni zvezdici*, sposoben globoke empatije, je rahločuten in včasih le težko premaga solze (Katarina Bogataj Gradišnik 1984: 27). V slovenskem romanu je najbolje utelešen v Milanu Zorinu, a tudi profesor Waldek ima vse omenjene lastnosti. Povezava s Stritarjevim romanom ni le junakova rahločutnosti, temveč tudi vegetarijanstvo. Toda medtem ko Stritar le enkrat omeni Delino vegetarijanstvo kot znak njene srčne dobrote, je v *Arabeli* na več mestih izpostavljen profesorjev, za 19. stoletje gotovo nenavaden, način prehranjevanja. Walterja pisateljica že na začetku označi kot vegetarijanca, ki je »tako pretiran« (1885: 71), da raje je v svoji sobi sam, kot da bi gledal, »kako si mati in oče, po njegovem mnenji seveda, zastrupujeta življenje z mesnimi jedili« (Pajk 1885: 71). Starše Walterjeva »jako nedolžna slabost« (75) sicer nekoliko skrbi, a bralec oz. bralka izve, da je »vendar dobrega zdravja, hvala Bogu« (75), četudi svoji materi z vegetarijanstvom in posebnim prehranjevanjem dela nemalo težav, kajti njegova najljubša jed je »grahamski kruh« (285). Kljub temu *Arabela* ni prvi slovenski vegetarijanski manifest, saj profesorja Waldeka ljubezen spreobrne v mesojedca, s čimer osreči svojo mater, ki meni, da »košček dobro napravljene pečenke izda več, kakor pa cela skleda zelenjave ali pa močnatih jedij« (441). Ob tem nenavadnem odkliku od sentimentalnega junaka je presenetljiv tudi njegov videz, ki je daleč od privlačnega, ali kot ga opiše pisateljica: »Profesorjeva zunanost je bila karakteristična, kakor njegova notranjost. Učenost mu je gledala iz vseh črt na obrazu: iz zamišljenega čela, iz resnobnih oči, ki so tako strogo gledale skozi velike očali [...] Lice je bilo obrito; redki, rumenkasti lasje pa so mu že začeli siveti, in na temenu je imel majhno plešo« (182). Walter Waldek se kot večina moških likov pri Pavlini Pajk ne more meriti z vedno nekoliko skrivnostnimi junaki večine sentimentalnih romanov (oziroma tistih, v katerih so opazni elementi sentimentalne literature), za te junake se namreč mora protagonistka navadno boriti s kakšno lepšo tekmico, a v tem boju zmaga duhovito, tenkočutno in plemenito dekle, medtem ko koketa nikoli. Arabela je torej blizu angleškemu tipu junakinje, ki ni lepa, a je razgledana, tenkočutna in plemenita.

V raziskovanem romanu lahko prepoznamo še eno značilnost sentimentalnega izročila: junakinjino razpetost med čustva in moralno dolžnost, zaradi katere se odpove ljubljenu moškemu, a se stvari preobrnejo tako, da se na koncu z njim srečno združi. V tem smislu Pavlina Pajk v *Arabeli* modificira vzorec, kajti vzrok odpovedi ni nižji stan, revščina ali vezanost na drugega moškega, temveč verska pripadnost. Arabela najprej verjame, da je Židinja, medtem ko je Waldek katoličan. Zapletu v ljubezenski zgodbi, kakor je blizu sentimentalizmu, ko junakinja pobegne, da bi ohranila svojo stanovitnost, Pavlina Pajk ne sledi. Odide namreč Walter in se vrne, ko se razjasni, da je bila Arabela krščena. Vendar je njegov odhod posledica njene stanovitnosti, saj mu Arabela pove, da kljub svoji ljubezni do njega nikakor ne more prestopiti v katoliško vero. Ovinek v odpoved, ki sledi vzorcu t. i. Entsagungsromana,⁸ se na koncu izkaže za premostljiv, kajti ljubezenski par v resnici pripada isti veri.

⁸ O vzorcu ljubezenske odpovedi in t. i. Entsagungsromanu gl. tudi Bogataj Gradišnik (1989: 37).

Pomembno za roman je Arabelino spoznanje, da se ne more poročiti s človekom, ki ga ne ljubi. To se ji razkrije šele, ko sama ljubi, in s tem lahko razložimo Samuelov lik v zgodbi. Zdi se, da bi bila za tipično sentimentalno razpetost med čustvo in dolžnost dovolj junakinjina zavezanost židovski veri. Z Arabelino zavrnitvijo Samuela je Pavlina Pajk svoje besedilo postavila v romaneskno tradicijo, ki pritrjuje zakonu iz ljubezni, četudi s tem krši družbena pravila. Arabela jasno pove, da zakon, ki je sklenjen iz drugačnih nagibov, ne more biti srečen: »Medsebojno življenje dveh zakoncev pa, ki se ne ljubita, je hujše, nego privezanemu biti mrliču. Tak zakon je največja muka« (Pajk 1885: 390). Brez Samuelove prisotnosti v zgodbi Arabela takšnih besed, ki so se pisateljici očitno zdele pomembne, ne bi izrekla.

Prisotnost sentimentalnih motivov bi bila v *Arabeli* prepričljivejša, če bi bil tekst daljši. Zaradi kratkosti se namreč zdi, da jih je v besedilu preveč in niso dovolj natančno izoblikovani. Vendar je kljub temu mogoče trditi, da je pisateljica želela napisati slovensko različico romana s sentimentalnimi elementi. V prostoru, ki ji je bil odmerjen, a tudi v njeni premajhni umetniški moči je najbrž potrebno iskati vzroke, da se zdi njen tekst v primerjavi z romani velikih pisateljic, kot so Charlotte Brontë, Jane Austen, George Sand bolj osnutek kot umetniško delo. Vendar prav navedena imena odpirajo vprašanje, zakaj vse do Katarine Bogataj Gradišnik nihče ni Pavlino Pajk povezal z njihovimi besedili, temveč le z romani Eugenie Marlitt. Da bi odgovorili na to vprašanje, moramo predstaviti sprejem romanov nemške pisateljice na Slovenskem v času, ko je ustvarjala Pavlina Pajk.

Recepcija Eugenie John Marlitt v 19. stoletju na Slovenskem

Eugenie Marlitt (1825–1887) predstavlja v nemški književnosti utelešenje uspešne pisateljice, saj je vseh njenih devet romanov v času prvih objav doživelo legendaren uspeh.⁹ Cornelia Hobohm je v disertaciji *Marlitt – Bürgerliche, Christin, Liberalin, Autorin* povzela jedrno zgodbo vseh pisateljicinih romanov. Otrok-ženska¹⁰ sreča nekoliko starejšega moškega, do katerega je najprej sovražno nastrojena, nato se zbližata (pogosto dekle pri tem opravi plemenito delo, ki je v povezavi s skrbjo za druge) in se na koncu poročita. Zgodba se začne s preselitvijo junakinje v novo okolje, na koncu se vse epizodne zgodbe združijo v srečni finale. V ospredju je vedno ženska, zgodba je pripovedovana z njene perspektive, poudarek je na njenem notranjem svetu, čustvovanju in refleksijah. Protagonistka je v vseh romanih lepo, mlado dekle v starosti od 17 do 23 let, premišljuje bitje, ki si želi samostojnosti in svobode, vendar se brez težav ukloni pričakovanjem okolja, če je to cena za srečen zakon. S tem tudi izpriča, v skladu z meščanskimi nazori, svojo zrelost in odraslost. Za vse osrednje ženske like v romanih

⁹ Ko je roman *Zlatolasa Else* (Goldelse, 1866) začel izhajati v reviji *Gartenlaube*, so vneti bralci in bralke čakali pred uredništvom. Ko so revijo dobili, so kar na prostem, sedeč po stopnicah ali naslanjajoč se na ograje, brali iz nje. Zgodba se je ponovila tudi ob drugih romanih. Prim.: U. Bonter, *Populärroman*, 2005, 9.

¹⁰ U. Bonter uporablja v nemški terminologiji uveljavljen izraz Kind-Frau, ki označuje dekle oziroma žensko, ki uteleša tako otroškost kot spolno zrelo ženskost. Najpogosteje se je pojavljala v besedilih s konca 19. stoletja kot odgovor na naraščajočo žensko emancipacijo. Gl. K. Mihurko Poniž, *Labirinti ljubezni od romantike do II. svetovne vojne*, Ljubljana: Sophia, 2008, 158–159.

E. Marlitt so značilni tudi velik delovni etos, glasbena nadarjenost in izobraženost ter samaritansko razdajanje in skrb za druge. Kot opozarja Cornelia Hobohm (1998: 265), so protagoniste v romanih E. Marlitt pred poroko emacipirana in relativno svobodno delujoča bitja. Njihova odločitev za zakon tako izhaja tudi iz pisateljčinega prepričanja, da se v srečnem zakonu uresniči žensko poslanstvo, s čimer ne pristaja na dogovorjene zakone, ki so bili v njenem času družbena norma (Bonter 2005: 39).

Za razumevanje negativne recepcije E. Marlitt na Slovenskem se zdi smiselno opozoriti na preobrat v odnosu do nemške pisateljice, ki se je zgodil v njeni domovini leta 1885¹¹ po objavi članka *Die Clauren-Marlitt* izpod peresa Hermanna Friedrichsa, urednika revije *Magazin für Literatur des In- und Auslandes*. Friedrichs je v Marlitt videl neposredno naslednico romana *Mimili* (1816) Heinricha Claurena.¹² Pisateljici je očital prikrito čutnost in opolzkost, ki naj bi prav zaradi zakritosti imela na bralstvo še posebno poguben učinek. Na pisateljčino stran so se postavili predvsem avtorji revije *Gartenlaube*, a tudi Gottfried Keller. Očitki o domnevni spornosti romanov E. Marlitt so bili hitro ovrženi, vendar se je diskusija nadaljevala z vprašanjem o vrednosti pisateljčinih del in pripeljala do končne sodbe, ki je pisateljčino delo popolnoma razvrednotila. Marlitt je kmalu postala sinonim za manjvredno literaturo (Bonter 2005: 243), čeprav je med svojimi sodobniki veljala v nekaterih pogledih (kritika pridobitniškega meščanstva, ki je pozabilo na moralo, poudarjanje dobrih lastnosti ljudi, ki si sami služijo kruh, samostojnost ženskih likov) celo za progresivno pisateljico. Urszula Bonter vidi razloge za razvrednotenje dela Eugenie Marlitt v poznih osemdesetih letih 19. stoletja predvsem v spremenjenih bralskih potrebah, na katere je vplivala tedanja družbenozgodovinska situacija, ki je omogočila nov zakon o svobodi tiska in posledično nastanek številnih novih časopisov, zaradi katerih družinske revije niso bile več osrednje meščansko čtivo. Izbruh novih časopisov in revij je omogočil prelome s tabuji, brisanje meje med javnim in zasebnim, senzacionalne novice so postale del vsakdanjika. Spreminjati se je začela vloga družine in zakona, ločitve niso bile več redkost, novi časi so zahtevali tudi drugačno književnost, svet, v katerem se vse vrtilo okrog plemenitih čustev, je postal včerajšnji svet in romani Eugenie Marlitt kot njegov najuspešnejši leposlovni izdelek povsem zastareli ali, kot navaja Urszula Bonter misel Michaela Stürmerja: »Um die Jahrhundertwende spaltete sich die Wirklichkeit. Der Kampf um die Tradition wies Züge einer Donquichotterie auf.«¹³

Opisana družbenozgodovinska situacija in razvrednotenje del E. Marlitt sta najbrž vplivala tudi na recepcijo nemške pisateljice konec 19. stoletja v slovenskem kulturnem prostoru. Ker je slovensko bralstvo segalo po pisateljčinih romanih in spremljalo tudi dogajanje v nemških časnikih, bom v nadaljevanju podala celovit pregled recepcije E. Marlitt tako v slovenski kot v nemški publicistiki, ki je izhajala v 19. stoletju v Ljubljani. S tem želim pokazati, da je bil odziv na njena dela na Slovenskem nenavadno

¹¹ Ta preobrat v recepciji omenja tudi Miran Hladnik (1984: 42) in ga pripisuje spremembi okusa tedanje meščanske inteligence.

¹² Heinrich Clauren (1771–1854) je z romanom *Mimili*, ki je bil njegova prva literarna uspešnica, sledil vzorcu Rousseaujeve *Nove Heloize*. Na Slovenskem je njegova dela ostro zavrnil Janez Trdina v povesti *Ujmetnica*.

¹³ Michael Stürmer: *Das ruhelose Reich. Deutschland 1866–1918*, Berlin, 1994, 259. Stavek navajajo, ker spominja na vztrajno dokazovanje Pavline Pajk, da so tradicionalne vrednote pomembnejše od naturalističnega slikanja resničnosti.

oster in so se nanjo sklicevali tudi tedaj, ko so pisali o temah, ki niso bile neposredno povezane z njenimi romani.

Na Slovenskem imamo tako pasivno kot reproduktivno recepcijo Eugenie Marlitt.¹⁴ Miran Hladnik piše o Marlitt kot literarnem zgledu Pavline Pajk in Luize Pesjak; vprašanje o produktivni recepciji Pavline Pajk¹⁵ bomo kritično pretresli v poglavju o njenem razmerju do nemške pisateljice.

Prvo omembo Eugenie Marlitt na Slovenskem najdemo v časopisu *Laibacher Zeitung* v feljtonu o knjižnih novostih v nemškem govornem prostoru. Leta 1876 je bila objavljena novica o izidu romana *Die Reichsgräfin Gisela*. Zapis govori o veselju, ki je zavladalo v nemških hišah, ko je uredništvo revije *Gartenlaube* objavilo, da bo v naslednjem letu začel izhajati omenjeni roman, ki so ga že dolgo z napetostjo pričakovali.¹⁶ Vendar Marlitt v *Laibacher Zeitung* ni bila posvečena večja pozornost kot drugim nemškim pisateljicam.¹⁷

O priljubljenosti Marlitt pri ljubljanskem bralnem občinstvu ne priča le navedena novička, temveč tudi ohranjeni izposojevalni in prodajni katalogi. Njeni romani se pojavljajo predvsem v katalogu Hedwig Radics,¹⁸ kjer naštejemo kar deset njenih del, vendar so v katalogu prav tako številne tudi knjige nekaterih drugih popularnih avtoric (Natalie von Eschtruth, Berte Behrens, Sophie Schwarz, Lule Kirschner).¹⁹

Veliko število nemških knjig odkrijemo v katalogu Janeza Giontinija,²⁰ vendar Marlitt ne izstopa v primerjavi z drugimi nemškimi popularnimi avtoricami.

Zanimivo je, da nobene knjige Eugenie Marlitt ne najdemo v katalogu knjižnice Janka Kersnika,²¹ čeprav iz drugih virov vemo, da je ni bral le ženski del družine, temveč tudi Kersnik sam, saj jo omenja tako v recenziji romana slovenske pisateljice

¹⁴ Hannelore Link je pasivno recepcijo opisala kot recepcijo, ki jo lahko beležimo na osnovi zapisov bralskih izkušenj, katalogov izposojevalnih knjižnic, distribucijskih načinov in s ponudbo knjig na prodajnih in knjižničnih policah (Link 1976: 99). Pod reproduktivno recepcijo pa razume vse napore, da bi se literarno besedilo približalo publiki, torej recenzije, poročila v publicistiki, predavanja, bralne večere ipd. (89).

¹⁵ Produktivna recepcija pomeni po Hannelore Link sprejem motivov, pripovednih postopkov, oblikovnih posebnosti kakega avtorja pri drugih ustvarjalcih. Njeni opredelitvi posameznih tipov recepcije sledi Tone Smolej v monografiji *Slovenska recepcija Ėmila Zolaja (1880–1945)*.

¹⁶ Marlitts neuer Roman, *Laibacher Zeitung* 9, l. 1869, 43.

¹⁷ Poročila o novih knjigah so se nanašala tudi na dela Marie von Ebner-Eschenbach, Elise Polko, Rose Barach, Adeline von Bay, Eufemie Ballerstreu, Betty Paoli in Claire von Glümer. Leta 1880 je bil objavljen nekrolog ob smrti Ide Hahn-Hahn.

¹⁸ Hedwig von Radics-Kaltenbrunner je leta 1886 ustanovila prvo privatno knjižnico v Ljubljani. Prostori knjižnice so bili v njenem stanovanju. Leta 1898, ko je bil izdan katalog knjižnice, je imela preko 3586 knjig in je publiki nudila bogat izbor romanov, dram, pesniških zbirk in mladinskih knjig. Knjižnica je štela med 500 in 1000 članov, ki so lahko plačali mesečno ali letno članarino. Prim. Žigon 2010: 97–111.

¹⁹ Te avtorice so vzorec Marlittove nekoliko prilagodile novi družbeni situaciji in so zaradi tega potisnile njena dela nižje na lestvicah priljubljenosti. Prim. Bonter 2005: 240–242.

²⁰ Janez Giontini je leta 1843 odprl v Ljubljani knjigarno in tri leta kasneje izposojevalnico knjig. Ob tem je izdal tudi obsežen katalog, ki ga je v naslednjih letih večkrat razširil z novimi naslovi. V katalogu prevladujejo knjige v nemškem jeziku.

²¹ Gre za družinsko knjižnico, ki je ni uporabljal le pisatelj, temveč tudi ženski del njegove družine (mati, žena in hčere). Iz ohranjenih knjig Kersnikove knjižnice, ki se je povečevala tudi po njegovi smrti, je leta 2008 zgodovinar Mitja Potočnik sestavil seznam. Pri tem je potrebno poudariti, da 882 ohranjenih knjig gotovo ne predstavlja celotne zbirke, saj je bil Kersnikov grad Brdo po drugi svetovni vojni požgan in je marsikaj izginilo v ognju. Prim. Gregor Kocijan 2009: 159–166.

Luize Pesjak kot tudi v različnih literarnih besedilih, kjer prikazuje bralke romanov Marlittove. V Kersnikovi knjižnici najdemo številne nemške pisateljice, kar potrjuje našo hipotezo, da je bila Marlitt le ena od popularnih nemških avtoric, ki so jih brali v 19. stoletju na Slovenskem. Romanov Marlittove ne najdemo v katalogu knjižnice Splošnega ženskega društva,²² kjer so sicer nemške avtorice številčno najbolj zastopane. Vendar so bile na policah omenjene knjižnice nekatere številke revije *Gartenlaube*, kjer je objavljala.

Marlitt se kot ena izmed nemških popularnih pisateljic pojavlja v spominih Marice Nadlišek Bartol:

»Starejša generacija žena je imela veliko možnosti za branje. Takrat so imela naša dekleta, ki so znala nemško, na razpolago obilo duhovne hrane, ki je bila primerna njihovi starosti. Eschtruth, Marlitt, Heimburg in najbolj brana Courths-Mahler – to je bila takrat sladka kaša naših deklet. Napetost, lep slog, zanimiva snov in spodobnost, to so bile močne strani omenjenih avtoric, katerih dela si lahko dal mlademu dekletu v roke brez slabe vesti.« (Bartol 1930: 335)

Kot bralka romanov Eugenie Marlitt v zgodnji dekliški dobi se v *Moji prijateljici* in *Pismih* razkrije Zofka Kveder. Besede obeh pisateljic pričajo o tem, da so bile knjige popularnih nemških pisateljic dekliško branje, h kateremu se starejše bralke, ko so odkrile druge avtorje in avtorice, najverjetneje niso več vračale. Zdi se, da je bila Marlitt le ena izmed tedaj zelo branih nemških pisateljic, vendar raziskava reproduktivne recepcije pokaže drugačno sliko. V slovenskem kulturnem prostoru se namreč kot edina zares vplivna nemška pisateljica pojavlja samo Eugenie Marlitt, in to predvsem v delih slovenskih pisateljev.

Že leta 1876 jo omeni Janko Pajk v *Razgovorih*, kjer ostro zavrne »samomorski in krvavi značaj« nemškega modernega romana, ki slika narodni šovinizem in socialne krize ter kot izjemo izpostavi Marlitt in Samarowa²³ (Pajk 1876: 79). V Govekarjevi noveli *Sama svoja* bere dekle Minka romane Eugenie Marlitt. Njena bralka je nemška guvernantka Elza v Kersnikovem *Ciklamnu*, kjer izbor literature gotovo ni naključen, saj jo prav takrat obišče narodno zavedni dr. Hrast, ki se v pogovoru izkaže za dobrega poznavalca nemške pisateljice in naredi kar majhno predavanje o njej, ko ga Elza vpraša, zakaj po njegovem mnenju čez dvajset let Marlittove nihče ne bo več bral (Kersnik 1949: 125).

Janko Kersnik je v *Ljubljanskem zvonu* leta 1888 objavil recenzijo *Beatinega dnevnika* Luize Pesjak. Skrit za psevdonim B je obsežen del svoje recenzije posvetil Marlittovi. Ugotavljal je, da njena dela niso umotvori, predstavljeni so namreč značaji zvečine problematični, še posebno moški, ki so vse preveč idealni ali, kakor Kersnik kritično oceni svoj spol: »Takšni nismo in nikoli ne bomo!« (Kersnik 1952: 289) Nato nekoliko presenetljivo doda, da pri Luizi Pesjak pogrša »genialnih darov, ki značijo Marlittina dela, namreč: tehnike, zamotanega dejanja in – moči, moči in strasti!« (Kersnik 1952: 293) Čeprav Kersnik očita Marlitt marsikaj, kar tudi njemu ni bilo tuje, saj

²² Več o tej knjižnici in njenem katalogu gl. Dular 2003: 115–131.

²³ Gregor Samarow je bil psevdonim nemškega pisatelja Oskarja Medinga (1828–1903), ki je v romanih prikazoval zgodbe iz novejša nemške zgodovine.

se *Ciklamen* in *Agitator* končata s poroko, je vendar presenetljivo, da je svoji literarni učenki Marici Nadlišek Bartol v branje svetoval prav dela Eugenie Marlitt, ki jo je prišteval med »dobre Nemce« (Kersnik 1984: 307).²⁴

Leta kasneje je Kersnikovo zavrnitev *Beatinega dnevnika* pohvalil Josip Tominšek z besedami, da je »zdrava estetiška načela« *Zvon* zastopal tudi, ko se je »ostro obračal proti spisom po sladkem in osladnem Marlittinem žanru (,Beatin dnevnik!«)« (Tominšek 1905: 676).

A ne le Kersnik, tudi drugi slovenski kulturniki in intelektualci so Marlitt glede na številne omembe njenega imena v tisku in zasebnih pismih dobro poznali. Fran Zbašnik je v eni izmed svojih gledaliških kritik zapisal, da je nekaj podobnega tistemu, kar je videl na odru, prebral v »nekem Marlittinem romanu« (Zbašnik 1896: 708). V neki drugi kritiki pa je zapisal, da vse v igri *Vaški podobar* »opominja preveč na lažiumetnost Marlittino in Birch-Pfeifferičino« (Zbašnik 1899: 705).

O tem, kako zelo se je ta podoba ukoreninila v slovenskih literarnih krogih pričajo tudi številne omembe »Marlittovke« v Cankarjevih besedilih. Ko v noveli *Nespodobna ljubezen* (1906) mlada moška pretresata razmerje med razumom in čutnostjo, eden izmed njiju za ponazoritev svojih misli pravi: »Kaj? Ti praviš, da je stara stvar, znana že Marlittovski, lastna nji in vsem filistrom – da ni to drugega, nego titel solzávega romana: razum in kri?« (Cankar 1972: 97) V romanu *Novo življenje* (1908) Grivarjev znanec Majer pripoveduje o ženski, ki je »bila čista kakor marlittovska Elsa« (Cankar 1974a: 68). V črtici *Trubadur* (1910) Cankar Marlitt omenja s sarkazmom: »Najine besede so kakor bonboni, zato rajši govoriva po nemško; slovenščina ni bonbonska, mi nismo imeli Haibunda in nimamo Marlittovke« (Cankar 1974b: 288). Za Cankarja so bili romani nemške pisateljice sinonim za osladnost, ki je primerna le za neumne malomeščanke, kar potrjujejo njegove besede iz pisma Ivanki Klemenčič (kasneje objavljenega v *Slovenki* pod naslovom *Literarno pismo*), kjer je o *Misteriju žene* Zofke Kveder ugotavljal, da njena knjiga ni za »tiste pokvarjeno čuteče, od Marlittinih fraz oblizane ,ženske‘,« in menil, da take »,ženske‘ storé najboljše, da ostanejo pri Marlittovski, Pajkovki in Márici ter se v resno literaturo ne vtikajo ...« (Cankar 1975: 88–89). Zato je Anici Lušin v pismu 25. 7. 1898 Marlitt in njene naslednice odsvetoval: »Nemški pisatelji in pisateljice à la Heimbürg, Werner, Marlitt itd. pripovedujejo neslano kakor stare device, ki ne poznajo življenja prav nič« (Cankar 1971: 265).

Tudi Pavlini Pajk ni bilo prihranjeno primerjanje z nemško pisateljico.²⁵ V oceni *Planinske idile* je Govekar zapisal: »,Planinska idila‘ je krasna, a povsem nerealistična zbirka hiperidealnih moških in ženskih značajev po fasoni pisateljic gospej: Marlitt, Heimbürg, Werner in Ouida« (Govekar 1896: 316). Podobno beremo tudi v anonimni oceni njenih *Izbranih del*: »Tudi oni čitatelji ali čitateljice, ki omedlevajo za Marlittovko, najdejo v njih nekoliko zadostila; kajti dozdeva se nam, da vsaj prva povest²⁶

²⁴ Najverjetneje gre pri zavrnitvi Marlitt v kritiki *Beatinega dnevnika* že za preobrat v recepciji njenih del, medtem ko je za časa pisma Marici Nadlišek avtorico kot večina meščanske inteligence še cenil.

²⁵ Alenka Jensterle-Doležal je v prispevku na simpoziju Žensko avtorstvo v književnostih malih dežel 19. stoletja (Ljubljana, 22.–23. 9. 2010) opozorila na podobnosti med *Planinsko idilo* in povestjo češke pisateljice Anne Řehakove *Nalezení diaľ*.

²⁶ Mišljena je povest *Roka in srce*.

spominja na Marlittovkine znane motive« (1895: 641). Posredno je Govekar postavil Pavlino Pajk v zvezo z nemško pisateljico v članku *Portretne karikature*, kjer je zapisal, da so vsi njeni spisi po kopitu nemških beletristinj (Govekar 1896a: 4).

Z Marlitt so Pavlino Pajk primerjali tudi, ko sploh ni šlo za njeno literaturo, temveč je postala kar sinonim za slab, nemoderen literarni okus.²⁷ Tako je Bežek v oceni *Ljubljanskega zvona* za leto 1887 ob Meškovem romanu *Kam plovemo* zapisal: »Da hodijo naši ,moderni‘ v šolo k Rusom in Francozom, zameri jim le on, komur so ideal Marlittkini romani in seveda dosledno potem tudi Pavlinine povesti vrhunec domačega slovstva.« (Bežek 1898: 2)

O odnosu Pavline Pajk do romanov Eugenie Marlitt lahko danes le domnevamo.²⁸ V njenih tekstih in v pismih imena nemške pisateljice ni. Če sklepamo po Stritarjevem kratkem zapisu *Franu Govekarju v odgovor*,²⁹ njegovo pismo, v katerem je izrazil ogorčenje nad gonjo proti njej in zapisal znameniti stavek »Če vas imenujejo slovensko Marlitt, ni se Vam treba sramovati tega priimka«,³⁰ ni nastalo kot odgovor na njeno pismo, temveč iz lastne pobude, da bi se postavil v bran z vseh strani napadani slovenski pisateljici, kar pomeni, da ne moremo z gotovostjo trditi, da bi se Pavlina Pajk sramovala primerjav z Marlittovo.

Primerjava med *Arabelo* in *Skrivnostjo stare gospodične*

Miran Hladnik vzporeja v razpravi *Slovenski ženski roman v 19. stoletju* fabulo romanov *Arabela* in *Skrivnost stare gospodične* ter pri tem ugotavlja, da so »podobnosti med avtoricama očitne«. Čeprav jih v primerjavi ne izpostavi, lahko iz njegovih fabulativnih poudarkov sklepamo na naslednje: obe protagonistki sta siroti, z gospodinjo, pri kateri živita, imata težaven odnos, pri obeh družinah živi na podstrešju starejša ženska, v obeh ljubezenskih zgodbah sta si zaljubljenca najprej nekoliko sovražna in obe se končata s poroko. Hladnik hkrati opozarja tudi na razlike, ki se mu razkrivajo v idejnosti romana in meni, da je verski mlačnosti ali celo protiverskosti Marlittove nasproten slovenski katolicizem Pajkove (*Judita*, *Arabela*). Izvirnejša se mu zdi Eugenie Marlitt, a hkrati ugotavlja, da bi verjetno »pomenljivih razlik pri pazljivejšem primerjanju našli še več«. Tej tezi lahko pritrdimo, saj se romana ne razlikujeta le po idejnosti, temveč tudi v kompoziciji, pripovednih kategorijah, formalnih in stilnih izraznih sredstvih.

Zgodba v *Skrivnosti stare gospodične* obsega precej daljše časovno obdobje, več je tudi retrospektivnih vračanj v preteklost. Johannesova spreobrnitev iz egocentričnega

²⁷ O pisateljičinih polemikah s sodobniki gl, tudi Testen (2009: 149–150).

²⁸ Že v mladosti je bilo njeno bralsko zanimanje usmerjeno v italijanske, nemške in druge klasike, prebirla pa je tudi Shakespeara (Koblar 1935: 257).

²⁹ Pavlina Pajk o Stritarjevem pismu piše: »V izdanju ‚Edinost‘ za torek 18. januarja piše Govekar v svojem članku: ‚Stritar in nova literarna struja‘ mej drugim o meni: ‚Šla se je jokati k preblagemu profesorju Stritarju itd.‘, in to da sem storila, da bi me pesnik branil napadov mojih nasprotnikov. Na to izjavljam, da jaz g. profesorja že leto dni nisem ni ustno niti pismeno kedaj prosila, da bi me branil. Povsem nepričakovano došlo mi je njegovo od mene v ‚Slovenskem listu‘ objavljeno pismo, kateremu je bil priložen listek sledečega sodržaja: P. S. – Ko bi vam uzvidelo, ta list kako objaviti, prosto Vam; toda vsega, ali pa bolje nič. Le v celoti ima vsaka beseda svoj pravi pomen! J. S.« (Pajk 1898: 3)

³⁰ Josip Stritar, *Zbrano delo*, X, 168, pismo 5. 12. 1897.

in nesenzibilnega učenjaka v rahločutnega ljubimca se odvije počasi in je zato bolj prepričljiva kot Waldekova. Stara gospodična Hellwig, ki živi na podstrešju, je razgledana in mila oseba, ki Feliciti pomaga do duhovne omike, medtem ko je Arabelina mati zblaznela in je potrebna le za srečni razplet zgodbe ter v ilustracijo krutosti zakoncev Karpeles.

Podobnosti so v dogajalnem prostoru, ki se pri Marlitt poleg vrta in mesteca razširi še na pokopališče. Vendar podobni dogajalni prostori niso posledica vpliva Marlitt na Pavlino Pajk, temveč gre za žanrske konvencije. Sentimentalni roman je namreč zaradi osrednjega ženskega lika, ki pripada meščanskemu ali plemiškem razredu, večinoma vezan na zaprti prostor hiše in njegove ožje okolice, saj je bilo življenje žensk v 18. in 19. stoletju omejeno na te kraje. Romanoma je skupna junakinjina vzgoja srca najprej hladnega in nepristopnega, a v celoti znanosti zapisanega mladega moškega, ki si zaradi svoje materialne neodvisnosti lahko privošči odhod iz morečega okolja. Vendar bi tudi v tem le težko videli vpliv Marlittove, saj je takšno ljubezensko razmerje značilno za večino romanov s sentimentalnimi prvinami.

O motivu nore ženske na podstrešju, ki jo je upodobila Pavlina Pajk v *Arabeli*, lahko v monografiji *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination* Susan Gubar in Sandre Gilbert preberemo, da ima motiv daljšo tradicijo. Ker so *Jane Eyre*, najznamenitejši roman s tem motivom, poznali tudi pri nas v nemških prevodih in predelavah (Bogataj Gradišnik 1989: 32), se zdi verjetneje, da je Pavlina Pajk motiv nore ženske prevzela neposredno iz romana Charlotte Brontë.

Če primerjamo narativne strategije, ugotovimo, da v obeh romanih prevladuje avktorialni pripovedovalec, v vlogi fokalizatorja prevladujeta Felicita in Arabela, Pavlina Pajk se v jurčičevski maniri obrača neposredno na bralca oz. bralko, medtem ko v *Skrivnosti stare gospodične* takšne komunikacije ni. Pripoved je pri Marlitt bolj dinamična, gradi na suspenzu in je v določenih trenutkih patetična (vendar v skladu z značajem in obnašanjem romanesknih oseb – patetičen je govor Felicitinega očeta ob umirajoči ženi, nikoli ne govor hladne Brigitte). Pri Pavlini Pajk je patetični govor zaradi kratkosti besedila še bolj opazen.³¹

Romana povezujejo preslabo motivirani negativni značaji, medtem ko je plemenitost nekaterih figur najverjetneje posledica zavezanosti sentimentalnemu vzorcu, kjer je poudarek na kultiviranju čustva, rahločutju, sočutju in senzibilnosti, h katerim naj teži človeštvo.

Pisateljici sta ustvarili razgibani zgodbi (nemška pisateljica je pri tem gotovo spretnejša) z zapletom, ki ga razrešita delno vse prepreke premagujoča ljubezen in razkritje skrivnosti iz preteklosti. Družbena kritika je pri Marlitt skladna z dobo, v kateri je živela, in se nanaša predvsem na pomanjkanje človečnosti in srčnosti ter odmike v skrajnosti, kot je verski fanatizem Brigitte Hellwig. Pavlina Pajk je najbolj kritična do nesmiselnega kopičenja bogastva, zaradi katerega ljudje zanemarijo duhovno omiko in

³¹ Takšen je opis srečanja med Arabelo in Waldekom: »Arabela se sramuje, da je pri njegovem pogledu povsila oči. Hoteč poravnati svojo slabost in pokazati mu, da se njega nič, prav nič ne boji, upre še enkrat vanj svoje mirno, čisto oko. In ta pogled je bil njun prvi, globoki, osodepolni pogled.« (228)

težijo zgolj k videzu.³² Pridobitništvu Žida Karpelesa, s katerim se postavlja pred okolico, zoperstavi v tiho družinsko srečo obrnjeno življenje družine Waldek. Nestrpnost do Židov je pri Pavlini Pajk omejena le na njihovo zapravljenost, kakor jo uteleša predvsem Rebeka Karpeles, medtem ko Arabela v pogovoru z Waldekom poudari strpnost med religijami.³³ Čeprav je bila vzgojena v židovski veri, je plemenita in dobrosrčna, saj so to poteze njenega značaja.

Problematičen vidik je v obeh romanih premajhno upoštevanje družbene situacije žensk v 19. stoletju, čeprav se jih obe pisateljici dotakneta. Pri Marlitt je jasno razvidno, da je bila dekletu, ki ni pripadalo višji družbi, pot do izobrazbe zaprta, medtem ko slovenska avtorica tega vidika ne tematizira in poudari le Arabelino plemenitost v primerjavi z nečimrnostjo njene tete. Za nobeno pisateljico ni ideal ženska, ki pretirano skrbi za svojo zunanost, zato tudi pri Feliciti ni poudarjena njena lepota (njej nasproten lik je Johannesova sestrična, ki vso skrb usmerja le v svoj videz in pri tem zanemarija lastnega otroka). Vendar je Felicita kljub temu privlačna v svoji neizumetničenosti in naravnosti, pisateljica na več mestih omeni njene čudovite lase. Pri Arabeli smo že opozorili, da Pajkova prav poudari, da ni lepa, a takšen je nenazadnje tudi Walter, medtem ko je Johannes moški, ki naredi vtis na svojo okolico.

Problematična je idealizacija ljubezenskega para, čeprav moramo dodati, da ljubezen ni prikazana kot strast, ki bi zadela oba protagonista, temveč kot čustvo, ki se razvije postopoma kot posledica duhovnega spoznavanja, medsebojnega spoštovanja in že omenjene »vzgoje srca«, v čemer lahko vidimo tudi zavrnitev romantičnega pojmovanja ljubezni kot strasti.³⁴

Pozornosti je vredna tudi pisateljčina odločitev, da osrednji lik v *Arabeli* ni revno mlado dekle, vzgojiteljica ali družabnica, kar je pogost lik v delih Eugenie Marlitt. V *Skrivnosti stare gospodične* je Felicita revna in tudi konec tega ne spremeni, čeprav se izkaže, da je po materini strani plemiškega rodu. A ker družina njene matere noče vedeti za to, ji takšen razplet ne prinese bogastva oziroma se njen materialni položaj spremeni šele s poroko.

Zdi se, da Pavlina Pajk ni hotela slediti zgodbi o vzponu revnega dekleta, temveč je poudarila čustvo, ki se razvije med osebama, ki sta duhovno in materialno v enakem položaju. Verska pripadnost je v tem pogledu tisto, kar sproži zaplet, vse drugo (Walterjevo vegetarijanstvo, materializem zakoncev Karpeles in družinska skrivnost) je podrejeno pisateljčinemu prikazu iskanja in najdenja zakonske sreče med kultivi-

³² Tudi s tem se ni prilegala slovenskemu romanskemu vzorcu 19. stoletja, v katerem je bilo v ospredju obogatitev revnega mladeniča ali kot je zapisal Matjaž Kmecl: »Matrimonialne združitve, s katerimi se ti romani z izjemo Zorina končujejo, so znamenje prvobitne akumulacije kapitala; meščanski kraljevič je ta kapital odčaral iz stare plemške letargije, prenesel ga je v nove, spretnjše, sposobnejše meščanske roke, pahnul ga je čez prag brezplodnosti v živahen obtok in tveganje« (Kmecl 1981: 80).

³³ »Vsak človek misli, da je le ona vera prava, v katerej je rojen,« odgovori ponosno Arabela in ga neustrašljivo pogleda. »Vi gotovo tako o svojej veri sodite, jaz pa ravno tako o svojej. Le enega in istega Boga pa molite naju obeh veri, če ste si tudi v drugem jako različni. Toda pustiva to,« dostavi siloma in obrne od njega svoj pogled. »Vi ne boste mene na svojo vero izpreobrnili, meni pa je zadnja misel, da bi vas jaz pridobila za svojo.« (Pajk 1885: 228–229)

³⁴ O razvoju pojmovanja ljubezni kot strasti prim. Niklas Luhmann: *Liebe als Passion: Zur Codierung von Intimität*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994.

ranima, rahločutnima in plemenitima človekoma. Razumljivo je, da je to spoznanje že v pisateljčinem času delovalo anahronistično, še bolj tuje je bilo očitno kasnejšim literarnim zgodovinarjem, ki so njena dela bolj ali manj utemeljeno zavrnila ali povsem razvrednotili.

Primerjavo med obema romanoma lahko sklenemo z ugotovitvijo, da so med njima gotovo podobnosti, vendar kljub temu, da je bila Eugenie Marlitt pri nas nedvomno bolj brana pisateljica kot angleške in francoske avtorice romanov s sentimentalnimi prvini, ne moremo z gotovostjo trditi, da se je Pavlina Pajk zgledovala neposredno pri Marlittovi, temveč moramo dopustiti možnost, da se je navdihovala tudi pri drugih pisateljicah.

Trivialno in/ali sentimentalno?

Pavlinu Pajk je skorajda ves čas njenega ustvarjanja spremljal očitek, da je posnemovalka Eugenie Marlitt, ki je od konca osemdesetih let 19. stoletja veljala za avtorico manjvredne književnosti. Miran Hladnik je njena pripovedna besedila označil kot trivialna, pri čemer ta oznaka ne pomeni manjvredne literature, temveč opredeljuje funkcionalnost teh besedil. Kot enega izmed razlogov, da je določeno delo obravnaval v svoji monografiji, je navedel pretirano sentimentalnost (Hladnik 1983: 83), pri čemer ni razložil, ali je s tem mislil na sledenje motivom in vzorcem sentimentalnega romana ali čustveno preveč razburkano delo, v katerem je premalo distance do prikazanega dogajanja in oseb. Če prenesemo obe možnosti na roman *Arabela*, lahko pritrdimo, da je v njem veliko sentimentalnih prvin, pisateljica je nedvomno na strani plemenite Arabele, saj razen o neprijetni zunanosti ni o njej zapisane nobene slabe besede. Vendar v takšnem odnosu do protagonistke lahko odkrijemo tudi pisateljčin poskus, da bi v slovensko književnost vpeljala romaneskni sentimentalni vzorec s plemenito, moralno in razmišljujočo glavno junakinjo, ki ne stremi le k poroki, a se ji tudi ne odpove, ko ni zanjo več nobenih ovir. Sledeč Hladnikovi definiciji, da je trivialna literatura literatura »s socialno-psihološko uporabno vrednostjo« (Hladnik 1983: 17), je danes težko presoditi, kolikšen vpliv so imela dela Pavline Pajk na njeno bralno občinstvo.³⁵ *Arabela* bi bila literarna klasika če bi imela naslednje kvalitete: bolj življenjske literarne osebe, prefinjene tematizacije razrednih razmerij in kritičen odnos do njih, spretnejšo gradnjo zapleta in bolj razgibano dogajanje, večplastno prikazano družbena resničnost, bolj živ in stilistično izbrušen jezik ter večji delež ironije. Ali dejstvo, da pisateljica teh zahtev ni uresničila, pomeni, da je njen roman trivialen? Da ni imel nobenih umetniških ambicij, da je bil namenjen zgolj zabavi za širši krog bralcev ali še bolj verjetno bralk? Iz besed Pavline Pajk, kakor jih danes razberemo iz njenih pisem in člankov, bi težko prišli

³⁵ Ohranil se je zapis Zofke Kveder v *Ženskem svetu*. Tam je Joža Glonar objavil pisma Pavline Pajk Josipu Cimpermanu in Zofka Kveder se je nanje odzvala in o predhodnici zapisala: »Ko berem zdaj pisma Pavline Pajkove, mi je tako mila in draga! Zdi se mi, kakor da sem živela z njo, jo poznala in jo rada imela kakor prijateljico. [...] Da, tisto Pavlinino knjigo sem čitala z vznemirjeno dušo. Moje roke so s spoštovanjem obračale liste, a v meni se je rodila skrivna in ponižna želja, da bi tudi jaz pisala povesti in bi bile tiskane in bi doživela, da držim lastno knjigo v roki« (Kveder 1924: 111).

do takšnega zaključka, saj je v svojem pisanju videla več kot le nekaj, kar bi bilo namenjeno zgolj kratkočasju in ne bi pustilo globljega vtisa.

Zato se zdi, da je postavljanje Pavline Pajk v razmerje do literarno uspešnejših, kanoniziranih sodobnikov, klasikov slovenske književnosti, početje, ki njena pripovedna besedila vselej opredeljuje kot odmike od norme in jih tako označuje le kot pomanjkljiva. Z drugačne perspektive je romane, povesti in novele Pavline Pajk mogoče ovrednotiti kot prvi in zato dragoceni poskus v slovensko pripovedno prozo vnesti del evropskega literarnega izročila in ga preoblikovati po lastnih poetoloških izhodiščih.

Sklep

Z metodološkim izhodiščem, da roman *Arabela* obravnavamo kot študijo primera, smo besedilo pretresli glede na njegovo kompozicijo, naratološke kategorije ter formalne in slogovne posebnosti in se s tem izognili posplošujočim mnenjem o pisateljičinem delu kot zbirki besedil, ki se med seboj skorajda ne razlikujejo. S primerjalno analizo smo v besedilu odkrili številne motive iz sentimentalnega vzorca, ki jih je avtorica v svoje delo vključila na drugačen način kot njeni sodobniki, ki so izhajali, kakor je pokazala že Katarina Bogataj Gradišnik, predvsem iz tradicije Roussaujeve *Nove Heloize*. Pavlina Pajk je v slovenski meščanski ljubezenski roman vpeljala ženski lik kot osrednjo osebo in izpostavila zakon iz ljubezni kot najvišjo vrednoto.³⁶ Raziskava sentimentalnih prvin in primerjava z romanom *Skrivnost stare gospodične* Eugenie Marlitt sta razkrili, da je slovenska pisateljica ustvarila besedilo, ki je sicer v nekaterih motivih blizu sentimentalni tradiciji, kakor jo je uresničila tudi Eugenie Marlitt, vendar je te elemente Pavlina Pajk v *Arabeli* oblikovala v samostojno pripovedno delo, v katerem junakinjina odločitev za zakon ne izhaja iz ničesar drugega kot iz ljubezenskega čustva, saj se njen družbeni in gmotni položaj s poroko kaj dosti ne spremeni (pri junakinjah Marlittove poroka vselej pomeni tudi družbeni vzpon).³⁷ Kakor je bil vzpon mladega kmečkega izobraženca v meščansko družbo projekcija želje slovenskih pisateljev, je bila uresničitev zakona iz ljubezni projekcija želje Pavline Pajk, ki je bila najbrž glede na družbeni položaj žensk v 19. stoletju enako legitimna kot želja njenih sodobnikov. Toda vloga moškega je bila v tem razmerju tako zahtevna, da je bilo lažje izreči očitke o neverjetnosti in plagiatorstvu, kakor sprejeti demokratični naboj sentimentalnega vzorca (ki je sicer v delih Pavline Pajk izgubil velik del svoje ostrine) kot možen pogled na razmerja med spoloma. Razloge za sprejem sentimentalnega in ne realističnega romanesknega vzorca pa je najbrž potrebno iskati tudi drugje in precej verjetno se zdi, da situacija Pavline Pajk ni bila lažja od tiste, ki so jo doživljale francoske pisateljice in jo je Margaret Cohen koncizno povzela z naslednjimi besedami:

³⁶ Pri tem moramo opozoriti, da so se njene junakinje ljubezni pripravljene tudi odpovedati, če ni v skladu z njihovim moralnim horizontom kot npr. v *Dušnih borbah*. Za primerjavo z jurčičevskim romanom je bistveno, da odločitev za poroko (kadar gre za lastno odločitev in ne voljo staršev), izvira iz ljubezni.

³⁷ Pred poroko je njeno gmotno stanje takšno: »Izračunila je, kar jej je ostalo čistega, ter se določila živeti odslej od obresti in najemnine. Našla pa je, da bodo njeni dohodki še dosta večji nego njene potrebe« (Pajk 1885: 490). Vsekakor se njen položaj po poroki glede na meščansko percepcijo ženske vloge izboljša, vendar v romanu ni nobenega mesta, kjer bi pisateljica izpostavila Arabelino željo po tem.

For the woman novelist interested in accumulating symbolic capital, it was evidently to build on the previously dominant sentimental practice of the novel, given that women were preeminent in this practice, that women writer's contributions to early-nineteenth-century sentimentality were widely recognized [...] How much more difficult it would be to exploit the realist position, whatever its symbolic rewards. From their emergence, realist works assert their claims to literary importance by identifying the novel with men, by forging a poetics associated with masculine forms of knowledge, and by undercutting the authority of the woman writer along with sentimental (Cohen 1999: 195).

S to ugotovitvijo ne želimo del Pavline Pajk prevrednotiti v literarne umetnine, temveč le opozoriti, da duhovna paradigma njenih romanov ni bila skladna z osrednjim tokom slovenske književnosti, kar je velikokrat povzročilo parcialne, neutemeljene, nestrpne in celo neliterarne sodbe o njenem pripovednem opusu.

VIRI IN LITERATURA

- Marica BARTOL, 1930: Čtivo in naša dekleta. *Ženski svet* 8/11. 335.
- Viktor BEŽEK, 1898: »Ljubljanski zvon« l. 1897. *Ljubljanski zvon* 31/9. 1–2.
- Katarina BOGATAJ GRADIŠNIK, 1984: *Sentimentalni roman*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Katarina BOGATAJ GRADIŠNIK, 1989: Ženski roman v evropskem sentimentalizmu in v slovenski literaturi 19. stoletja. *Primerjalna književnost* 12. 23–41.
- Urszula BONTER, 2005: *Der Populärroman in der Nachfolge von E. Marlitt: Wilhelmine Heimbürg, Valeska Gräfin Bethusy-Huck, Eufemia von Adlersfeld-Ballestrem*. Würzburg: Königshausen&Neumann.
- Silvija BOROVIK, 1996: *Pišejo ženske drugače?: [O Slovenkah kot pisateljicah in literarnih likih]*. Ljubljana: Mihelač.
- Cornelia BRAUER (HOBÖHM), 1993: *Marlitt – Bürgerliche, Christin, Liberalin, Autorin: Eine Analyse ihres Werkes im Kontext der Gartenlaube und der Entwicklung des bürgerlichen Realismus*. Diss. Erfurt.
- Ivan CANKAR, 1971: *Zbrano delo XXVII*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1972: *Zbrano delo V*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1974a: *Zbrano delo XVII*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1974b: *Zbrano delo XIX*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1975: *Zbrano delo XIV*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Margaret COHEN, 1999: *The Sentimental Education of the Novel*. Princeton: Princeton University Press.
- Anja DULAR, 2003: Knjižnica Splošnega ženskega društva. Nataša Budna Kodričin Aleksandra Serše (ur.), *Splošno žensko društvo: 1901–1945*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Fran ERJAVEC in Pavel FLERË, 1921: *Izbrani spisi za mladino*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Janez GIONTINI, 1864: Leihbibliothek des Joh. N. Giontini ... in Laibach ... Haupt-Katalog über die zum öffentlichen Ausleihen bei der Eröffnung 1846 vorhandenen Werke. Eingetheilt in 25 Fach-Wissenschaften. Gratz: Gedr. Bei Leykom'schen Erben, 1846.
- Fran GOVEKAR, 1896: Knezova knjižnica. *Ljubljanski zvon* 15. 315–316.
- Fran GOVEKAR, 1896a: Portretne karikature. *Edinost* 24. 9. 4.
- Miran HLADNIK, 1981: Slovenski ženski roman v 19. stoletju. *Slavistična revija* 29. 259–296.
- Miran HLADNIK, 1983: *Trivialna literatura*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Cornelia HOBOM, 1998: Geliebt. Gehasst. Erfolgreich. Eugenie Marlitt (1825–1887). *Beruf: Schriftstellerin, Schreibende Frauen im 18. und 19. Jahrhundert*. Göttingen. 244–275.
- Katalog der Leih-Bibliothek der Frau Hedwig von Radics, Laibach. Ljubljana, 1898.
- Katalog knjižnice splošnega slovenskega ženskega društva v Ljubljani. Ljubljana, 1905.
- Matjaž KMECL, 1981: *Rojstvo slovenskega romana*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Matjaž KMECL, 2001: Pavlina Doljak Pajkova, pogled nanjo ob stoletnici smrti. Branko Marušič (ur.), *Jako stara vas na Goriškem je Solkan*. Solkan: Krajevna skupnost. 390–395.
- Janko KERSNIK, 1949: *Zbrano delo II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1952: *Zbrano delo IV*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1984: *Zbrano delo VI*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Gregor KOČIAN, 2009: *Janko Kersnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Janko KOS [et al.], 2009: *Literatura: Leksikon*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Zofka KVEDER, 1924: Pismo gospodu dr. Glonarju. *Ženski svet* 2. 111–114.
- Hannelore LINK, 1976: Rezeptionsforschung: *Eine Einführung in Methoden und Probleme*. Stuttgart; Berlin; Köln; Mainz: Kohlhammer.
- Eugenie MARLITT, 1978: *Das Geheimnis der alten Mamsell*. Celovec: Neuer Kaiser Verlag.
- Janko PAJK, 1876: Razgovori. *Zora* 5/5. 77–79.
- Pavlina PAJK, 1885: *Arabela*. *Kres*. 1–9, 65–75, 121–129, 177–186, 225–235, 281–289, 329–338, 385–391, 441–450, 489–496, 545–550.
- Pavlina PAJK, 1898: Gospodu Franu Govekarju v odgovor. *Edinost* 23/10 (23. 1.). 3.
- Josip STRITAR, 1957: *Zbrano delo X*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Petra TESTEN, 2009: Pavlina Pajk. Andrej Rahten [et. al.]: *Nova slovenska biografija*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 141–152.
- Josip TOMINŠEK, 1905: Četrto stoletja slovenskemu slovstvu na braniku. *Ljubljanski zvon* 25. 676.
- Fran ZBAŠNIK, 1896: Listek. Slovensko gledališče. *Ljubljanski zvon* 16. 706–710.
- Fran ZBAŠNIK, 1899: Listek. Slovensko gledališče. *Ljubljanski zvon* 19. 703–708.
- Zbrani spisi Pavline Pajkove. *Ljubljanski zvon* 14 (1895). 641.
- Tanja ŽIGON, 2010. Zwischen Laibach, Wien und Berlin: Ein interkultureller und intellektueller Austausch deutschsprachiger „Frauen der Feder“ im 19. und angehenden 20. Jahrhundert. *Germanica Wratislaviensia* 130 (Wrocław). 97–111.

SUMMARY

The author proceeds from the question whether it is appropriate to classify Pavlina Pajk's prose as trivial literature and to what extent elements of sentimental narrative prose are present in her text. The results of the analysis of the thematic, narrative, and formal peculiarities of the novel *Arabela* are juxtaposed with Miran Hladnik's findings in his study *Slovenski ženski roman v 19. Stoletju* [Slovene Women's Novel in the 19th Century], where he briefly compared this text with the novel *The old mam'selle's secret* by E. Marlitt stating that the Slovene women's novel was conceived based on the example of this German writer.

A comparative analysis of the text shows numerous themes from the sentimental pattern that the author included in her work differently than her contemporaries, which based their work, as has been pointed out by Katarina Bogataj Gradišnik, mainly on the tradition of Rousseau's *The New Héloïse*. Pavlina Pajk introduced into the Slovene bourgeois romance novel a female character as the protagonist and highlighted the marriage based in love as the ultimate value. Research into sentimental elements and comparison with the novel *The old mam'selle's secret* by Eugene Marlitt has revealed that the Slovene writer created a text which is in certain themes

close to the sentimental tradition of E. Marlitt, but Pavlina Pajk shaped these elements into an independent narrative text in which the protagonist's decision for marriage is based exclusively on romantic feelings, since her financial status do not change with marriage (unlike E. Marlitt's protagonists, whose marriage always means social advancement). Just like the young peasant intellectual's social climb into the bourgeois society projected Slovene male writers' desire, the realization of marriage based in love projected Pavlina Pajk's desire, which was, considering the social status of women in the 19th century, as legitimate as the desire of her male contemporaries. However, the role of a male in this relationship was so demanding, that it was easier to accuse the writer of plagiarizing and dismiss her text as being unbelievable, than to accept the democratic charge of the sentimental model (which had lost a great deal of its sharpness) as a possible perspective on gender relationship.

UDK 821.112.2.09 Mann H.: 929 Gradnik A.
Ana Toroš
Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici

ALOJZ GRADNIK IN HEINRICH MANN, LITERARNE REFLEKSIJE MEDKULTURNE RAZPETOSTI

Članek uvodoma začrta recepcijo nemškega pisatelja Heinricha Manna na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja, v nadaljevanju pa se osredotoči na specifično, produktivno recepcijo slovenskega pesnika Alojza Gradnika, ki je opazna v relaciji med romanom *Zwischen den Rassen* in sonetom *Vprašanje*.

The article first outlines the reception of the German author Heinrich Mann in the Slovene lands in the first half of the 20th century, and in the proceeding focuses on the specific, productive, reception of the Slovene poet Alojz Gradnik that is evident in the relationship between the novel *Zwischen den Rassen* and the sonnet *Vprašanje* [Question].

Key words: Alojz Gradnik, Heinrich Mann, literary influences zwischen den rassen

Ključne besede: Alojz Gradnik, Heinrich Mann, literarni vplivi influences zwischen den rassen

Ime Heinricha Manna (1871–1950), brata Thomasa Manna, se je v slovenski periodiki prvič pojavilo leta 1920 (N. N. 1920: 191). Čez nekaj let je o Heinrichu Mannu spregovoril Miran Jarc v članku o evropskem duhu v sodobni francoski književnosti. Obravnaval ga je ob Thomasu Mannu, R. M. Rilkeju, Georgu Kaiserju in Fritzu v. Unruchu, torej med literati, ki so postajali v Franciji vse bolj prepoznavni (Jarc 1927: 235–246). Oris njegovega življenja in literarnega dela je sredi tridesetih let prinesla *Modra ptica* (Javornik 1934/35: 1–4), medtem ko so nekateri slovenski časopisi (*Jutro*, *Slovenski poročevalec*) v tem medvojnem obdobju in prvih povojnih letih poročali bolj o njegovem političnem delovanju. Slovenci smo ga tako spoznali kot pisca socialnih romanov in borca za demokratične pravice (N. N. 1935: 7; 1936: 7; 1949: 5). V takih okvirih so ga vrednotili nekateri nemški in francoski kritiki (Lefèvre, Leonhard), vsaj v tistih besedilih, ki so bila prevedena in objavljena v slovenskih revijah (Lefèvre 1933/34: 15–20; Leonhard 1932/33: 381–383).

Na Slovenskem so po odmevnosti izstopala dela Heinricha Manna, ki so bila prevedena v slovenščino, med njimi *Der Untertan* / *Podložnik* (1952) ter *Professor Unrat* / *Profesor Nesnaga* (1935), po katerem je bil posnet film *Modri angel*. Oba romana slikata destruktivno moč posameznikov, ki se v imenu višje ideje ali iz lastne objestnosti odločijo, do bodo krojili usodo ljudi. Profesor Nesnaga se sicer usmeri zgolj v zatiranje svojih dijakov, tako da pripoved ponekod izzveni celo v rahlo šaljivem tonu, medtem ko se ob »podložniku« *Diederichu* ne razkriva le moralna sprevrženost nemškega meščanstva in odpor do Judov, temveč tudi ideja o enoumju (kdor ni za nas, je proti nam) in brezpogojni predanosti diktatorju.

Med priljubljenimi deli Heinricha Manna na Slovenskem v tem času ni bilo romana *Zwischen den Rassen* (1907), ki je vzbudil pozornost pri Alojzu Gradniku (Boršnik 1954: 118). Ta je roman najverjetneje bral v izvorniku, saj ni bil preveden niti v slovenščino

niti v italijanščino, in to kljub razmeroma velikemu številu prevedenih del Heinricha Manna v italijanski jezik. Gradnik je omenjeno delo, ki obravnava problematiko ljudi dvojne narodnosti, prebral v začetku dvajsetega stoletja v Gorici in zanj pravi, da mu je dalo »veliko misliti« (Boršnik 1954: 118). Gradnikova preferenca do tega romana je seveda izrazito osebna, izhajal je namreč iz mešanega zakona, očeta Slovenca in matere Furlanke.

Ravno medkulturna razpetost je Gradnika povezovala s Heinrichom Mannom, saj je bila mati tega nemškega pisatelja romanskega porekla (njegova babica je bila Brazilka). Najverjetneje je izkustvo tovrstne dvojnosti botrovalo izrisu glavnega ženskega lika romana *Zwischen den Rassen*, prav tako njegovi idejni zasnovi, temelječi na narodnostni razpetosti. Sicer pa Heinrich Mann kot model, po katerem je profiliral junakinjo romana, navaja Ines Schmied, hčerko nemškega lastnika plantaž v Argentini, ki je z materjo potovala po Evropi in želela postati pevka. S Heinrichom Mannom sta se srečala v Firencah in med leti 1905–1909 je pisatelj prejel skoraj sto njenih pism (Emrich 1987: 467–468).

Heinrich Mann je naslovno besedno zvezo »zwischen den Rassen« obrazložil kot simbol za medsebojno prepletanje in bojevanje med osamljenostjo in ljubeznijo (Anger 1977: 321). Podobno je vodilno misel romaneskne zgodbe razumela Sigrid Anger, ki je ob ponatisu romana v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja poudarila, da pojma »rasa« pri Heinrichu Mannu še ne smemo razumeti z rasističnim prizvokom, pač pa kot večpomenski pojem, ki zajame vase tako razlike med narodi kot razlike med spoloma (Anger 1977: 321). Na slednje se je navezoval Rudolf Leonhard že v medvojnem obdobju, ko je zapisal, da je v njegovih romanih razvidno ne le razvejano sociološko, temveč tudi »biološko pojmovanje« (Leonhard 1932/33: 381–383). Ob tem gre opozoriti še na druga problemska izhodišča, ki jih odpira romaneskna zgodba, kot so vprašanje ženske emancipacije, osvetlitev razlik med posameznimi sloji ter umetnostne pasaže.

Med navedenim je Gradnika najbolj pritegnilo naziranje o večkulturni (ne)pripadnosti. Posledice »vmesne pozicije« je Heinrich Mann prikazal na primeru Lole, osrednjega romanesknega lika. Življenje glavne junakinje je bilo namreč odločujoče zaznamovano z medkulturno razpetostjo na materino romansko in očetovo germansko kulturo. Lola je morala kot otrok zapustiti materino rodno Brazilijo, saj so ji starši namenili nemško vzgojo in odraščanje v nemškem okolju. Premestitev je občutila izjemno travmatično, pri čemer so se občutki izkoreninjenosti z odraščanjem in globljo samorefleksijo še stopnjevali. Brezizhodnost kulturne sredobežnosti je dokončno ozavestila na potovanju po Evropi, na katerega se je kot mlada ženska odpravila skupaj z materjo po očetovi smrti. Njuno potovanje, metafora junakinjinega neuspešnega iskanja domovine in prave identitete, je bilo razpeto na romanski (Italija) in germanski svet (Nemčija). Ko se je ustalila v germanskem okolju, je pogrešala temperament materine rase, ko je potovala po romanskem svetu, se ji je tožilo po germanskem: »Das Temperament meiner mütterlichen Rasse schätze ich, wenn ich in Deutschland bin. Bei jener aber sehne ich mich oft nach der deutschen Tiefe«¹ (Mann 1977: 92). To pomeni, da se nikjer ni mogla

¹ Značaj mamine rase cenim, ko sem v Nemčiji. Pri slednji pa se mi pogosto toži po nemški globini. (Vsi nepripisani prevodi v opombah so avtoričini.)

ustaliti, vedno je bila nekje »vmes«. Hrepenenje jo je neprestano preganjalo od ene »čiste« rase k drugi. Zato se je Lola v obupu spraševala: »Ist mir denn kein anderes Leben erreichbar als dieses Reiseleben?«² (Mann 1977: 139). Odgovor, ki proseva izza romaneskne zgodbe, v polnosti pritrjuje Lolinim strahovom.

Nevšečnosti, ki jih Lola opažala v vsakdanjem življenju, večinoma niso umišljene in neutemeljene, saj jih Heinrich Mann vpenja na sociološke in psihološke silnice. Razodevajo se v njenih vsakodnevnikih stikih z ljudmi »čiste« rase, pri čemer se posledice njene »vmesne« pozicije kažejo na več nivojih: jeziku, ljubezni, videzu in nraveh.

Vsakodnevni sopotnik junakinje je občutek drugačnosti in osamljenosti, ki se ji je porodil v rani mladosti v odnosu do deklet »enojne« rase v internatu: »Ich war immer allein. Ich weiß noch, wie mein Vater mich in dem fremden Garten zurückließ. Keinen verstand ich. Nie habe ich eine Sprache ganz erlernt. /.../ Fremde in allen Ländern, Feinde. /.../ Kein Volk, dem ich zugehöre, keine Sprache, die mich ganz ausdrückt«³ (Mann 1977: 266). Tujost povzroča na drugi strani pri domačinih zasmehovanje in neljubeč sprejem: »,In der Fremde ist alles Feind, und ich bin in jedem Lande fremd.‘ Sie hatte Tränenkrisen«⁴ (Mann 1977: 220).

Nakazana jezikovna zaznamovanost se kaže kot ena bistvenih pregrad, ki Loli onemogoča integracijo v romanskem oziroma germanskem okolju: »Hier bin ich nicht heimisch geworden; und das, was meine Heimat war, habe ich vergessen. Wohin gehöre ich denn? Drüben hatte ich meine Familie und meine Freunde. Drüben verstanden alle mich. Drüben war ich glücklich«⁵ (Mann 1977: 26). Nemščine namreč ne obvlada v polnosti, saj ni njen primarni, materni jezik. Sprejema jo kot tuji, deloma vsiljeni jezik, ki se ga je morala naučiti v otroštvu, po prisilnem prihodu v Nemčijo, in ga zato ne obvlada toliko, kot bi lahko portugalščino, ki je bila njen prvi jezik. Toda ta romanski jezik otroštva je sčasoma zbledel v njenem spominu in se ni razvijal, tako da Lola opaža, da se ne more popolnoma izraziti v nobenem jeziku: »Ich kann mich nicht recht ausdrücken, da ich ja keine Sprache ganz beherrsche«⁶ (Mann 1977: 27).

Poleg jezika so romaneskni liki, izhajajoči iz narodnostno mešanih družin, zaznamovani po svoji duhovni naravi in zunanjem videzu, saj velikokrat podedujejo poteze dveh različnih ras, in torej svoje mejne pozicije ne morejo prikriti. Arnold, osrednji moški lik romana, je takole občutil ženske »mešane krvi«: »Mehrals näherte ich mich Frauen gemischten Blutes: sie waren mit einem verflachten Innenleben begabt und mit irgendwie verunglückten Körpern«⁷ (Mann 1977: 112). V romanu so poleg tega izpostavljene stereotipne značajske poteze, ki so narodnostno pogojene. Romanski liki so umetniki, plitvih čustev, mehke narave, medtem ko se germanske poteze razkrivajo v

² Ali mi torej razen tega potujočega življenja nobeno drugačno življenje ni dosegljivo?

³ Vedno sem bila sama. Še vedno se spomnim, kako me je oče pustil v tujem vrtu. Nikogar nisem razumela. Nikoli se nisem nobenega jezika povsem naučila. /.../ Tujci v vseh deželah, sovražniki. /.../ Ni naroda, kateremu bi pripadala, ni jezika, ki bi me popolnoma izrazil.

⁴ »V tujem svetu je vse sovražno, in jaz sem v vsaki deželi tujec.« Pogosto je jokala.

⁵ Tu se nisem udomačila; in to, kar je bila moja domovina, sem pozabila. Kam torej sodim? Tam sem imela družino in prijatelje. Tam so me vsi razumeli. Tam sem bila srečna.

⁶ Ne znam se pravilno izražati, ker nobenega jezika ne obvladam popolnoma.

⁷ Večkrat sem se približal ženskam mešane krvi: bile so skorajda brez notranjega življenja in ponesrečene postave.

globini čustev, pa tudi v strogosti in vzvišenosti: »Und Pardi /ein Italiener, op. A. T./ war kein Künstler. Aber er hatte das Blut von Menschen, die mit einem Griff durch die Luft mehr Kunst machten als diese hier /die Deutschen, op. A. T. /, wenn sie malten! /.../ Es ist wahr, du /Lola, op. A. T./ bist schon wieder angezogen. Eine richtige Deutsche bist du!«⁸ (Mann 1977: 140, 144).

Zgoraj razčlenjena vsebina romana je dala Gradniku nedvomno priložnost za refleksijo njegovega lastnega položaja znotraj narodnostno mešane družine. Tako kot je bila Lola razpeta med romanskim in germanskim prostorom, je bil namreč Gradnik razpet med romanskim in slovanskim svetom, kar je pesnik toliko intenzivneje občutil zaradi zasidranosti na obmejnem območju v času skrajnih družbenopolitičnih napetosti. Tovrstna razpetost je bila tako na preddverju prve in druge svetovne vojne v prvi vrsti nosilka razbolelih slovensko-italijanskih odnosov.

Natančnost narekuje poudariti furlansko poreklo Gradnikove matere, čeprav se je v slovenski in italijanski literarni zgodovini uokvirila podoba slovenskega pesnika na ozadju italijanske kulturne tradicije (Župančič 1917: 47–49; Urbani 1941: 89).⁹ V tem okviru se je upodobil tudi pesnik sam in svoje doživljanje pesniško izrazil v znamenitem sonetu

Vprašanje:

Kako si zgnetel me, nebeški Oče?
Čemu ta slast za neutešene sanje,
ta strast krvi, mesa in duše rvanje,
to srce žejno in nemirujoče?

Čemu mehkoba, ki se vdati hoče,
in kljubovalnost in omahovanje,
vrisk in obup, nevera in iskanje
resnice, ko se v duši dvom grohoče?

Italsko sonce vtil si v moje žile:
kri favnov in asiškega berača
in Aretina in Giordana Bruna.

In si dodal še mračni srd Peruna,
upornost sužnja, krutost osvajača
in Črtomira kri in Bogomile. (Gradnik 1986: 183)

⁸ In Pardi /Italijan, op. A. T./ ni bil umetnik. A imel je takšno kri kot ljudje, ki z enim zamahom po zraku ustvarijo več umetnosti kot ti tu /Nemci, op. A. T./, ko slikajo. /.../ Res je, zopet si vzvišena. Si prava Nemka!

⁹ Označitev Gradnika kot pesnika s slovensko-italijansko dušo je bila značilna v prvi polovici 20. stoletja. Italijanski literarni zgodovinarji so mu vlogo povezovalca slovenskega in italijanskega kulturnega prostora pripisali ne le zaradi njegovih romanskih korenin, temveč tudi zaradi njegovih literarnih prevodov iz italijanščine. Franc Zdravec tej označitvi nasprotuje, saj Gradnik ni pisal pesmi v italijanščini: »Gradnik se ni spuščal v rasno mitologijo, iz katere bi bilo moč kovati nacionalistične zvijače. In vendar so njegovo dvojno rodovnost leta 1941 izrabili italijanski profesorji in ga – kljub dejstvu, da je vse verze napisal v slovenščini – oklicali za ‚italijansko-slovenskega pesnika‘« (Zdravec 1981: 37; 1999: 27).

Gradnik je inspiracijo za sonet *Vprašanje* zelo verjetno dobil po branju romana *Zwischen den Rassen*, saj ga je prebral okoli leta 1920, obravnavani sonet pa je ohranjen v rokopisu iz leta 1922 (Gradnik 1986: 384). O vplivu tega romana na pesnikovo refleksijo medkulturne razpetosti poroča monografija Marje Boršnik:

Že v sonetu *Vprašanje*, ki ste ga zajeli iz Ljubljanskega Zvona 1923, ste se brezobzirno razgalili. Iščete odgovora, od kod to rvanje med čutnim in duhovnim, med poganskim in religioznim elementom v vas. Odgovor najdete v mešanici svoje romansko-slovanske krvi. Od kod ste prejeli pobudo za takšno iskanje? (Boršnik 1954: 118)

Gradnik je v odgovoru izjemno natančen, kar razkriva pomensko težo, ki jo je pripisoval branju tega romana, saj mu je ostal v spominu kljub precejšnji časovni distanci: »Problem mešane krvi obravnava Thomas /sic!/ Mann v delu *Zwischen den Rassen*, ki sem ga bral pred več kot tremi desetletji v Gorici. Dal mi je veliko misliti« (Boršnik 1954: 118).

Kot je razvidno, je pesnik v sonetu izpričal podobno razpetost med dvema narodoma, kot je prikazana v romanu Heinricha Manna, predvsem z negativne plati, z vidika konfliktov, ki jih ta dvojnost povzroči v subjektivnem doživljanju sebe in okolice.¹⁰

Lirski subjekt v obravnavanem Gradnikovem sonetu tako kot Lola opaža veliko značajsko neuravnovešenost oziroma notranji boj med nasprotujočimi si prvinami. Radost do življenja je prevzel od Frančiška Asiškega, kot pesnik sam zapiše, simbola za ljubezen do vsega obstoječega:

Ali njegova askeza ni bila tista mračna odpoved vsemu temu, kar je lepo na svetu. On ni videl v naravi satana, ampak veličastno delo boga samega, ki ga je slavil kot takega in ljubil z otroško nežnostjo in vdanostjo. V vsej svoji preproščnosti in ponižnosti se je čutil tesno povezanega z vsemi živimi bitji in celo z neživimi predmeti, ki jih je vse zval brate in sestre, ker so bili vsi kakor on ustvarjeni po bogu, in je govoril z njimi kakor z razumnimi bitji. (Boršnik 1954: 120)

Prav tako je lirski subjekt podedoval od Italijanov dvom o verskih dogmah in odprtost za novo (tako kot Giordano Bruno), ob tem še »strast krvi« (tako kot Pietro Aretino). Ob Aretinu je pesnik poudaril, da je avtorskega subjekta v sonetu *Vprašanje* oblikoval kot dediča vseh dobrih in slabih lastnosti Italijanov:

Kaj sem mislil z Aretinom? Ne bi rad imel njegovega značaja. Bil je renesančen človek. Cesarji in kralji so se mu klanjali, iskali njegovo naklonjenost. Imponira mi njegova močna duhovna potencia, ki se je žal izrodila v skrajno nemoralno hotenje in rvanje. Zakaj sem ga vpletel? Vsak Italijan nosi v krvi vso to dediščino svojih dobrih in zlih velikanov, nekaj kapljic zla pa je zašlo žal tudi v mojo kri. (Boršnik 1954: 119)

Na drugi strani, kot protipol »sončni« romanski naravi, stoji v sonetu *Vprašanje* »mračni srd Peruna«, boga strele, groma in bliska. Rimska mitologija (»kri favnov«)

¹⁰ Franc Zadravec v okviru primerjave med obravnavanim romanom in sonetom opozarja predvsem na razlike v rasnem vrednotenju. Tako odkriva privilegirani odnos nemške rase v romanu Heinricha Manna. Na drugi strani ugotavlja, da Gradnik v sonetu *Vprašanje* ni podelil prednosti nobeni rasi (Zadravec 1981: 37–38; 1999: 27).

se torej v lirskem subjektu srečuje s slovansko. Nakazano napeto ozračje znotraj slovanske dediščine se v nadaljnji pesemski izpovedi izkaže kot prevladujoče, pri čemer njene temnejše odtenke določa vklenjenost v nesvobodo (»upornost sužnja«), ki je znotraj slovenskega naroda ni mogoče preseči spricho hlapčevske narave (Črtomir) in vdanosti v božjo previdnost (Bogomila). Kot je povedal pesnik sam, je v zadnjem verzu soneta *Vprašanje* (»in Črtomira kri in Bogomile«) označen simbol slovenstva: »Črtomirstvo« sem tudi jaz pojmoval tako kakor Župančič /.../, Črtomirstvo« pomeni Župančiču omahljivost, pomanjkanje samozavesti, nedoslednost, neznačajnost, prevlado hlapčevskega duha v našem narodu« (Boršnik 1954: 120).

Iz zavesti slovenske nacionalne ogroženosti se na drugi strani rojevata kljubovalnost in volja upornega sužnja in krutega osvajača, kakor je domnevala Marja Boršnik (1954: 120) in čemur je pesnik pritrdil: »Ravno zavest, da vsi nosimo to težko dediščino Črtomirovega usodnega koraka, je v trenutku, ko nam je pretila nevarnost popolnega uničenja, sprožila silni zagon vsega slovenskega naroda k narodni in socialni svobodi in državni samostojnosti« (Boršnik 1954: 120).

Potemtakem doživlja lirski subjekt spojitev romanskega in slovanskega sveta kot spojitev svetle in temne narave, ki se kaže kot večni boj med vero in nevero, med čutnostjo in duhovnostjo, med uporom in hlapčevanjem.

Romaneska zgodba in pesemska izpoved v sonetu *Vprašanje* se končata brez izhoda iz predstavljene problematične razpetosti, saj literarna lika ne presežeta nasprotij, ki izhajajo iz medkulturnega položaja. Roman *Zwischen den Rassen* se namreč zaključí z napovedjo dvoboja med Lolini italijanskim možem in nemškim ljubincem, kar ima metaforično razsežnost. Do obračuna namreč ne pride le v ljubezenskem trikotniku, temveč se v tem soočenju spopadeta obe Lolini nacionalni identiteti, pri čemer odprti konec romana nakazuje brezizhodno ujetost v prostoru med obema kulturama. Gradnikov izpovedni lik na drugi strani retoričnim vprašanjem o vzrokih svojih notranjih nasprotij iz kvartinskega dela (»čemu«, »kako«) odgovarja z orisom lastnega slovensko-italijanskega porekla, vendar ne predvidi možnosti njune harmonizacije.

Med obravnavanim romanom Heinricha Manna in Gradnikovim sonetom *Vprašanje* je nadalje opazna vzporednica v simbolnem pomenu »krvi« kot ohranjevalki značilnih narodnostnih potez, ki jih posameznik sprejme od prednikov: »Über das, mein liebes Kind, was wir im Leben sein werden, entscheiden das Blut, welches wir bei unserer Geburt mitbekommen« (Mann 1977: 29).¹¹ Slična misel je vpeta v sonet *Vprašanje* (»Italisko sonce vлил si v moje žile /.../ In si dodal še mračni srd Peruna«; Gradnik 1986: 183).

Krvna povezanost prednikov in potomcev je sicer tematizirana še v nekaterih drugih Gradnikovih pesmih (*Očetu, Materi, Sinu*), ki so nastale nekaj let za sonetom *Vprašanje* in bile skupaj z njim objavljene v zbirki *De profundis* (1926). Poleg sonetnega cikla *Materi*, v kateri pesnik zapiše: »Tvoj dedič sem, o mati« (Gradnik 1986: 172), je z vidika »krvne dediščine« najznačilnejši četrti sonet iz cikla *Sinu*, v katerem avtorski subjekt opozarja na sinovo determiniranost z rododom: »Težka bo pot – ne le, kar sam greši, / vso dedino materinega mleka, / strup, ki pretočil se je vanj od veka / nositi mora sin do konca dni. // Ah, ni življenje slast in ni dobrota: / prevara le in breme je in zmota

¹¹ O tem, moj ljubi otrok, kar bomo v življenju postali, odloča kri, ki jo dobimo ob rojstvu.

/ in težka krivda dedov in očeta« (Gradnik 1986: 178). Temu sklopu sonetov, nastalih v obdobju dvajsetih let prejšnjega stoletja, je problemsko sorodna pesem s povednim naslovom *Dedič sem*. To pesniško besedilo je bilo prvič objavljeno v periodiki leta 1930 in nato vključeno v zbirko *Svetle samote* (1932). V njem avtorski subjekt takole začenja svojo izpoved: »Dedič sem: čutim očetov predrage darove, / čutim njih breme in krvi nevidne ukaze« (Gradnik 1986: 207). /Poudarila A. T./

Lirski subjekt znotraj Gradnikove lirike, ki nosi breme italijanske in slovenske krvi, torej nosi s seboj dve nasprotujoči si dediščini. Kot tak ne more biti simbol harmonične celote dveh različnih kultur, pač pa simbol neusahljivega trpljenja.

Večkulturnost sicer v Gradnikovem opusu ni nikjer več tako neposredno evocirana, pač pa jo posredno odkrivamo v pesmih z metafizično tematiko. Razcepljenost lirskega subjekta, dvojna pozicija med tradicionalno vero, ki je dediščina slovanskega elementa, in dvomom, inovacijo, kot dediščino romanskega duha, se kaže v njegovih metafizičnih iskanjih in neprestanih nihanjih med krščanstvom, vzhodno filozofijo in ateizmom.

Nenazadnje tudi Gradnikova pesniška usoda razkriva, da je pesnik hodil po poteh junakinje romana *Zwischen den Rassen*. Njegovo literarno ustvarjanje je zaradi posebnosti razvoja ostalo zunaj slovenske moderne. Župančič je o njem zapisal:

Tih, rekel bi skoraj: najtišji naš poet. Menda bo to eden od vzrokov, da je ostala – vsaj jaz imam ta vtis – njegova zamišljena pesem ves čas kakor neopažena. Ali ga je kedaj kak slovstvenik omenil? Lažja imena so plavala po površju. Gradnik pa je hodil ves čas svoja samotna pota, iščoč novih lepot in novega izražanja. /.../ Torej naj bi nam bilo rodilo fino Gradnikovo umetnost ugodno mešanje krvi. (Župančič 1917: 47–49; Gradnik 1984: 259)

Takšno mnenje o pesniku je prevladalo tudi še po vojni. Boris Paternu je v tistem času ugotavljal, da je Gradnik osamljen in samosvoj pesnik, in to povezoval z njegovim romanskim poreklom:

Čeprav je Gradnik pesnik, ki je živel in ustvarjal v dobi izredno sugestivne resonance treh močnih literarnih struj, moderne, ekspresionizma in nove stvarnosti, je hodil docela lastna pota. Res da lahko odkrijemo pri njem rahle sestavine vseh treh struj (predvsem ekspresionizma in Župančiča), toda v svojem jedru je osamljen in samosvoj. /.../ Navsezadnje pa moramo upoštevati tudi dejstvo, da je Gradnik potomec slovenskega očeta in furlanske matere, torej človek, ki v sebi združuje duševne usedline Prešernovega in Petrarcoevega rodu. (Paternu 1955: 246)

Obširneje se je temu vprašanju posvetil Franc Zadravec, ki je Gradnika označil za briškega poeta dveh ras, slovanske in romanske (Zadravec 1981: 206), zraslega na meji dveh narodov in kultur (Zadravec 1981: 10; 1999: 15). Pri tem je poudaril, da je to daljnosežno dejstvo oblikovalo tako njegovo naravo in čustveno duhovni ustroj kot tudi njegovo liriko (Zadravec 1981: 10; 1999: 15). Kljub temu je menil, da v njem ni prišlo do »jezikovne dvojnosti« in »nacionalne zbeganosti«, saj naj bi Gradnikova mati nikoli ne uporabljala furlanščine, temveč je vedno govorila z otroki v slovenščini. Pač pa je ugotavljal, da so se k »rasni premešanosti njegove krvi« zatekali literarni kritiki, da bi pojasnili njegovo erotično pesem, ki je bila do tedaj v slovenski liriki neobičajna (Zadravec 1981: 197; 1999: 150).

Kompleksnost njegove »dediščine«, sicer kulturno oplemenitene, vendar v prvi vrsti obremenjene z zgodovinskimi silnicami, znotraj katerih jo je prejel, je doumela italijanska stran:

Questo contrasto forma la tragedia dell'uomo di confine, che nessuno sloveno aveva notato in se stesso prima di Gradnik. Nel fondo dell'anima tempestosa del poeta c'è il cozzo e c'è anche l'armonia fra il mondo slavo e il mondo latino.¹² (Urbani 1935: 95)

Razumevanje Gradnikove pesniške in prevajalske drže postane v luči idejnega sporočila romana celovitejše, saj opozarja na njegovo, v literarni zgodovini večkrat zanemarjeno, tragično doživljanje vmesnosti med materino in očetovo dediščino in na njegove poskuse harmonizacije obeh, s tkanjem pretrganih vezi na ravni kulturnega delovanja. Morebiti je bilo ravno njuno medsebojno izključevanje tisti težki »greh« ali »upor krvi« (Gradnik 2003: 11–13), ki ga je pesnikov alter ego izpovedal materi ob slovesu. V tem okviru lahko njegovo več desetletij trajajoče prevajalsko posredništvo italijanske književnosti v slovenščino razumemo kot simbolični poskus premostitve razhajanj med narodom, katerim ni našel odgovora v lastnem pesniškem izrazu.

VIRI

- Alojz GRADNIK, 1984: *Zbrano delo Alojza Gradnika, prva knjiga*. Ur. Miran Hladnik in Tone Pretnar. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1986: *Zbrano delo Alojza Gradnika, druga knjiga*. Ur. Miran Hladnik in Tone Pretnar. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 2003: *Zbrano delo Alojza Gradnika, tretja knjiga*. Ur. Miran Hladnik in Tone Pretnar. Maribor: Litera.
- Heinrich MANN, 1977: *Zwischen den Rassen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. (Ponatis 1987.)

LITERATURA

- Sigrid ANGER, 1977: Nachbemerkung. Heinrich Mann: *Zwischen den Rassen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. 313–330.
- Marja BORŠNIK, 1954: *Pogovori s pesnikom Gradnikom*. Maribor: Založba Obzorja.
- Elke EMRICH, 1987: Nachwort. Heinrich Mann: *Zwischen den Rassen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. 465–478.
- Miran JARC, 1927: Evropski duh v sodobni francoski književnosti. *Ljubljanski zvon*. 235–246.
- Mirko JAVORNIK, 1934/35: Heinrich Mann in njegova »Velika stvar«. *Modra ptica*. 1–4.
- Frédéric LEFÈVRE, 1933/34: Eno uro s Heinrichom Mannom. Prev. Mirko Javornik. *Modra ptica*. 15–20.
- Rudolf LEONHARD, 1932/33: Delo Heinricha Manna. Prev. Filip Kalan. *Modra ptica*. 381–383.
- Heinrich MANN, 1935: *Profesor Nesnaga ali Konec tirana*. Prev. Fran Bradač. Ljubljana: Evalit.
- 1952: *Podložnik*. Prev. Janko Moder. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- N. N., 1920: Nove knjige. *Ljubljanski zvon*. 191.
- 1935: Heinrich Mann. *Jutro* XVI/209. 7.

¹² Ta kontrast ustvarja tragedijo ljudi ob meji, česar pred Gradnikom ni opazil noben Slovenec. Na dnu pesnikove viharne duše tičita nasprotovanje in harmonija med slovanskim in latinskim svetom.

- 1936: Dve novi knjigi Heinricha Manna. *Jutro* 5. september 1936. 7.
- 1949: Heinrich Mann. *Slovenski poročevalec* 25. september 1949. 5.
- Boris PATERNU, 1955: Petrarca pri Slovencih. *Naši razgledi* 28. maja 1955. 246–248.
- Umberto URBANI, 1935 /i. e. 1937/: Alojz Gradnik, un poeta dall'anima italo-slava. Umberto Urbani: *Scrittori jugoslavi*. Zara: Libreria internazionale E. de Schönfeld (Collezione di studi slavi; ser. 1, vol. 2). 93–98.
- 1941: Alojzij Gradnik. *Piccolo mondo sloveno / Mali slovenski svet*. Ljubljana: Ljudska knjigarna. 85–93.
- Franc ZADRAVEC, 1981: *Alojz Gradnik*. Ljubljana: Partizanska knjiga (Znameniti Slovenci).
- 1999: *Pesnik Alojz Gradnik (1882–1967)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Oton ŽUPANČIČ, 1917: Alojzij Gradnik. Padajoče zvezde. *Ljubljanski zvon*. 47–49.

SUMMARY

The literary horizon of the Slovene poet Alojz Gradnik was relatively well known in the framework of German literature. Nevertheless, the influence of the novel by the German author Heinrich Mann, *Zwischen den Rassen*, on the poet's reflection of his own ethnic situation – split between his father's Slavic and his mother's Romance origin – remained on the margins of literary investigation. Gradnik read the novel, which opens up the wide-ranging topic of interculturality, at the beginning of his poetic career and at the threshold of years-long traumatic conflicts between these two traditions. The German author Heinrich Mann thus outlined the path for Gradnik, which he entered as a poetic seeker of harmonic combination of two mutually exclusive traditions, which was artistically perfected in the sonnet *Vprašanje* [Question].

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

O LEKSIKI V SODOBNEM SRBSKEM JEZIKU, O NJENIH SPREMEMBAH
V SMISLU EKSPRESIVNOSTI IN NORME

Stana Ristić: *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku: teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2004. 319 str.; *Raslojenost leksike srpskoga jezika i leksička norma*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2006. 228 str.; *Modifikacija značenja i leksički modifikatori u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2009. 242 str.

[Стана Ристић: *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти* (2004), *Раслојеност лексики српског језика и лексичка норма* (2006), *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику* (2009).]

Če v šestih letih izidejo kar tri monografije iste avtorice o aktualnem stanju leksike, v tem primeru v srbskem jeziku, skoraj ni dvoma, da ima avtorica kaj povedati in da se najde kakšna koristna informacija tudi za drugojezične, ki se tako ali drugače ukvarjamo z leksiko, še zlasti če gre za sorodni slovanski jezik.

Rdeča nit treh monografij je stanje današnje leksike v srbskem jeziku, vprašanje jezikoslovne obravnave ekspresivnosti in norme, in v zvezi s tem tudi iskanje čimbolj optimalnih leksikografskih obravnav. Osnovno področje avtoričinega delovanja je namreč leksikografija – na Inštitutu za srbski jezik srbske akademije znanosti in umetnosti deluje kot znanstvena svetnica in redaktorica pri večzvezkovnem akademiskem slovarju srbskega jezika. Vsaj spremna vrednost vseh treh monografij je, da avtorica povzema ugotovitve zlasti sodobnega slovanskega jezikoslovja in predvsem s področja semantike in leksikografije oz. leksikologije; poleg srbskih so upoštevana novejša dela zlasti ruskih in poljskih jezikoslovcev, npr. Ju. D. Apresjana, I. A. Mel'čuka, V. N. Telija, Ju. N. Švedove, E. V. Padučeve in A. Wierzbicke. Gradivno je avtorica črpala zglede iz večzvezkovnika Rečnik SANU (1959–1996) in iz Korpusa srbskega jezika (od l. 2001). Glede na to, da je osnovna tema vseh treh monografij Stane Ristić (2004, 2006, 2009) leksikologija, je smotno, da jih vsaj v tem poročilu skušam povezati v celoto, tako da iz vseh treh izluščim nekaj pomembnejših vsebinskih poudarkov.

– Ko je govor o ekspresivnosti se vedno znova ažurira vprašanje razmerja med ekspresivnim in čustvenim in vedno znova se potrjuje (še zlasti v leksikografski praksi) ustreznost že nekaj desetletij znanega dejstva, da je oznaka ekspresivno širša in nadrejena oznaki čustveno (prim. J. Zima, M. Grepl, J. Mistrík). Z vidika leksema pa je ekspresivnost kot inherentna in adherentna lastnost oz. sestavina jezika hkrati potrjena tudi kot jezikovnosistemski pojav in pričakovano je, da sistemska leksemska ekspresija ali besedilna ekspresija zajame vsaj okoli deset odstotkov vse aktivne splošne leksike določenega jezika. Med ekspresivnim izrazom in nevtralnim izrazom se izpostavi še različna stopnja možne sinonimnosti, v smislu, da stopnja ohranjene sopomenskosti ni in ne more biti enaka npr. pri *ukrasti* – *suniti* in pri *zdravnik/slikar* – *mazač* (2004: 18, 19). V okviru leksema manjka konkretnih potrditev ekspresivnosti kot sistemskega pojava v smislu podajanja konkretnih slovarskih razlag, ki omogočajo analizo pomenskih sestavin; v besedotvornem postopku, kjer ekspresivna lastnost/sestavina dobi svojo pretvorbno-izrazno vrednost v modifikacijskem obrazilu ekspresivne tvorjenke, pa manjka besedotvorno ovrednotenje ekspresivnosti po posameznih besedotvornih tipih (2004: 189–196). V teh primerih se potrdi jezikoslovna potrebnost, kompatibilnost in komplementarnost strukturalističnega pristopa, ker vse trditve lahko tudi verodostojno konkretizira. Ob ekspresivnosti kot krovnem nadizrazu je konotativnost povzemačno interpretirana (zlasti po Ju. D. Apresjanu) kot skupek asociacij, ki ob konkretnem pomenu oblikujejo vzporedno logično in čustveno vsebino, vezano na določene družbene okoliščine (2004: 23).

– Pri obravnavi modifikacije (2009) avtorica nikjer eksplicitno ne napiše, kar se ji sicer s konkretnimi leksemskimi in besedilnimi zgledi kar naprej potrjuje: to je, da so modifikatorji neke vrste ubesedena medleksemška razmerja, ki se uresničujejo tako v besedotvorju kot v besedilotvorju. Pomenske modifikacije in različni leksikalni modifikatorji s svojim delovanjem namreč jasno izražajo pomensko-skladenjsko-besedotvorno povezavo in soodvisnost; obenem so modifikatorji najbolj očitna skladenjskopomenska vez med leksemom in besedilom.

– S strani avtorice ne povsem jasno leksikografsko ovrednoten ostaja poskus vključevanja kognitivnega opisa ekspresivnega leksema, ki je predstavljen kot »sedemkomponentni model pomenske zgradbe ekspresiva« (2004: 61–64, 221), deloma povzet po ruskih jezikoslovcih deloma pa tudi avtorsko domišljen, s komponentami: DK (denotativna komponenta besedo povezuje z zunajjezikovno realnostjo), KOO, KSO (komponenti objektivne in subjektivne ocene), EksKS (ekspresivna komponenta subjekta izraža namere subjekta /je pragmatična EksKP in stilistična EksKS/), EmK (emotivna komponenta subjekta izraža čustva subjekta/tvorca), stilistična komponenta je lahko vključena še v funkcionalno-stilistično komponento uporabe leksema (FSK). In glede na stopnjo intenzivnosti naštetih komponent v nizu DK + KOO + KSO + EmK + EksKS + EksKP + FSK se ocenjuje stopnja pozitivne ali negativne ekspresivnosti pri posameznem pomensko zaznamovanem leksemu: *bog* – visoka stopnja pozitivne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'poosebitev moči/dobrote/dovršenosti', z intenzivirano komponento EmK 'izražam mu svoje spoštovanje' in z intenzivirano komponento FSK 'izražam občudovanje s patetično privzdignjeno intonacijo'; *smejalko* – povišana stopnja pozitivne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'oseba, ki zasluži naklonjenost in simpatijo', z intenzivirano komponento EmK 'izkazujem ji/mu naklonjenost, simpatijo' in z intenzivirano komponento FSK 'svojo pohvalo izražam s prijateljsko naklonjenostjo'; *vrtavka* – nižja stopnja pozitivne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'simpatično obnašanje, ki se ne more razlagati negativno', z intenzivirano komponento EmK 'izkazujem svoje simpatije in odobravanje' in z intenzivirano komponento FSK 'dovolim si, da se s tem malo nasmejem ali pošalim'; *pohajaç* – visoka stopnja negativne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'to obsojam in zame ni sprejemljivo', z intenzivirano komponento EmK 'izražam prezir', in z intenzivirano komponento FSK 'svoje mnenje izražam na grob in žaljiv način'; *maček* – povišana stopnja negativne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'tega ne odbravam' in z intenzivirano komponento FSK 'to izražam na zajedljiv in žaljiv način'; *čenča* – nižja stopnja negativne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'imam razumevanje za to', z intenzivirano komponento EmK 'iz te osebe se navadno norčujem' in z intenzivirano komponento FSK 'jemljam si pravico, da se prizanesljivo nasmehnem' ipd.

Pri zgornji komponentni členitvi se avtorica opira zlasti na Ju. D. Apresjana in V. N. Telija, ki del ekspresivnosti in konotativnosti vključujeta v jezikovno pragmatiko v smislu, da je v ekspresivni leksem vključen tudi tvorčev odnos (z vrednotenjem in intenzivnostjo) do stvarnosti, do vsebine poročanega in do naslovnika.

– Zagotovo je ekspresivna leksema dober zgled za nujnost vključevanja več vidikov jeziko/slo/vne obravnave, in nujno je tudi, da se tega zaveda zlasti leksikograf – s tega stališča je delo (Ristić 2004) ambiciozno zastavljeno, ker vsaj nakazuje različne možnosti in pristope. Vprašanje, ki si ga tudi sama zastavlja, namreč je, kako vse te dodatne pragmatične in kognitivne prvine izrazno učinkovito vključiti v »teorijo sistemske leksikografije« (2004: 238), torej kako jih leksikografsko ubesediti. Naš odgovor je dokaj samoumeven in preprost: izdelati (oz. dodelati) je treba sistem (že obstoječih in novih) ustreznih in natančno opredeljenih kvalifikatorjev in kvalifikatorskih pojasnil, v pomenskih razlagah pa ohranjati (ali nanovo vzpostaviti) smiselno hierarhijo že ubesedenih in še novih pomenskih (razlagalnih) sestavin; uresničitev tega pa seveda zahteva dovoljšnjo jezikoslovno trdnost pri presoji, kaj je leksikografsko bolj povedno in učinkovitejše, in razpolaganje z dovolj obsežnim zlasti pa verodostojnim gradivom.

– Tako ekspresivna kot tudi vsa nova leksika sili v to, da je zlasti za potrebe slovaropisja oz. za natančne pomenske razlage treba stalno razvijati metajezik semantičnih primitivov (2006: 116–117). Z upoštevanjem vezljivosti pa se pomenska razlaga lahko sistematizira do stopnje, ko jasneje izraža medpomenske razlike znotraj leksema in medleksemske razlike (2006: 123).

– T. i. leksikalna norma je bistveni del celotnega jezikovnega normiranja; ravno normiranje (s hkratnim kultiviranjem) leksike je namreč ključno tudi za utemeljevanje razmerja med standardnim in knjižnim jezikom, in posledično utemeljuje tudi njun soobstoj (2006: 41–42, 44).

Norma določa status leksema v leksikalnem sistemu s pravili njegove rabe in s tem v zvezi je pomembna trditev, da so za normativni status sicer pogovarjalnega leksema odločilna merila čustveno-ekspresivne rabe daleč pred merili funkcionalno-stilistične rabe ali družbenega prestiža ipd. (2006: 58).

– Tudi za srbski jezik se v zvezi z novejšo leksiko ugotavlja, da prevladuje prevzeto besedje. Prevzeto besedje se glasovno prilagodi, dolgotrajnejše pa so pravopisne in morfološke prilagoditve, če do njih sploh pride. Pri tem se je treba stalno spraševati tudi po dejanskih jezikovnih potrebah prevzemanja – kje so meje prevzemanja glede na možnost obstoja domačih ustreznice (2006: 174–177).

– Pričakovano ima največ leksemov v slovarju status standardiziranega leksema splošnega tipa »za nespecialno rabo«. Nestandardne besede so s kazalko usmerjene k standardiziranemu sinonimnemu ustrezniku; zelo prav je namreč, da je slovarsko ustrezno (s kvalifikatorji in kazalkami) predstavljena tudi sicer pogosto uporabljana nestandardna leksika – če je eksplicitno evidentirana oz. ustrezno označena, pozitivno vpliva tudi na splošno jezikovno kultiviranje (2006: 83, 92).

– Z vidika jezikoslovnega izrazja je npr. opazno, da za osnovni (slovarsko prvi) pomen avtorica uporablja izraz »sinhroni etimon« (2004: 28). V okviru ekspresivne leksike pa avtorica dosledno uporablja izraza »drugostopenjska nominacija« in »kvazidenotacija« (2004: 28).

Če odmislimo izdajateljsko razkošje, se obravnavana problematika o novejši srbski leksiki skozi tri monografije lepo dopolnjuje od opisa zvrstno stilnih lastnosti leksemov prek modifikacij (in posebej izpostavljene ekspresivnosti) do normativnih vprašanj; razpravlja se v okviru razmerja slovnica – slovar, vendar s posebnim poudarkom na leksikografskem delu. Zmanjšan obseg na račun izločenja nekaterih vsebinsko prekrivnih poglavij pa ne bi bistveno okrnil sporočilnosti trimonografske razprave; kvečjemu nasprotno: to bi prispevalo k bistveno večji koherentnosti in učinkovitosti obravnave, tako z vsebinskega kot časovnega vidika.

Andreja Žele

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

KANONIZACIJA IN DIDAKTIZACIJA PREŠERNA V SREDNJI ŠOLI

Zoran Božič: *Slovenska literatura v šoli in Prešeren: Znanstvena monografija*. Ljubljana: Tangram, 2010. 656 str.

Obsežna monografija je za natis prirejena doktorska disertacija *Poezija Franceta Prešerna v srednješolskih učbenikih in njena recepcija*, ki jo je Zoran Božič zagovarjal v juliju 2010. Naslov disertacije je bolj poveden od knjižnega, saj bolj posrečeno zajema osrednjo vsebinsko in časovno dvodelno problematiko razprave, zato se zdi škoda, da ga je avtor zdaj spremenil.

Splošna oznaka. Avtorsko besedilo zajema prva štiri poglavja na skupno 522 straneh, preostala tri pa posredujejo še spremna besedila: peto npr. seznam virov – bibliografske podatke o vseh 56 sestavih analiziranih beril za nižje in višje srednje šole (v vsakem sestavu so povprečno štirje zvezki), od prvega Macunovega iz leta 1850 do najnovejših treh iz l. 2010, dalje seznam sedmih pesniških antologij od Razlagove *Pesmarice* 1868 do Bajt-Kolškovih *Sončnic poldneva* iz l. 1993, ter seznam dvajsetih učnih načrtov za srednje šole od 1849 do 2008. Omeniti velja še sedmo poglavje, ki vsebuje priloge h kvantitativnim in kvalitativnim analizam v drugem in tretjem poglavju: petindvajset prilog k poglavju o berilih in osemnajst prilog k poglavju o sodobni srednješolski recepciji Prešerna. Monografija se konča z obsežnim imenskim kazalom.

Vsebinski oris. Prvo vsebinsko poglavje ima naslov Uvodni del. Zoran Božič v njem korektno razpostavi vsebinske parametre raziskave. Opiše pobudo zanjo (splošno dojemanje Prešerna med povečevanjem in nerazumevanjem, prispevek literarne zgodovine in izobraževalnih procesov k tej dihotomiji), značilnosti in namen raziskave. Slednji je dvodelen, sistematično raziskati pojavljanje Prešernove poezije v srednješolskih berilih od prvega do današnjih, in eksperimentalno preveriti današnjo recepcijo Prešernove poezije pri srednješolcih. Ta del dodatno spodbujajo avtorjeve pedagoške izkušnje in nekatere poprejšnje raziskave o težavnosti klasičnih literarnih besedil za sodobnega bralca.

V okviru raziskovanja beril (drugo poglavje, Prešernove pesmi v srednješolskih berilih), pri katerem avtor uporablja metode kvantitativne in kvalitativne analize ter interpretacije virov, ga posebej zanimajo kanonizacijski dejavniki Prešernove poezije in njihova dinamika skozi čas, ter vprašanje didaktizacije, tj. kako se uresničujejo in spreminjajo vzgojno izobraževalni pristopi ter cilji ob posamičnih berilih korpusih Prešernovih besedil. Zanima ga torej, ali je Prešeren ves čas kanonski avtor (izkaže se, da je), katere pesmi so v ospredju (izkaže se, da se jedro med Sonetnim vencem, Soneti nesreče in Krstom pri Savici ne spreminja veliko, pri čemer se analiza izteče v ugotovitev, da so merila izbora »praviloma usklajena s pogledi sočasnih literarnih zgodovin, le redko in v majhni meri pa so se sestavljenci ozirali na recepcijske zmožnosti mladih bralcev in na njihove afinitete« (16); temu so bolj kakor višješolski sestavi sledili sestavi beril za nižje srednje šole, npr. Janežič v 19. stol., Brinar, Bajec v prvi polovici 20. stol.).

V okviru didaktizacije pa avtor raziskuje, kako se v berilih spreminja spremljevalni instrumentarij, ki dijakom z razlagami, slikami in nalogami bolj ali manj ustrezno približuje pesemsko gradivo. Izkaže se, da je bil v tem pogledu zelo sodoben sestav beril avtorjev Bajec, Kolarič, Rupel, Sovre, Šolar iz l. 1935 in da so tudi sedanja berila – imenovana kot nasploh vsi sestavi po vodilnih avtorjih – Kos, Krakar, Lah, didaktično dokaj uspešna, čeprav je »praktično nemogoče zadostiti potrebi po bogati ponudbi avtorjev in besedil ter ... po sodobnem učbeniku z bogatim didaktičnim instrumentarijem« (18). Pri analizi vsebinskih in didaktičnih vprašanj avtor zelo pogosto, z namenom dobiti uporabne podobnosti in razlike v sinhroniji in diahroniji berilnih konceptov in dinamike kanonizacije Prešerena, uporablja preštevalne metode, ki pa jih namenu in vsebini ustrezno dopolnjuje besedilna analiza po desetih postavkah (npr. obseg, razvrstitev

učnih vsebin, značilnosti besedilnega izbora, vrednostna označitev Prešerna v berilu ...) in avtorjeva interpretacija.

Analizo beril v časovnem zaporedju, razdeljenem na obdobja naše politične zgodovine od habsburške monarhije do samostojne Slovenije, nadgradi avtor v tem poglavju še z navzkrižnimi primerjavami dobljenih podatkov (v prilogah so natančne preglednice), npr. kako se v tej perspektivi kaže vpliv tuje književnosti na izbor slovenskih literarnih besedil, kako so zastopane v berilih ženske (v celotnem razvoju beril le z 8-odstotnim deležem, več zdaj kot v preteklosti), kako se kaže vpliv cenzure in samocenzure na prilagajanje, spreminjanje, zamolčevanje avtorjev in besedil, pa kdaj so bila berila najbolj označena z ideologijami različnih barv in provenienc – najmočnejše je to bilo v času Avstrije do 1900, pa v 40. letih 20. stol. (Moder 1942, Smolej 1946, Boršnik 1947, Čekuta 1947, torej v času italijanske ljubljanske province in prvega desetletja po vojne izgradnje) ter v 80. letih, ko so bila pri nas berila v kratkem veku usmerjenega izobraževanja zaznamovana s pritirano jugoslavizacijo in sociologizacijo, v Argentini pa s protikomunizmom in usmerjanjem v katolicizem.

Druga vsebinskega sklopa, sodobne recepcije Prešernove poezije pri srednješolcih (tretje poglavje, *Recepcija Prešernove poezije v sodobni štiriletni srednji šoli*) se avtor loteva z metodologijo empiričnega pedagoškega raziskovanja, pri čemer je osrednji pedagoški eksperiment o ustreznosti prozifikacije (proznih »prevodov« verznihs besedil) kot pristopa za boljše razumevanje Prešernovih pesmi, dodatni instrument pa so vprašalniki in testi za preverjanje poznavanja in razumevanja Prešernove poezije, njihova kvantitativna analiza in interpretacija.

Pred osrednjim delom, poročilom o celoletnem eksperimentu, se Zoran Božič z izjemno temeljitostjo loti priprave teoretskega temelja. Pojasni izraz recepcija in njegovo rabo v slovenskem prostoru, poroča o temeljnih razpravah o bralčevem odzivu, npr. Hans Robert Jauss, Ivor A. Richards, Norman N. Holland, in pri nas Breda Rant, Mateja Pezdirc Bartol in Zdenka Blažko – slednje ima za dobro izhodišče za svojo (dodajmo: mnogo temeljitejšo in manj priložnostno) raziskavo. Naredi historični ekskurz v razloge za mitizacijo oz. oboževanje Prešerna, ki pa ni premosorazmerno z razumevanjem, tako pri mladini kakor celo pri specialistih prešernoslovcih, kar vse potrdi bodisi empirično gradivo bodisi pisni viri. Zato brez dodatnih didaktičnih pristopov ni pričakovati posebno dobrega razumevanja Prešernovih pesmi, saj ga otežujejo, kot je avtor ugotovil v poprej opravljenih raziskavah, metaforičnost, inverzije in arhaizmi. Med štirimi možnostmi, ki so znane za približevanje klasične poezije (simplifikacija, modernizacija, komentarizacija, prozifikacija), se odloči za eksperimentalno preverbo učinkovitosti prozifikacije. Postopek prozifikacije kot didaktične strategije opravičuje še s tem, da je poznan iz didaktične tradicije (Andrej Kragelj je že 1894 priredil *Odisejo* za mladino, priporočajo jo tudi Janko Bezjak, Karel Ozvald idr.). Osrednji del poglavja zajema predstavitev učinkov prozifikacije pri dijakih, in sicer v fazi pred eksperimentom, čemur sledi poročilo o poteku in rezultatih. Z eksperimentom je Zoran Božič želel ugotoviti, ali ta pristop prispeva k boljšemu razumevanju, globljemu doživljanju in drugačnemu vrednotenju Prešerna. Pred izčrpnim poročilom kot navadno ob vpeljevanju novega problema razpostavi teoretske določilnice, v katerih kombinira tradicionalno kvantitativno in akcijsko (kvalitativno) metodologijo pedagoškega raziskovanja (Mužič, Sagadin). Celoletni pedagoški eksperiment v treh delih je izvajal na štirih srednjih šolah severnoprimorske regije, kjer je gradivo preverjal pri eksperimentalni skupini, ki je brala Prešernove pesmi s pomočjo prozifikacije, in pri kontrolni skupini, ki jih je brala samo v izvirni obliki.

Rezultati preverjanj po obravnavi Prešerna pri pouku se domala v vseh postavkah nagibajo v prid eksperimentalne skupine. Avtor je dokazal, da tudi ob koncu šolskega leta (trajno znanje) dijaki eksperimentalne skupine npr. bolje prepoznavajo verze iz Prešernovih pesmi in so v prednosti pri poznavanju in razumevanju Krsta pri Savici. Tudi vrednotenje Prešernovih pesmi se je v eksperimentalni skupini spremenilo: manj je takih bralcev, ki so jim pesmi nezanimive ali zelo zahtevne. Pri vseh omenjenih dejavnikih, kakor tudi pri razvrščanju po pomembnosti, je

recepција Prešerna v kontrolni skupini bolj pod vplivom šolske obravnave, ki pa je pod vplivom literarne zgodovine. To Božič v nadaljevanju pokaže ob vrednotenjih Borisa Paternuja, Janka Kosa in Antona Slodnjaka. Vrednotenje dijakov je v načelu bistveno drugačno od literarnih zgodovinarjev. Dijaki cenijo zgodbenost, humornost, ljubezensko tematiko, literarni zgodovinarji resnoba, elegičnost, artizem, eksistencialno tematiko.

Znanstveni prispevki razprave. Obširna razprava je prispevek k vsaj trem humanističnim raziskovalnim področjem: k literarni vedi, h kulturni zgodovini in k didaktiki književnosti.

1. Prispevek k literarni zgodovini. Zoran Božič se loteva še neobravnavane teme v okviru prešernoslovja, tj. raziskovanja Prešerna kot šolskega avtorja. Avtor preučuje pesnikovo zgodovinsko usodo v tisti vrsti komunikacije, ki se je najbolj zanesljivo za daljši ali krajši čas udeležuje celotna populacija in je ključna tudi za splošno akulturacijo in socializacijo.

Pisec je raziskal procese šolske kanonizacije in dinamiko vplivov na ta proces v določenem času (na prisotnost Prešerna in oblikovanje beril sploh so sočasno ali v različnih časih delovale politične spremembe, ideologija, vpliv literarnega okusa sestavljalcev, razlag in ocen sočasne literarne zgodovine, cenzurnih procesov, zgledovanje pri tuji književnosti ...). Izkaže se, da se je šolska Prešernova kanonizacija začela že 1850 v Macunovem berilu *Cvetje slovenskega pesništva* in se nato nadaljevala tako, da je Prešeren edini literat (poleg kasneje Jurčiča in Župančiča), ki se pojavlja v vseh berilnih sestavih za nižjo in višji stopnjo.

Avtorja raziskovalna radovednost in temeljitost vodi še k primerjavam izbora Prešernovih pesmi v pesniških antologijah. Zanimivo je, da v teh Prešeren praviloma ni pesnik, zastopan z največ pesmimi, pa tudi izbor pesmi se praviloma razlikuje od šolskega – več je ljubezenskih pesmi, satire ipd. Zdravljica, npr. objavljena že v prvi Razlagovi antologiji, ki je izšla istočasno s sestavo za višje gimnazije (Janežič 1868), se v berilih pojavi šele v 20. stol., v sestavu Grafenauer 1930.

2. Prispevek h kulturni zgodovini. Najprej je to dejstvo, da Zoran Božič zajame celoten slovenski kulturni prostor. Vključi analizo zamejskih in izseljenških beril in za vse oriše tudi okoliščine, v katerih so nastajala, od političnih do kulturnih in pedagoških.

S stališča kulturne zgodovine je nadalje zanimivo, da so se z berili ukvarjali tudi nekateri sestavljalci, bolj znani na drugih področjih delovanja (Franc Miklošič, Janez Bleiweis, Anton Janežič, Anton Bajec, Anton Sovre, Marja Boršnik ...). Odkrijejo se imena in okoliščine, ki so sicer v drugem planu ali zunaj raziskovalne pozornosti. Zvrsti se plejada pedagoško-kulturnih delavcev iz osrednje Slovenije, zamejstva, izseljenstva (Josip Wester, Josip Brinar, Andrej Budal, Anton Kacin, Marija Jamar, Silvo Fatur, Nada Pertot, Pavel Zablatnik idr.). Skozi analizo vsebine beril lahko posredno sklepamo marsikaj o t. i. slovenski kulturni identiteti, o tradiciji estetskih in spoznavnih vrednot za presojo literature, razkrijejo se motivi za vrednotenje Prešerna kot nacionalnega pesnika ter odnos do slovenskega jezika sploh. Izbira avtorjev in besedil v berilih in njihova označitev prek vrednostnih meril prevladujoče ideologije, politike in (samo)cenzurnih posegov je tudi svojevrsten odraz duha časa in kulturnih vrednot v njem. Raziskava osveži pozabljene naslove knjižnih publikacij in imena avtorjev s področja (literarne) pedagogike, npr. Viktor Bežek, Janko Bezjak, Fran Ilešič, priključ v zavest tematske revije, npr. *Ljubljanski zvon*, *Učiteljski tovariš*, *Vedež*. Oživi plejado literarnih ustvarjalcev, ki so s sodobnega zornega kota bolj zanimivi kulturno- kot literarnozgodovinsko, npr. Matija Vrtovec, Lovro Toman, Luka Svetec, France Cegnar, Anton Umek idr.) Avtor razmeji tudi poglobljena obdobja politične zgodovine, razmere v osrednjem prostoru in na obrobju (v zamejstvu in izseljenstvu), kolikor odražajo potrebo po nastanku novih beril, celo v begunskih taboriščih po 2. svetovni vojni.

3. Prispevek k didaktiki književnosti. Ta prispevek je kakovosten na diahroni in sinhroni ravni. Najprej je to, poleg prikaza didaktizacije Prešernovega pesništva skozi čas, najbolj izčrpen historiat slovenskih srednješolskih beril od začetkov njihovega pojavljanja do danes. Tako berila prvič doživljajo pravično obravnavo, ki jo literarnozgodovinski pregledi iz preteklosti in sodobnosti zanemarjajo. Poleg že omenjenih literarno- in kulturnozgodovinskih informacij se v diahroni analizi in navzkrižnih primerjavah po številnih parametrih izrisuje vrsta neraziskanih dejstev iz prakse in teorije didaktike književnosti v preteklosti. Izrisujejo se splošne kurikularne okoliščine, ki so spodbudile nastanek novega berilnega sestava: sprememba politične ureditve, učnih načrtov za slovenščino, konkurenčnost (ta je bila na delu že pri prvih sestavih beril, npr. med Miklošičem in Janežičem). Med didaktične informacije sodi tudi podatek o obsegu, številu avtorjev in besedil, razmerju med slovensko, svetovno in jugoslovansko književnostjo (slednje je, kot meni Božič, posebno v sodobnih sestavih glede na skupno zgodovino premalo).

Božičeva razprava poleg tega prikazuje dinamiko teoretskih refleksij o didaktični strukturi (vsebinah, ciljih, metodah) pouka književnosti skozi čas. Prinaša jo vsakokratno povzetek pomembnejših ocen berilnega sestava v sočasni publicistiki in prikaz širših literarnopedagoških razprav, iz katerih so vidne izobraževalne in literarne prioritete ter argumenti vsakokratnih kritikov oz. razpravljalcev. Zanimivo je, da avtorji razprav v dobršni meri od začetka izkazujejo dokaj sodobne poglede na književni pouk – potrebo po umetniški kakovosti besedil in približevanje učencu. V tej zvezi omenimo le nekaj povzetih še vedno aktualnih virov v Božičevi razpravi, npr. knjižno izdajo Frana Ilesiča *O pouku slovenskega jezika* (1902) ter članke, polemike in knjižne objave v povezavi z berili, od Borisa Merharja (1934) prek polemike Fatur-Dolgan-Cuderman-Jan v 80. letih do kasnejših izčrpnjših raziskav (Polona Tomac 1998, Alenka Žbogar 2000, Petra Kodre 2008). Vse te razprave Zoran Božič kritično vrednoti in podaja svoj komentar k nekaterim ugotovitvam.

Avtorjevo raziskovanje sodobne recepcije Prešerna v tretjem poglavju razprave pa štejemo za prispevek k sodobni didaktiki književnosti, saj so raziskave recepcije v šolskih okoliščinah pogoj za oblikovanje oz. spreminjanje didaktične strukture in praktičnih aplikacij (učnih načrtov, učbenikov, poučevanja).

V tem delu ima osrednji pomen opis metodološko metodično izpeljanega eksperimenta, s katerim Božič preverja učinke didaktičnega postopka prozifikacije daljših verznihs besedil na bralno razumevanje in povečanje bralne sposobnosti. Eksperiment in natančno poročilo o tem, katere parametre iz teorije pedagoškega raziskovanja, sodobne recepcije Prešerna in njene zgodovine med strokovnjaki in med dijaki je upošteval ter s katerimi dodatnimi empiričnimi raziskavami je preverjal posamezne ugotovitve, je prav gotovo zgleden prispevek k teoriji in aplikaciji metodologije pedagoškega raziskovanja v didaktiki književnosti, ki na ta način še ni bil udejanjen.

Nekaj odprtih vprašanj. Čeprav ima Zoran Božič dodatno prozifikacijo za »najpomembnejši del eksperimentalnega dejavnika«, saj je dijakom »olajšala razumevanje izvirnika«, in »zaradi stalnega vračanja k poeziji silila v poglobljanje in s tem razvijanje bralnih zmožnosti« (429), pa bi nemara trditve vseeno kazalo nekoliko relativizirati. Vzrok nakazuje že skepsa v eksperimentu udeleženi učitelji: »Večina učiteljev je bila prepričana, da so dijakom najbolj koristile dejavno zasnovane naloge za preverjanje razumevanja in za samostojno prozifikacijo ... Učitelji so bili precej bolj zadržani do koristnosti dodatnega gradiva (in še zlasti dodatne prozifikacije) kot njihovi dijaki.« (460). Čeprav tudi druge raziskave potrjujejo, da učitelji pogosto vidijo učinke pouka drugače kot dijaki, pa bi morda vseeno pritrdili v to mnenje vgrajenemu pomisleku o možnosti, da učenci po načelu ubiranja lažje poti preskočijo dvojno branje in berejo samo prozifikacijo. Tako obstaja možnost, da pri vnaprejšnji ponudbi celotnega prevoda sploh ne pridejo v stik z izvirnikom.

Zato moremo skupaj z učitelji domnevati, da gre v številnih pogledih boljše rezultate eksperimentalne skupine pripisovati temu, da so se dijaki v njej tudi drugače (ne le z branjem celotnega prevoda) dejavno ukvarjali s Prešernovimi besedili in tako dlje časa in bolj intenzivno prek reševanja raznovrstnih literarnih problemov ponotranjali dejavnosti, potrebne za vstop v literarno besedilo.

Ob branju Božičeve razprave se včasih zdi, da avtor favorizira avtoriteto množičnega bralca, ko je kritičen do berilnih izborov in prioritet šolanih bralcev. V to kategorijo sodi po mojem mnenju tudi predlog za uvrstitev Žemljeve pesnitve v domače branje za gimnazijce, saj gre za besedilo z dvomljivo bralno vsečnostjo in literarno vrednostjo. Argumenti, da se s tem branjem dosegajo funkcionalni cilji, so tu poenostavljeni. Bralna sposobnost za branje raznovrstnih besedil se pri gimnazijskem književnem pouku razvija ob reprezentativnih besedilih, posebno za starejša obdobja, torej ob »strukturah z dolgim trajanjem«, z lastnostmi kakovosti, optimalnosti idr. Kljub »etičnim vrednotam«, primerljivim sodobnemu doživljanju mladostnika (uspešnost, družina, zdravje), kljub statistično ugotovljeni lažji razumljivosti od Krsta, Žemljevo besedilo nima potrebne umetniške vrednosti, primerljive drugim kanonskim besedilom oz. predstavnikom literarnih sistemov iz preteklosti. Zato ne more konkurirati ključnim besedilom, ki so temelj šolskega bralnega repertoarja iz preteklosti, pa tudi ne žanrskosti sodobnih besedil, ki jih edina berejo sami od sebe sodobni mladostniki.

Sklep. Monografija Zorana Božiča je kljub tem pomislekom izjemna. Na prvi pogled po obsegu, pri bralni poglobitvi vanjo pa po kakovosti. Je neizčrpen vir novih in za številna področja humanistike in družboslovja pomembnih informacij, tehtno zbranih in izbranih, znanstveno utemeljenih z relevantnimi domačimi in tujimi viri iz preteklosti in sodobnosti ter smiselno opremljenih z avtorjevimi tehtnimi interpretacijami. Za doktorsko delo in za monografsko objavo bi bila dovolj polovica te jezikovno zgledne in oblikovno urejene razprave. A potem bi druga polovica informacij ostala še dolgo neznana, marsikatera metodološka inovacija, vpeljana v empirično raziskovanje književnega pouka še dolgo nerazvita. Kajti tako potrpežljivega, temeljitega, prodornega iskalca, analitika in interpreta pisnega in empiričnega gradiva iz preteklosti in sodobnosti *rerum literarum*, ki ima poleg tega še žlahtno, v praksi šolano pedagoško intuicijo za relevantnost problemov, zlepa ne bi več našli.

Boža Krakar Vogel
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

LITERARNI ODNOSI MED ČEHI IN SLOVAKI

Anna Zelenková: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou : Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha, Nitra: Slovanský ústav AV ČR, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2009. 376 str.

Monografija predstavlja dopolnitev k obstoječim razpravam o češko-slovaških in slovaško-čeških odnosih. Avtorica želi obravnavano temo obogatiti z izsledki novih spoznanj o kulturnem dialogu med češko in slovaško literaturo, njenem medsebojnem razumevanju in zavračanju. Želi prikazati in analizirati stanje teoretičnega razmišljanja o češko-slovaškem in slovaško-češkem sobivanju, ga interpretirati v njegovih zgodovinskih dejavnih in v okviru tega se ukvarja z malo znano ali spregledano skupno preteklostjo, v kateri so imeli Čehi in Slovaki velikokrat različna mnenja in cilje.

Časovno je razprava zamejena na obdobje od narodnega preporoda do obdobja med obema svetovnjima vojnama v 20. stoletju. Avtorica je poleg dostopne literature uporabila tudi do zdaj še neobjavljeno gradivo, zlasti korespondenco in slovaške rokopise v čeških arhivih. Pri tem je posegla tudi v bolj obrobne probleme, ki bi lahko poglobili razumevanje odnosov.

Metodološko se razprava naslanja na komparativne pristope medliterarnih študij češko-slovaških odnosov, nakazanih v zborniku *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost* (Brno 2000), ki je pokazal na nujnost raziskav nevzajemnosti kot predmeta jezikovno-literarnih in kulturno-geografskih raziskav. Z razpadom skupne države so navsezadnje nastale nove okoliščine in pogledi, s katerimi je mogoče obravnavati češko-slovaške vzajemne in nevzajemne odnose v preteklosti in sedanjosti.

Avtorica je poskusila zasukati tradicionalno shemo češko-slovaških in slovaško-čeških odnosov v tej smeri, da sprejema slovaški delež v češkem literarnem razvoju kot enakovreden sestavni del intertekstualne mreže jezikovnih, žanrskih in motivno-strukturnih elementov, ki vplivajo drug na drugega. Zato tudi pojma *češko-slovaški* in *slovaško-češki literarni odnosi* razume kot popolnoma enakovredna, zaradi tradicije pa se je odločila uporabljati prvo možnost.

V monografiji je poleg čeških in slovaških avtorjev na več mestih omenjen slovenski literarni zgodovinar Matija Murko, ki je bil v letih 1920–1931 profesor južnoslovanskih jezikov in književnosti na Filozofski fakulteti Karlove univerze ter eden izmed ustanoviteljev Slovanskega inštituta v Pragi. Iz njegovih del in korespondence avtorica črpa podatke o njegovem pogledu na češko-slovaške odnose.

Monografija je sestavljena iz treh poglavij. V prvem (*Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*) so predstavljeni metodologija, literarnozgodovinska refleksija in izhodišča, na podlagi katerih Zelenková obravnava vzajemnost in nevzajemnost češko-slovaških in slovaško-čeških literarnih odnosov. Nato z literarnozgodovinskega vidika na izbranih primerih prikazuje uspešne in neuspešne poskuse za dialog med obema literaturama skozi 19. stoletje in začetek 20. stoletja. Na literarni odnos med Čehi in Slovaki je imelo velik vpliv tudi izdajanje knjig slovaških avtorjev (zlasti klasičnih) na Češkem od 20. let 20. stoletja, zlasti potem, ko je v Pragi začela delovati založba Leopolda Mazáča. Monografija prikazuje tudi, kako je na odnose med obema narodoma vplivala politična situacija (Slovaška pod Ogrskim delom avstro-ogrske monarhije je bila upravno in politično bolj povezana z Madžarsko kot s Češko, kar je povzročilo oddaljevanje obeh narodov, po 1. svetovni vojni pa so se povezave znotraj Českoslovaške republike znova okrepile, kar je vsaj načeloma omogočalo njuno ponovno zbliževanje) in gibanja 19. stoletja za sodelovanje in podporo med slovanskimi narodi.

Drugo poglavje (*Česko-slovenské a slovensko-české literárne vzťahy na okraji pozornosti (Od 40. rokov 19. storočia do medvojnovného obdobia)*) je posvečeno manj znanim češko-slovaškim in slovaško-češkim literarnim odnosom od 40. let 19. stoletja do obdobja med obema svetovnjima vojnama. Tu so natančneje predstavljeni trije potopisi s Slovaške iz let 1843–1848, ki govorijo

o češko-slovaških odnosih skozi oči čeških in moravskih narodnih buditeljev v času normiranja knjižne slovaščine. Obravnavani so predvsem Jan Helcelet, Vilém Dušan Lambl in František Ladislav Riegr. Potopisom sledi razprava o začetkih slovaške ženske literature v almanahu *Nitra* v povezavi s češko-slovaškimi odnosi. Kot začetna spodbuda uveljavljanju ženskih avtoric, pri čemer naj bi se ta proces na Češkem začel odvijati prej kot na Slovaškem, je predstavljeno narodno prebujenje in razvoj meščanske družbe. Pobudo k nevzajemnosti češko-slovaških odnosov avtorica prikaže na primeru avtorja norme slovaškega knjižnega jezika, Ľudovita Štúra, ki v svojem spisu *Slovanstvo a svet budúcnosti* kritizira češki značaj in usmerjenost češkega naroda h kulturno-političnemu zahodu, medtem ko sam zagovarja slovansko povezanost pod okriljem Rusije. V nadaljevanju avtorica predstavi Czamblovo delo *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty* z začetka 20. stoletja, ki se postavi v bran samostojni knjižni slovaščini nasproti tendencam češko-slovaškega zbliževanja in skupne jezikovne enote. To delo je, v nasprotju z Czamblovimi željami, med Čehi okrepilo zanimanje za idejo češko-slovaške narodne enotnosti. Zanimiv je tudi opis začetkov slovakistike na Slovanskem inštitutu v Pragi, uradno ustanovljenega leta 1922. Takratni predsednik Čechoslovaške, T. G. Masaryk, je s svojim fondom podpiral Slovanski inštitut in njegove raziskave Slovaške in Podkarpatske Rusije. V zvezi s tem so predstavljeni projekti, ki jih je inštitut oziroma od leta 1928 njegov Zbor za raziskovanje Slovaške in Podkarpatske Rusije realiziral, med drugim na primer izdajanje revije *Slavia*. Prikazana sta tudi povezanost med njim in Slovaško matico ter spor ob izidu pravil slovaškega pravopisa v letu 1931. Ob koncu poglavja je prikazan odnos češkega slavista, komparativista Franka Wollmana do Slovaške. Po prihodu na Slovaško leta 1919 je najprej poučeval na slovaških srednjih šolah, od leta 1923 pa predaval na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega, kjer je l. 1925 postal izredni profesor. V svojih pismih, ki jih je pošiljal Jiříju Polívki, je opisoval svoje razočaranje nad Slovaki in Čehi ter odnose med njimi na fakulteti. Za Slovake je Wollman pomemben zlasti zaradi aktivnega sodelovanja in izobraževanja študentov za zbiranje slovaškega ljudskega izročila, pri čemer je pomagal tudi po letu 1928, ko je kot redni profesor dobil mesto na Masarykovi univerzi v Brnu.

Tretje poglavje (*Neznáme rukopisy Štefana Krčméryho v pozostalosti T. G. Masaryka*) se posveča dvema neznanim rokopisoma Štefana Krčméryja, ki sta bila najdena v zapuščini prvega čechoslovaškega predsednika T. G. Masaryka. Krčméry je bil v 20. in 30. letih 20. stoletja ena najvidnejših oseb češko-slovaškega kulturnega prostora. Ob koncu 20. let je sprejel povabilo čechoslovaškega predsednika Masaryka na trimesečno študijsko bivanje v Pragi. Predstavljena je njegova vloga v Slovaški matici ob izidu pravil slovaškega rokopisa, po odhodu iz Matice pa je odšel v Ženevo. Najverjetneje je prav tam z ženino pomočjo napisal prvega od dveh doslej neznanih rokopisov, *A ešte letiace tiene*. Vsebuje znake umetniško lirizirane proze, značilne za slovaško literaturo 30. let, v vsebini pa je opazna avtobiografska podlaga z njegovimi osebnimi doživetji v Ženevi. Naslov dela je literarna reminiscenca na roman *Letiace tiene* S. H. Vajanskega, ki je izšel natanko pol stoletja prej. V vsebini delno avtobiografsko opisuje slovaškega študenta teologije, ki se v Ženevi srečuje z evropskimi romantiki in filozofi ter z njimi razpravlja o verskih vprašanjih. Drugo prvič obravnavano besedilo je esej z naslovom *Vajanský* po S. H. Vajanskem, ki je bil pomemben slovaški pisatelj, publicist, kritik in politik na prelomu 19. in 20. stoletja. Iz pripisa izhaja, da je esej nastal v Pragi, najverjetneje leta 1933 v habilitacijske namene, čeprav habilitacije navsezadnje ni bilo. Interpretacija Vajanskega je osnovana na kronološkem principu, v okviru katerega je Krčméry analiziral posamezne teme – analizo njegovega psevdonima, njegovo izobrazbo in kulturo in buditeljski duh, temu sledijo osebni spomini na ženo Vajanskega ter Krčméryjeva srečanja z Vajanskim. Pri interpretaciji pesniške in pisateljske poti in dela Vajanskega se je posvetil zlasti slovaškim in češkim koreninam pesniške zbirke *Tatry a more*. V najdaljšem poglavju eseja je obravnavan odnos med Vajanskim in Masarykom, ki sta se po prvotnem soglašanju sčasoma postavila na nasprotna bregova. Ob koncu eseja je Krčméry izpo-

stavil osnovne značilnosti sloga, jezika in poetike Vajanskega s slovaškega in češkega stališča, pa tudi v mednarodnem kontekstu. Zelenková je ta rokopis uvrstila v monografijo zaradi njegovega nastanka v Pragi in ker gre za pomemben prispevek k zgodovini češko-slovaških odnosov tako po literarni kot politični plati, pa tudi zato, ker dopolnjuje interpretacijske poglede na Vajanskega v tistem obdobju. Na koncu tega poglavja sta dodani dve pismi Š. Krčméryja J. Horáku in del 4. poglavja rokopisa *Vajanský*.

Knjigi je dodan povzetek v angleškem in ruskem jeziku ter izčrpen seznam v knjigi obravnavanih oseb.

Andrej Perdih

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU

ZAPISNIK
delovnega zasedanja MSK V Velikem Novgorodu
(14.–16. avgust 2010)

Rednega plenarnega zasedanja se je udeležilo 22 predstavnikov MSK: Aleksandr Lukašanec (predsednik Mednarodnega slavističnega komiteja in Beloruskega slavističnega komiteja), Henadzij Cyxun (namestnik podpredsednika Mednarodnega slavističnega komiteja in Beloruskega slavističnega komiteja), Sjarzej Važnik (tajnik Mednarodnega slavističnega komiteja in Beloruskega slavističnega komiteja), Stanisław Gajda (koordinator komisij pri Mednarodnem slavističnem komiteju) in predsedniki nacionalnih komitejev: Oleksej S. Oniščenko (Ukrajinski slavistični komitej), Todor Bojadžijev (Bolgarski slavistični komitej), Ataol Behramoğlu (Turški slavistični komitej), Marcello Garzaniti (Italijanski slavistični komitej), Gerd Hentschel (Nemški slavistični komitej), Ursula Doleschal (predstavnica Avstrijskega slavističnega komiteja), Viktor Živov (namestnik predsednika Ruskega slavističnega komiteja), Peter Žeňuch (Slovaški slavistični komitej), Catherine Mary MacRobert (Slavistični komitej Velike Britanije), Aleksandr Moldovan (Ruski slavistični komitej), Slobodan Marković (Srbski slavistični komitej), Olga Mladenova (Kanadski slavistični komitej), Anna Plotnikova (znanstvena tajnica Ruskega slavističnega komiteja), Sergejus Temčinas (Litovski slavistični komitej), Michael S. Flier (Slavistični komitej ZDA), Senad Halilović (Slavistični komitej Bosne in Hercegovine), Václav Čermák (namestnik predsednika Češkega slavističnega komiteja), Alenka Šivic-Dular (Slovenski slavistični komitej).

Zasedanje je s pozdravnim nagovorom odprl predsednik Ruskega slavističnega komiteja Aleksandr Moldovan, nato pa predstavil delovni program posvetovanja v Velikem Novgorodu in prisotnim sporočil, da se precej članov MSK iz različnih razlogov ne more udeležiti plenarnega zasedanja.

Aleksandr Lukašanec se je zahvalil Ruskemu slavističnemu komiteju in še posebej Aleksandru Moldovanu za organizacijo delovnega srečanja MSK v Rusiji. In še posebej za to, da poteka v takšnem zgodovinskem mestu, kot je Veliki Novgorod, ki se z vso pravico šteje za »očeta ruskih mest«, za središče starodavnega slovanskega pismenstva. Predsednik MSK je poudaril, da je to za udeležence pomembno tudi zaradi širjenja zanimanja za študij slovanskih jezikov, slovanskih književnosti in slovanskih kultur in se vsem zahvalil za prihod v Veliki Novgorod kljub neugodnim okoliščinam, hkrati pa izrazil obžalovanje, da se nekateri nacionalni komiteji ne odzivajo na vabila vodstva MSK (npr. s hrvaškim in grškim komitejem še sploh ni bilo mogoče vzpostaviti stika). Aleksandr Lukašanec je nadalje govoril o dejavnosti predsedstva MSK v preteklem letu: tako se je nadaljevalo delo na dodelavi osnutka kongresne tematike, sprejetega l. 2009 na razširjenem zasedanju Predsedstva MSK v Stari Lesni (Slovaška), in na organizacijskih vprašanjih, npr. zagotovljena je podpora vodstva NAN Belorusije organizaciji kongresa, prav tako pa tudi postavljena kongresna spletna stran (<http://xvcongress.impl.basnet.by>), kjer bodo kmalu na voljo najrazličnejše informacije. Nato pa je predstavil še dnevni red tokratnega zasedanja:

- 1) obravnava in potrditev tematike 15. mednarodnega slavističnega kongresa v Minsku;
- 2) določitev delovnih oblik na naslednjem kongresu;
- 3) določitev kvota na tokratnem kongresu;
- 4) vmesno poročilo prof. S. Gajde o delovanju komisij, afiliiranih pri MSK.

1. Obravnava in potrditev tematike 15. mednarodnega slavističnega kongresa

Po besedah A. Lukašanca so osnutek tematike naslednjega kongresa, sestavljen na zasedanju na Slovaškem, dopolnili, pri čemer so v precejšnji meri lahko upoštevali želje in pripombe

nacionalnih komitejev. Najbolj aktivno so pri tem sodelovali poljski, ruski, ukrajinski in nemški kolegi, pred odhodom v Novgorod pa so prejeli tudi kritične pripombe prof. Hansa Rotheja.

Namestnik predsednika MSK Henadzij Cyxun je prisotne spomnil na temeljna merila, iz katerih so izhajali organizatorji 15. slavističnega kongresa pri oblikovanju tematike:

1) Čim popolnejše prikazovanje slavističnega raziskovanja, tako da se ne zapostavlja nobena znanstvena usmeritev.

2) Ohranjanje tradicije in tematskih profilov prejšnjih kongresov.

3) Uvrščanje v program novih tem kot spodbudo za raziskovanje posebnih in aktualnih vidikov sodobne slavistike, ki še niso bili deležni predstavitev na slavističnih kongresih. Pri tem ima po tradiciji država organizatorica pravico predlagati v kongresno obravnavo tudi problematiko, za katero je zainteresirana.

Organizatorji kongresa so si prav tako prizadevali izogibati se prevelikim podrobnostim, saj se preozko zastavljena tematika zdi neproduktivna. Zato se zahvaljujejo tudi vsem, ki so se odzvali s svojimi predlogi in pripombami, še zlasti prof. Hansu Rotheju. Njegovo pismo, naslovljeno na organizatorje, odseva zaskrbljenost nad stanjem slavistike, saj se je njen položaj še posebej na Zahodu poslabšal. Tudi organizatorje skrbi položaj sodobne slavistike, a se ne morejo strinjati z vsemi pripombami častnega člana MSK.

Ruski in nemški kolegi so predlagali takšno varianto tematike, v kateri so razdelki poimenovani (predlog prof. G. Hentschela) in ki izhaja iz beloruskega osnutka tematike, tj. z že upoštevanimi pripombami prof. Hansa Rotheja.

Pripombe in predlogi k osnutku tematike naslednjega kongresa, kot so se oblikovali po obravnavi:

1) Dosedanja točka 1.1 »Slovanski jeziki v primerjalno-zgodovinski perspektivi« se preimenuje v: »Slovanski jeziki v primerjalno-zgodovinski in arealni perspektivi«.

2) Dosedanja točka 1.1 »Slovansko-germanski, slovansko-italski, slovansko-iranski in slovansko-ugrofinjski jezikovni odnosi v preteklosti« se dopolni z naslednjimi besedami »slovansko-keltski, slovansko-turški« (S. Halilović).

3) Razdelek 1.3 se dopolni z besedami »Zgodovina in sodobno stanje slavistike v svetu«.

4) Poimenovanje razdelka 1.4 »Tipologija jezikovnih situacij v slovanskem svetu« se nadomesti z naslednjo formulacijo: »Jezikovna situacija v slovanskem svetu«.

5) Točka 1.4 se dopolni z besedami: »problematika poučevanja slovanskih jezikov« (G. Hentschel).

6) Točka 1.4 se dopolni z besedami: »Mešane jezikovne oblike in njihova tipologija pri Slovanih«.

7) Poimenovanje točke 1.5 »Sinhrono-tipološko raziskovanje slovanskih jezikov« se spremeni v: »Sinhrono-tipološko in primerjalno raziskovanje slovanskih jezikov«.

8) Postavka »Kognitivni, etnolingvistični, jezikovnokulturološki in jezikovnopragmatični pristopi k preučevanju leksike in frazeologije slovanskih jezikov« v točki 1.6 se spremeni v: »Kognitivni, etnolingvistični, jezikovnokulturološki in jezikovnopragmatični pristopi k preučevanju različnih ravnin slovanskih jezikov« (O. Mladenova).

9) »Diskurzivna analiza sodobnih slovanskih jezikov« naj postane samostojna točka 1.6, v kateri naj se obravnava tudi »besediloslovje« (A. Moldovan, A. Lukašanec).

10) Točka 1.7 »Računalniška in korpusna lingvistika v raziskovanju slovanskih jezikov« se dopolni v: »Problematika avtomatične analize in prevajanja, postavljanje in uporaba spletnih virov« (G. Hentschel).

11) Sprejema se predlog prof. H. Rothe, da se točka 2.11 »Slovanska folklor, mitologija ...« obravnava kot točka 2.1.

12) Poimenovanje točke 2.1 »Slovanska folklor, mitologija in tradicionalna verska kultura« se spremeni v: »Slovanska in tradicionalna duhovna kultura« (A. Plotnikova).

13) Točka 2.2 »Zgodovina slovanskih literatur« se dopolni z besedami: »in analiza umetniškega besedila« (V. Živov).

14) Iz poimenovanja točke 2.3 »Literatura – religija – filozofija« se odstrani beseda *filozofija*, zato ker v tej točki ni pravih filozofskih problemov (O. Oniščenko).

15) Točka 2.3 se dopolni s formulacijo: »Problematika izdajanja spomenikov slovanskih literatur: besediloslovna in izdajateljska praksa«.

16) Poimenovanje točke 2.5 »Literatura – ideologija – politika« se spremeni v: »Literatura – filozofija – ideologija«.

17) Poimenovanje točke 2.6 »Literarna kritika in žurnalistika« se spremeni v: »Literarna kritika in publicistika«.

18) Točka 2.7 se dopolni s formulacijo »Literatura emigracije in pojav novih literarnih kanonov pri slovanskih narodih«.

19) Točka 3.1 se dopolni s formulacijo: »Zgodovina in sodobno stanje slavistike«.

20) Dodati točko 3.2 »Prispevek slavistike v sodobno evropsko kulturo« (M. Garzanitti).

21) O. Oniščenko je predlagal, da se ena izmed okroglih miz posveti kulturni dediščini T. Ševčenka.

22) U. Doleschal je predlagala točko »Slovanske literature in film«.

23) O. Mladenova je predlagala tematski blok o poučevanju slovanskih jezikov, a predlog ni bil deležen podpore. A. Lukašaneč je pripomnil, da ni mogoče spodjedati profila slavističnih kongresov in se odmikati od znanstvene zasnove, kajti jezikovnodidaktični pristop ima prej praktično uporabnost; predavatelji ruskega jezika (ali drugih slovanskih jezikov) kot tujega jezika pa imajo svoje stanovske zveze in svoje kongrese ter konference, na katerih obravnavajo to problematiko.

Tematiko 15. mednarodnega slavističnega kongresa z vnesenimi popravki in dopolnili so udeleženci zasedanja potrdili kot dokončno.

2. Oblike kongresnega dela

A. Lukašaneč je predlagal ohranitev tradicionalnih delovnih oblik, in sicer:

1. 3 plenarne referate v trajanju po 30 minut (jezikoslovni, literarnozgodovinski, referat države organizatorice);

2. sekcijske referate v trajanju 15 minut + 5 minut razprave;

3. tematske bloke, sestavljene iz 1 referenta, 2–3 koreferentov, 1 razpravljalca, pri čemer morajo prihajati referenti iz različnih držav, organizator tematskega bloka pa mora prevzeti skrb za natis referatov in pred tem obvestiti predvidene udeležence bloka z vsemi gradivi;

4. 2–3 okrogle mize s po največ 4 referenti, tj. moderatorjem (30 minut) in koreferenti (20 minut).

Trajanje tematskih blokov in okroglih miz je kot doslej omejeno na 2 uri, predlaga pa se tudi ohranitev načina prijavljanja in izpeljave tematskih blokov in okroglih miz, kot so bili določeni že na krakovskem mednarodnem slavističnem kongresu (1998 leta).

Rok za prijavo tematskih blokov predsedstvu MSK je **25. maj 2011**, o njihovem sprejemu v kongresni program se bo odločalo na zasedanju leta 2011. Rok za prijavo sekcijских referatov predsedstvu MSK je **15. december 2011**.

G. Hentschel je predlagal, da se potrdi oblika udeležbe, kot so poster referati, ki naj pritegnejo mlajše raziskovalce. To je namreč zanje dobra šola, ker lahko ne le predstavljajo rezultate svojega dela, ampak tudi neposredno spremljajo nastope zaslužnih učenjakov. V Nemčiji mladi raziskovalci za takšno udeležbo lahko prejmejo tudi finančno podporo.

3. Kvote

Po besedah A. Lukašanca lahko slavistični kongres v Minsku sprejme okrog 800 udeležencev, in sicer 650 sekcijskih referentov + 150 udeležencev tematskih blokov. Število udeležencev v tematskih blokih je bilo določeno tradicionalno, tj. znaša okrog 20 % od celotnega števila udeležencev, to pa pomeni skupaj 25-30 tematskih blokov.

Praktično vsi prisotni na zasedanju so se v razpravi strinjali, da predlagane kvote za 15. mednarodni slavistični kongres ostanejo takšne, kot so predložene, da bi organizatorju ostalo nekaj rezervnih mest. Če bi se namreč pri obravnavi prijavljenih referatov izkazalo za zelo nujno, bi se lahko odobrila dodatna mesta Poljski, Slovaški, Ukrajini, Češki in Turčiji, ki so takšno željo že izrazile. Kvote so bile razdeljene takole: Avstralija in Nova Zelandija (5), Avstrija (13), Belgija (5), Belorusija (25), Bolgarija (25), Bosna in Hercegovina (5), Črna gora (5), Češka (25), Danska (5), Estonija (5), Finska (10), Francija (15), Gruzija (5), Grčija (5), Hrvaška (20), Indija (2), Italija (20), Izrael (5), Japonska (5), Kazahstan (5), Kanada (10), Latvija (5), Litva (7), Madžarska (15), Makedonija (15), Moldavija (5), Nemčija (45), Nizozemska (10), Norveška (5), Poljska (55), Romunija (5), Ruska federacija (70), Slovaška (15), Slovenija (12), Srbija (25), Španija (5), Švica (5), Švedska (10), Turčija (3), Ukrajina (35), Velika Britanija (15), ZDA (35).

G. Hentschel je menil, da bi bilo zaželeno, da bi bili predsedniki komisij, afiliiranih pri MSK, ne samo organizatorji tematskih blokov, ampak tudi sekcij.

4. Poročilo o delu komisij, akreditiranih pri MSK

Stanisław Gajda je na Ohridu poročal o delu 32 komisij, kar je največ v zgodovini slavističnih kongresov, v Stari Lesni (Slovaška) je bilo afiliiranih že 35 komisij. Trenutno so na voljo podatki o delovanju 30 komisij; komisije so različno dejavne, in sicer: 12 je zelo dejavnih, 10 srednjedejavnih, 8 malo dejavnih, za 5 komisij pa podatki o dejavnosti manjkajo (poročilo o delu komisij je bilo priloženo).

A. Lukašaneč je podal okvirne informacije o 15. mednarodnem slavističnem kongresu: Potekal naj bi sredi ali v drugi polovici meseca avgusta 2013, ker da je za organizatorje to najprimernejši čas, saj se načrtuje, da bo potekal na univerzi, ko tam še ni študentov in bodo za potrebe kongresa lahko na voljo vse kapacitete. Poleg tega je predsednik Lukašaneč člane MSK prosil, naj že sedaj razmišljajo o kraju organizacije naslednjega, 16. mednarodnega slavističnega kongresa.

Olga Mladenova je predlagala, da se na naslednjem zasedanju Predsedstva MSK v Nemčiji pozornost posveti važni problematiki, ki zadeva vrednotenje znanstvenega dela v slovanskih in neslovanskih državah glede na to, da je delo znanstvenikov-slavistov v različnih državah diskriminirano. Želela bi se seznaniti s stanjem v posameznih državah, analizirati izkušnje kolegov in pripraviti dokument, s katerim bi se uredilo vrednotenje znanstvenega dela. H. Cyxun je bil mnenja, da je o tej problematiki MSK dolžan sprejeti izjavo.

Predsednik MSK: *Aljaksandr Lukašaneč*

Tajnik MSK: *Sjargej Važnik*

TEMATIKA 15. MEDNARODNEGA SLAVISTIČNEGA KONGRESA
(Minsk 2013, Belorusija)

1.0. JEZIKOSLOVJE

1.1. Slovanski jeziki v primerjalno-zgodovinski in arealni perspektivi. Zgodovina slovanskih jezikov v povezavi z vprašanji etnogeneze in lingvogeneze. Lokalizacija praslovanskega jezikovnega prostora in njegova struktura. Slovanska etimologija in imenoslovje. Balto-slovanski jezikovni stiki. Slovansko-germanski, slovansko-italski, slovansko-iranski, slovansko-ugrofinjski, slovansko-keltski, slovansko-turški jezikovni odnosi v preteklosti.

1.2. Zgodovinsko opisovanje slovanskih jezikov in dialektologija. Zgodovinska slovnica slovanskih jezikov. Notranja in zunanja zgodovina jezika. Problematika jezikovnega stika. Slovanski jeziki v jezikovnih zvezah. Slovanska jezikovna geografija in narečjeslovje. Polesje v etnogenetskih in lingvogenetskih raziskavah.

1.3. Slovanski jeziki in kulture. Slovansko pismenstvo na različnih stopnjah razvoja. Cirilo-metodijska pismenska tradicija pri Slovanih. Literarno-jezikovno stanje v Veliki litovski kneževini. Pojav »proste move« in literarne večjezičnosti. Kitabistika kot del slavistike.

1.4. Jezikovna situacija v slovanskem svetu. Položaj sodobnih slovanskih standardnih (knjižnih) jezikov. Notranji in zunanji dejavniki pri oblikovanju in preoblikovanju slovanskih standardnih jezikov. Razvojne težnje v sistemih slovanskih jezikov na začetku 21. stoletja. Slovanski jezikovni svet, globalizacija in problematika poučevanja slovanskih jezikov. Jezikovna politika in ekolingvistika. Slovanski knjižni makro- in mikrojeziki. Jezikovna identifikacija in samoidentifikacija. Sociolingvistični, psiholingvistični in sociokulturni vodiki preučevanja slovanskih jezikov in narečij. Mešane jezikovne oblike in njihova tipologija pri Slovanih.

1.5. Sinhrono-tipološko in primerjalno preučevanje slovanskih jezikov. Fonologija in naglasoslovje. Slovnica, besedotvorje in skladnja. Problematika slovanske aspektologije (vidoslovja). Novosti v sistemih sodobnih slovanskih jezikov. Slovansko besedoslovje, besedno pomenoslovje in frazeologija. Besediloslovje. Diskurzivna analiza sodobnih slovanskih jezikov.

1.6. Jezikovna slika sveta pri Slovanih. Kognitivni, etnolingvistični, jezikovnokulturološki in jezikovnopragmatični pristopi k preučevanju različnih ravnin slovanskih jezikov.

1.7. Računalniška in korpusna lingvistika v raziskovanju slovanskih jezikov. Korpusi slovanskih jezikov. Problematika slovnice in besedoslovja v perspektivi korpusnega jezikoslovja. Problematika avtomatične analize in prevajanja. Postavljanje in uporaba spletnih virov.

2.0. LITERARNA VEDA, KULTUROLOGIJA, FOLKLORISTIKA

2.1. Slovanska folklor, mitologija in tradicionalna duhovna kultura. Problemi in perspektive primerjalnega raziskovanja folklore. Ljudska verovanja, obredne prakse in obredna folklor: besedilo in sobesedilo. Tradicionalna folklor in problemi nacionalne identifikacije. Avtentična folklor in odraz mentalnih značilnosti slovanskih etnosov. Folklor ob mejah in folklor slovanskih diaspor. Sodobne oblike folklore; postfolklor. Medsebojna povezanost in vplivi tradicionalnih in sodobnih oblik slovanske folklore. Folklor in umetno slovstvo.

2.2. Zgodovina slovanskih književnosti in analiza umetnostnega besedila. Slovanske književnosti v evropskem in svetovnem kulturnozgodovinskem kontekstu. Tradicionalno in novo v slovanski prozi, poeziji, dramatik. Problem zvrsti v slovanskih književnostih. Besedilo in medbesedilnost v raziskovanju slovanskih književnosti. Smeri v slovanskih književnostih; vloga in pomen zunanjih vplivov za njihov nastanek in razvoj, nacionalne posebnosti pri smereh. Nacionalna mitologija in njeno umetnostno konstruiranje v slovanskih književnostih. Spomeniki slovanskih književnosti, besediloslovje in izdajateljska praksa.

2.3. Književnost in religija. Problem medsebojnih književnih vplivov v okviru Slavicae Orthodoxae и Slavicae Romanae. Konfesionalno samoopredeljevanje in literarna dinamika. Ljudska vernost, kanonske in apokrifne literarne tradicije. Slavia Christiana in odsev v poetičnem epu slovanskih narodov. Sinteza folklorne in svetopisemske tradicije v slovanski kulturi. Svetopisemski prevodi. Svetopisemske aluzije v sodobnih slovanskih literaturah. Problematika izdajanja spomenikov slovanskih književnosti: besediloslovna in izdajateljska praksa.

2.4. Slovanski prevod in prevajanje med slovanskimi jeziki. Vloga prevoda pri nastajanju novih in sodobnih slovanskih književnosti. Družbene, kulturološke, estetske in jezikovne posebnosti pri prevajanju med slovanskimi jeziki.

2.5. Književnost. Filozofija. Ideologija. Estetsko in etično, nacionalno in internacionalno v novodobnih slovanskih književnostih. Mesto pisatelja v socialnem in političnem življenju epohe. Nacionalni preporod in njegov odsev v slovanskih književnostih. Specifičnost oblikovanja beloruske književnosti.

2.6. Književna kritika in publicistika. Književni časopisi v literarnem procesu v slovanskih državah. Estetsko in socialno v slovanski književni kritiki. Pomen književnih časopisov za socialno-zgodovinske spremembe v slovanskih državah: nova doba in najnovejši čas.

2.7. Problemi sodobnih slovanskih književnosti. Dialog med aktualnim umetniškim mišljenjem in nacionalno književno klasiko. Emigrantska književnost in pojav novih literarnih kanonov pri slovanskih narodih. Postmodernizem v tradicionalni družbi in klasični kulturi. Slovanske književnosti in film. Vloga mladostniških subkultur v slovanskih književnostih zadnjih let.

3.0. ZGODOVINA SLAVISTIKE

3.1. Mednarodni slavistični kongresi: tradicija, dosežki, perspektive.

3.2. Zgodovina in sodobno stanje slavistike.

OKROGLE MIZE

1. Skoriniana v slovanskem in evropskem kontekstu.
2. Jezik, literatura in kultura Velike litovske kneževine v slovanskem in evropskem kontekstu.
3. Nacionalni tipi postmodernizma v slovanskih književnostih.

Morebitna tematika

4. T.G. Ševčenko (ob 200-letnici rojstva).
5. Prispevek slavistike v sodobno evropsko kulturo.

Prevedla in priredila
Alenka Šivic-Dular

Kolege, ki bi v tej ali oni delovni obliki želeli sodelovati na 15. mednarodnem slavističnem kongresu leta 2013, prosimo, da upoštevajo naslednje roke in določila:

Rok za prijavo sekcijskega referata je **1. oktober 2011** na elektronski naslov Slovenskega slavističnega komiteja s.kongres@ff.uni-lj.si, skupaj s kratkim povzetkom v enem izmed uradnih jezikov kongresa (angleščini, nemščini, francoščini, vseh slovanskih jezikih), vendar pa ne v jeziku, v katerem bo objavljen referat. Po določilih kongresa mora biti obravnava problematike zasnovana teoretično, tipološko, primerjalno ali kontrastivno. – Če bi število prijav preseglo dodeljeno nam kvoto (tj. 12), bo o sprejemu referatov odločal Slovenski slavistični komite.

Rok za prijavo tematskih blokov je **25. maj 2011**, prijaviti pa se je treba neposredno na elektronski naslov beloruskega organizacijskega odbora kongresa v Minsku: mks.belarus@gmail.com

Vljudno prosimo, da o prijavi tematskega bloka – skupaj z njegovo problemsko utemeljitvijo in s kratko predstavitvijo problematike – obvestite tudi Slovenski slavistični komite, ker bo samo tako mogoče zagovarjati njegovo uvrstitev v kongresni program.

Vse dodatne informacije so (bodo) dostopne na spletni strani 15. mednarodnega slavističnega kongresa v Minsku (2013): <http://www.xvcongress.iml.basnet.by>.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani

AVTORJI V TEJ ŠTEVILKI / AUTHORS IN THIS ISSUE

Dr. Anja Dular, anja.dular@nms.si, Narodni muzej Slovenije, knjižnica.

Izr. prof. dr. Metka Furlan, metka@zrc-sazu.si, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Dr. Jasmina Grković-Mejdžor, jgrkovicns@sbb.rs, Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu.

Doc. dr. Mira Krajnc Ivič, mira.krajnc@uni-mb.si, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

Prof. dr. Boža Krakar Vogel, boza.krakar@guest.arnes.si, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Doc. dr. Katja Mihurko Poniž, katja.mihurko-poniz@guest.arnes.si, Inštitut za kulturne študije Univerze v Novi Gorici.

Andrej Perdih, APredih@zrc-sazu.si, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Prof. dr. Kim Sang Hun, minadir@hufs.ac.kr, Hankuk University of Foreign Studies, Department of South Slavic Studies, Seoul, Republic of Korea.

Prof. dr. Alenka Šivic Dular, alenka.sivic@guest.arnes.si, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Dr. Ana Toroš, ana.toros@gmail.com, Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici.

Izr. prof. dr. Andreja Žele, andrejaz@zrc-sazu.si, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija (SRL) objavlja izvirne znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oziroma slavističnega jezikoslovja in literarne vede; sprejema tudi prispevke sosednjih strok in spodbuja interdisciplinarne pristope. Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Vsi predloženi članki morajo pred objavo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka glavni urednik avtorja pisno obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 separatov svoje ocene.

Avtor odda članek v dveh izvodih na naslov Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Rokopis je potrebno oddati tudi v elektronski obliki, združljivi z urejevalniki za okolje Windows – bodisi na disketi, priloženi k rokopisu, bodisi po elektronski pošti na naslov tehnične urednice: *andreja.zele@zrc-sazu.si*. Velikost črk besedila je 12 pik, za izvleček in povzetek 10 pik, razmik med vrsticami je 1.5. Podrobna navodila za tipkanje opomb, ležečega in polkrepkega tiska, vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtorji pri tehničnem uredniku. Vsaka razprava ima sinopsis (do 8 vrstic) v slovenščini in angleščini, opremljen s 3–5 ključnimi besedami; slovenski povzetek ni daljši od dveh strani; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. Avtor naj članku obvezno priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela; sporoči naj še naslov za pošiljanje korektur. Avtor korektur svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži Slovenskega pravopisa (2001). Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. Ponazarjalni zgledi so v ležečem tisku, polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. Daljši navedki (nad 5 vrstic) so odstavčno ločeni od drugega besedila in natisnjeni v stopnji 10 pik (navednice niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem oklepaju; na začetku in na koncu citata tropičja niso potrebna. Opombe naj sledijo besedilu tekoče. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave.

Med besedilom se sklicujemo na dela takole (Breznik 1934: 213), v seznamu literature oziroma navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS, 1991: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* 39/1. 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje, Mohorjeva družba, 1934, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so postavljeni ležeče. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so lahko okrajšani. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (Slavic Review Ljubljana, SRL) publishes original scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies. Articles from related disciplines and interdisciplinary approaches are also welcome. Articles are published primarily in Slovene, but also in other Slavic or world languages. All articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. Editor-in-Chief notifies the author in writing whether his/her article has been accepted for publication. At the time of publication the author receives 20 off-prints of his/her article or 10 off-prints of his/her review.

Two copies of the article should be sent to the following address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews not 24,000 characters, and reports not 8,000 characters. All manuscripts, in addition to paper copies, must be submitted in a computer-file format compatible with Windows, either on diskette accompanying the paper copies or via electronic mail to the address of the Production Editor: andreja.zele@zrc-sazu.si.

The article should be typed in 12-point font, the synopsis and summary in 10-point font, with 1.5 spaces between the lines. Authors should contact the Production Editor for detailed instructions on preferred format and style, e.g., format of footnotes, use of italics and bold print, hyphenation, use of dashes, quotation marks, diacritics, non-standard characters, etc. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines) in Slovene and English, furnished with 3–5 key words, and a Slovene summary (not to exceed 2 pages) with the instructions to the Editor on the preferred language of its translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene. Authors must also include their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated as well as the address to which their proofs should be sent. Authors must complete the proofs of their article in three days. The proofs as well as the transliterations of foreign alphabets must comply with *Slovenski pravopis* (2001). Illustrations should be enclosed on separate sheets and numbered. Placement of each individual illustration should be indicated in the manuscript, which should also include the subtitles to the illustrations. The illustrative material should be in italic, bold is reserved for subtitles. Special characters must be highlighted and clearly drawn on the margin. Quotations longer than 5 lines should be typed in 10-point font in a separate paragraph, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in slanted brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. Footnotes must follow the text in numerical order. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment. Literature is cited in short form in parentheses in the text and in footnotes, and in long form in the bibliography or list of references at the end of the article.

In the text, the works are cited in the following manner: (Breznik 1934: 213); in the bibliography or list of references the quotation is disambiguated:

Anton BREZNIK, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

An article published in a journal is quoted in the following manner:

Janko KOS, 1991: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* 39/1. 1–14.

In footnotes, individual parts of a bibliographic quotation are separated by commas:

Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje, Mohorjeva družba, 1934, 16–18.

Each bibliographic unit is followed by a period. Titles of individual editions are italicized. The name of series is listed in parentheses before the page number. The name of publisher in older books is omitted, so is the abbreviation *p.* for *page*. The titles of the periodicals familiar in the field may be abbreviated. In subsequent quotations of several works by the same author in bibliography or reference list, the name is replaced by two hyphens. When several works cited by the same author have the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by small letters of Slovene alphabet, e.g., 1944a, 1944b. Bibliographic quotations should be uniform.

